

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**SİVAS'TA HİLAL-İ AHMER (KIZILAY) CEMİYETİNİN
FAALİYETİ (1914-1932)**

Coşkun DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Mustafa SARI

HAZİRAN - 2024

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SİVAS'TA HİLAL-İ AHMER (KIZILAY) CEMİYETİNİN
FAALİYETİ (1914-1932)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Coşkun DOĞAN

Enstitü Ana Bilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

“Bu tez 10/06/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Mustafa SARI	Başarılı
Doç. Dr. Gürbüz ARSLAN	Başarılı
Doç. Dr. Tufan TURAN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Coşkun DOĞAN

10/06/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii

GİRİŞ	1
-------------	---

1. BÖLÜM: I. DÜNYA SAVAŞI'NDA HİLAL-İ AHMER CEMİYETİNİN SİVAS'TAKİ FAALİYETİ..... 11

1.1. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve Bağlı Şubelerinin Kuruluşu ve İlk Faaliyetleri....	11
1.2. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi 1914-1915 Bilançosu	15
1.3. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin İlk Faaliyetleri ve Diğer Gelişmeler	27
1.4. Kafkas Cephesi'nin Yeniden Şekillenmesi ve Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi	33
1.4.1. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Hastane Tabipleri ve Memurları ile Ahaliye Yardımları	36
1.4.2. Erzurum'da Tesis Edilen Aşı Darülistihzarının (Laboratuvar/Aşıhane) Sivas'a Nakli ve Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Bünyesinde Faaliyete Başlaması	38
1.4.3. Sivas'ta "Çiçek Aşısı Darülistihzarı (Aşıhane) ve Daülkelp (Kuduz) Tedavihanesi" Denilen Yeni Bir Müessesenin Kurulması ve Faaliyeti.....	39
1.4.4. Çiçek ve Kuduz Dışındaki Diğer Hastalıklarla Mücadelede Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Faaliyeti	49
1.4.5. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Kimyahanesinin Faaliyeti	59
1.4.6. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Diğer Bazı Kurumlara Yardımları.....	59
1.4.7. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Personel Durumu	62
1.4.8. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Gelir ile Eşya ve Levazım Elde Etme Yöntemleri.....	65
1.4.9. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Samsun'a Nakledilmesi	68

2. BÖLÜM: MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA HİLAL-İ AHMER CEMİYETİNİN SİVAS'TAKİ FAALİYETİ..... 74

2.1. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve Bağlı Şubelerinin Faaliyeti.....	74
2.1.1. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi.....	74

2.1.2. Şarkışla (Tenus) Hilal-i Ahmer Şubesi	79
2.1.3. Sivas Vilayetindeki Diğer Hilal-i Ahmer Şubeleri [Yenihan (Yıldızeli), Aziziye (Pınarbaşı), Divriği, Kangal, Gürün, Hafik, Darende, Gereze]	83
2.2. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas Sıhhi Müesseselerine Yardımı	87
3. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HİLAL-İ AHMER CEMİYETİNİN SİVAS'TAKİ FAALİYETİ.....	94
3.1. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'ta İskân Edilen Mübadillere Yönelik Faaliyeti..	94
3.2. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve Bağlı Şubelerinin Faaliyeti.....	102
3.2.1. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi.....	102
3.2.2. Şarkışla (Tenus) Hilal-i Ahmer Şubesi	110
3.2.3. Yenihan (Yıldızeli) Hilal-i Ahmer Şubesi.....	112
3.2.4. Zara Hilal-i Ahmer Şubesi.....	117
3.2.5. Aziziye (Pınarbaşı) Hilal-i Ahmer Şubesi.....	119
3.2.6. Divriği Hilal-i Ahmer Şubesi.....	120
3.2.7. Darende Hilal-i Ahmer Şubesi.....	123
3.2.8. Hafik Hilal-i Ahmer Şubesi	124
3.2.9. Gürün Hilal-i Ahmer Şubesi.....	127
3.2.10. Kangal Hilal-i Ahmer Şubesi.....	129
3.3. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'taki Diğer Faaliyeti ve Sivas Sıhhi Müesseselerinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki Durumu	131
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA.....	149
EK.....	156
ÖZ GEÇMİŞ	168

KISALTMALAR

BCA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
cm³	: Santimetreküp
DH.EUM.KLU.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Umumi
DH.EUM.MTK.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti
DH.MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUİ.	: Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH.ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
Dr.	: Doktor
HR.SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi
İ..DUİT	: İrade Dosya Usulü
KA	: Kızılay Arşivi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih yok
vb.	: ve benzeri
ZB. Zabtiye	: Zaptiye Nezareti

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Üyeleri ve Verdikleri İaneler (1914-1915)	17
Tablo 2: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Bağışta Bulunanlar (1914-1915)	18
Tablo 3: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin Gelirleri (1914-1915).....	20
Tablo 4: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	21
Tablo 5: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	21
Tablo 6: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	21
Tablo 7: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	22
Tablo 8: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	22
Tablo 9: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	22
Tablo 10: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	22
Tablo 11: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	23
Tablo 12: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	23
Tablo 13: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	23
Tablo 14: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	24
Tablo 15: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	24
Tablo 16: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	24
Tablo 17: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	25
Tablo 18: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915).....	25
Tablo 19: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Ambarına Gelen Erzak (1914-1915)	26
Tablo 20: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin Masrafları (1914-1915).....	27
Tablo 21: Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarında Üretilen Çiçek Aşısı Miktarı (1917)	44
Tablo 22: Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine Cemiyet Genel Deposundan Verilenler ...	67
Tablo 23: 24 Aralık 1922 İtibarıyla Sivas Hilal-i Ahmer Merkez ve İdare Heyetleri ...	76
Tablo 24: Cemiyetten Sivas Sıhhi Müesseseleri İçin Gönderilen Malzeme (1922).....	89
Tablo 25: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Hesap Özeti (1 Temmuz-30 Aralık 1925) ...	103
Tablo 26: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Hesap Özeti (1 Ocak-31 Mart 1926)	104
Tablo 27: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Hesap Özeti (1 Nisan-30 Haziran 1926).....	105
Tablo 28: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Hesap Özeti (1 Temmuz-30 Eylül 1926).....	106
Tablo 29: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Hesap Özeti 1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928	107
Tablo 30: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi İdare Heyeti (1929, 1930, 1931)	109

Tablo 31: Şarkışla Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928).....	111
Tablo 32: Yenihan (Yıldızeli) Şubesi Hesap Özeti (1 Ocak-31 Mart 1926).....	114
Tablo 33: Yenihan Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz-31 Aralık 1927).....	114
Tablo 34: Yenihan Şubesi Hesap Özeti (1 Ocak-31 Mart 1928).....	115
Tablo 35: Yenihan Şubesi Hesap Özeti (1 Nisan-30 Haziran 1928)	116
Tablo 36: Yenihan Şubesi İdare Heyeti (1930, 1931, 1932).....	116
Tablo 37: Zara Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928).....	118
Tablo 38: Zara Şubesi İdare Heyeti (1930, 1931, 1932).....	119
Tablo 39: Aziziye (Pınarbaşı) Şubesi Hesap Özeti (1 Ocak-30 Haziran 1927)	120
Tablo 40: Divriği Şubesi Hesap Özeti (1922-30 Haziran 1927)	121
Tablo 41: Divriği Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928).....	122
Tablo 42: Darende Şubesi Hesap Özeti (1 Ağustos 1926-30 Haziran 1927).....	123
Tablo 43: Darende Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928).....	124
Tablo 44: Hafık Şubesi Hesap Özeti (1922-30 Haziran 1927).....	125
Tablo 45: Hafık Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928)	126
Tablo 46: Hafık Şubesi İdare Heyeti (1931, 1932).....	126
Tablo 47: Gürün Şubesi Hesap Özeti (1 Ocak-31 Aralık 1927).....	127
Tablo 48: Gürün Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928)	128
Tablo 49: Gürün Şubesi İdare Heyeti (1931, 1932).....	128
Tablo 50: Kangal Şubesi Hesap Özeti (1 Ocak 1926-30 Haziran 1927)	129
Tablo 51: Kangal Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928).....	130
Tablo 52: Sivas Daülkelp Tedavihanesinin Mesaisi (1925 ila 1929)	135
Tablo 53: Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarından Yapılan Çiçek Aşısı Sevkiyatı (1926)	139
Tablo 54: Çiçek Aşısı Darülistihzarında Çiçek Dışında Üretilen Aşılar (1925 ila 1929)	139

ÖZET	
Başlık: Sivas'ta Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyetinin Faaliyeti (1914-1932)	
Yazar: Coşkun DOĞAN	
Danışman: Doç. Dr. Mustafa SARI	
Kabul Tarihi: 10/06/2024	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 155 (ana kısım) + 12 (ek)
Önceleri Sivas'tan yardım toplamakla yetinen Hilal-i Ahmer Cemiyeti, burada I. Dünya Savaşı sırasında teşkilatlanmıştır. Cemiyetin savaşta Sivas'taki faaliyetini Kafkas Cephesi'ndeki gelişmeler şekillendirmiştir. Cepheye destek amacıyla 1 Aralık 1914'te Sivas'ta bir Hilal-i Ahmer Hastanesi kurulmuştur. Sivas; 1916'da Erzurum, Trabzon, Erzincan'ın işgaliyle cepheye en yakın ve işgal edilmemiş şehir olarak cephenin sağlık üssü hâline gelmiştir. Savaşın başında cemiyetçe cephede Erzurum'da kurulan Hilal-i Ahmer Hastanesi ve hastane sıhhi heyeti; bu şehrin işgali üzerine Erzincan'a, Erzincan'ın da işgali üzerine Sivas'a nakledilerek Mart 1918 ortalarına kadar burada faaliyet göstermiştir. 1915'te Erzurum'da kurulan aşı darülistihzarı da şehrin işgali üzerine Erzincan'a, Erzincan'ın da işgali üzerine Sivas'a nakledilmiş ve burada cemiyet bünyesinde çalışarak çeşitli aşılar üretmiştir. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede görülen lüzum üzerine Erzincan'dan nakledilen aşı darülistihzarının dışında Nisan 1917'de Sivas'ta cemiyet ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin ortaklığında "Çiçek Aşısı Darülistihzarı (Aşıhane) ve Daülkelp (Kuduz) Tedavihanesi" denilen yeni bir müessese kurulmuştur. Müessesenin Çiçek Aşısı Darülistihzarı denilen biriminde zamanla çiçek aşısının yanında başka aşılar da üretilmiş ve burası 1929'a kadar Türkiye'nin en önemli aşı üretim merkezlerinden biri olarak çalışmıştır. Kuduz Tedavihanesi ise 1930'lu yıllarda da faaliyetini sürdürmüştür. Sivas'ta cemiyet bünyesinde çalışan bu müesseselerle sivil halka ve orduya önemli sağlık hizmetleri sunulmuştur. Cemiyet; Sivas'taki faaliyeti esnasında buradan yardımlar toplamış, esirlerin tedavileriyle ilgilenmiş, ordu, ahali ve hayvanlar arasındaki salgın hastalıklarla mücadele etmiş, dul ve yetimler ile çeşitli kurum ve kuruluşlara, vilayat-ı şarkiye mültecilerine, Lozan mübadillerine ve mübadele harici olarak gelen muhacirlere yardımlarda bulunmuştur. Bu çalışmada cemiyetin 1914-1932 yıllarında Sivas'taki faaliyeti başta Kızılay arşiv belgeleri olmak üzere çeşitli birincil ve ikincil kaynaklar kullanılarak incelenecektir.	
Anahtar Kelimeler: Sivas, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kafkas Cephesi, Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Kuduz Tedavihanesi, Tifüs	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Activities of Red Crescent Society in Sivas (1914-1932)	
Author of Thesis: Coşkun DOĞAN	
Supervisor: Assoc. Prof. Mustafa SARI	
Accepted Date: 10/06/2024	Number of Pages: vii (pre text) + 155 (main body) + 12 (add)
The Red Crescent Society, which was previously limited to collecting aid from Sivas, was organized here during the First World War. The activities of the society during the war years were shaped by the developments at the Caucasian front. A Red Crescent hospital was established in Sivas on 1 December, 1914 to support the front. Sivas; when Erzurum, Trabzon and Erzincan were occupied in 1916, as the closest city to the front became the health base of the front. The Red Crescent hospital and the hospital sanitary committee, which were established by the society at the beginning of the war, were first transferred to Erzincan because of the occupation of the city, and because of the occupation of Erzincan, this time they were transferred to Sivas and operated there until mid-March, 1918. The vaccination center which was established in Erzurum in 1915 was transferred to Sivas upon the occupation of the city, where it worked within the scope of the society and various vaccines were produced. Apart from the Vaccination center transferred from Erzincan due to the fight against infectious diseases, a new institution called "Smallpox Vaccination Center and Rabies Treatment Center" was established in Sivas in April, 1917, in partnership with the society and the general sanitary directorate. Over time, besides the smallpox vaccine, other vaccines were produced too in the institution's unit called the Smallpox Vaccination Center and this place served as one of the most important vaccine production centers in Türkiye until 1929. However the Rabies Treatment Center continued its operations in the 1930s. In these institutions operating within the society in Sivas, important health services were provided to the civilians and the army. During the activities in Sivas, the society generally collected aid from here; dealt with the treatment of prisoners; fought against epidemics among the army, civilians, and animals; and provided aid to widows and orphans as well as various institutions and organizations, refugees from the eastern provinces of Türkiye, Lausanne exchanges and immigrants who came except from the Exchange. In this study, the activities of the society in Sivas between 1914 and 1932 are going to be examined using various primary and secondary resources especially the Red Crescent documents.	
Keywords: Sivas, Red Crescent Society, Caucasian Front, Smallpox Vaccination Center and Rabies Treatment Center, Typhus	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Çalışma, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile ilgili olduğundan öncelikle bu cemiyetle ilgili genel bilgiler vermek uygun görülmektedir. Hilal-i Ahmer (Kızılay), Avrupa’da kurulan ve Osmanlıların Salib-i Ahmer olarak adlandırdığı Kızılhaçın benzeri olarak Osmanlı ülkesinde kurulmuş bir yardım cemiyetidir. Kızılhaçın kurulma amacı ise savaşta yaralanan ve hastalanan insanlar ile onlara bakanların tarafsızlığının ve korunmalarının uluslararası hukukla güvence altına alınmasıydı¹. Kızılhaç, ilk olarak 9 Şubat 1863’te Cenevre’de “Beşler Komitesi” adı altında kurulmuştur. Bu komite, zamanla “Uluslararası Yaralıları Yardım Komitesi”ne dönüşmüştür². Bu komitenin gayretleriyle 1863’te³ ve 1864’te düzenlenen uluslararası konferanslar sonucunda Cenevre Sözleşmesi imzalanmıştır⁴. Bu sözleşme ile birlikte artık günümüzdeki adıyla Uluslararası Kızılhaç Komitesi kurulmuştur⁵.

Osmanlı ülkesinde Kızılhaç benzeri bir teşkilatın kurulmasıyla ilgili ilk faaliyet, Mekteb-i Tıbbiye muallimi Miralay (Albay) Dr. Abdullah Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Abdullah Bey, Osmanlı Hükûmetinin 5 Temmuz 1865’te Cenevre Sözleşmesi’ni imzalamasından sonra 1867’de Paris’te düzenlenen sağlık sergisine ve Milletlerarası Kızılhaç Sıhhiye Konferansı’na katılmak üzere görevlendirilmiştir. Milletlerarası Yaralıları Yardım Komitesi Başkanlığının, 19 Eylül 1867’de yaralıları yardım derneği kurulması konusunda Cenevre Sözleşmesi’nin uygulanması için çalışan Abdullah Bey’e yetki vermesi üzerine Serdârîkrem Ömer Lutfi Paşa’nın himayesinde ve Marko Paşa’nın başkanlığında geçici bir komite kurulmuş, Abdullah Bey komitenin genel sekreteri olmuştur. 11 Haziran 1868’de imzalanan bir taahhünameyle de Mecerûhîn ve Marzâ-yi Askeriyyeye İmdad ve Muâvenet Cemiyeti (Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti) resmen kurulmuştur.

¹ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 9.

² Hüsnü Ada, *İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 21.

³ *Türkiye Hilal- i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilal- i Ahmer Meclis- i Umumisine Takdim Edilen (1335- 1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339, s. 282.

⁴ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s. 10.

⁵ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, (t.y), s. 5.

Bu cemiyetin olumlu bir faaliyet gösterememesi II. Abdülhamit'in himayesinde yeni bir cemiyetin kurulmasına yol açmış ve bu yeni cemiyet, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adıyla 14 Nisan 1877'de faaliyete başlamıştır. Avrupa'da oluşturulan Kızılhaçın beyaz zemin üzerine kırmızı bir haç işaretini benimsemesine karşılık beyaz zemin üzerine kırmızı bir ay (hilal) işaretini amblem olarak benimseyen ve ilk başkanı Meclis-i Umur-ı Sıhhiye İkinci Reisi Hacı Arif Bey olan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti; II. Abdülhamit Dönemi'nde ancak birkaç önemli faaliyette bulunabilmiştir. Öyle ki 93 Harbi'nde cephe gerisinde dokuz seyyar hastane ile İstanbul'da dört hastane açarak 25.000'i aşkın yaralı ve hasta askeri tedavi ettirmiştir. 1897'deki Türk-Yunan Savaşı'nda da kiraladığı iki hastane vapuru ile yaralı ve hasta askerleri İstanbul'a taşımıştır⁶. Bu gibi icraatları bir yana bırakılırsa cemiyet II. Abdülhamit Dönemi boyunca genel olarak etkisiz kalmıştır⁷.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra memleketin medeni ihtiyaçları düşünölmeye başlandığı sırada Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin durumu da dikkatleri çekmekte gecikmemiştir. En başta eski cemiyet kurucularından Faik Paşa olmak üzere bazı kişiler, bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler, bir buçuk sene kadar zaman boyunca memlekette bir müsait zemin hazırlamaktan başka bir etkide bulunamamıştır. Daha sonra bir yandan Hariciye Nazırı (Dışışleri Bakanı) Rifat Paşa'nın eşı tarafından sarf olunan çabalarla gayriresmî surette teşekköl eden bir heyetin az zaman içinde kolaylıkla dört beş bin lira kadar bir para toplamayı başarması, diğör yandan Rifat Paşa'nın Hilal-i Ahmerin hükümet tarafından yeniden canlandırma suretiyle teşkili için resmî girişimlerde bulunması üzerine mesele ciddiyetle ele alınmıştır. Sadaret, Harbiye, Bahriye, Dâhiliye, Hariciye, Maarif, Sıhhiye Nezaretlerine tebligat icra edilerek Hilal-i Ahmer için yeni bir nizamname projesi hazırlamak üzere birer murahhas (delege) tayini bildirilmiştir.

Neticede bu işle ilgilenecek komisyon Doktor Esat, Doktor Besim Ömer, Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Müdürü Salih, Bahriye Tabip Miralaylığından emekli Mehmet Ali, Tıbbiye-i Askeriye Müdürü Tabip Binbaşı Ali Galip ve Daire-i Umur-ı Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Kasım İzzettin Beylerden oluşmuştur. Bu heyet, Doktor Besim Ömer Bey'in evinde gerçekleştirdiğı toplantılar ve incelemeler sonucunda

⁶ Mesut Çapa, "Kızılây", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25. Cilt, TDV Yayınları, Ankara 2022, ss. 544-546, s. 544.

⁷ Mesut Çapa, *Kızılây (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s. 12-13.

cemiyet için memleketin ihtiyaçlarına uygun bir nizamname projesi hazırlamıştır. Nizamname, Şûra-yı Devlette incelenmiş ve onaylanmıştır. Ulema, âyan, mebusan, etibba, tüccar vesaireden yüz kişi; kurucu üyeler olarak kaydedilmiştir. Kurucu üyeler, 20 Nisan 1911 akşamı İstanbul'da Tokatlıyan Otelinin kabul salonunda birinci toplantıyı gerçekleştirmiştir. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından bir konuşma yapılarak işe başlanılmıştır. Seçimler yapılmıştır. İbrahim Hakkı Paşa toplantı başkanlığına, otuz kişi Merkez-i Umumi (Genel Merkez) üyeliğine seçilmişlerdir. Merkez-i Umumi üyeleri de birinci toplantısını bir hafta sonra Daire-i Umur-ı Sıhhiyede gerçekleştirerek idare heyetini seçmiştir⁸. Başkanlığa Rifat Paşa, Başkan Vekilliklerine Prens Abbas Paşa ile Talât Bey, Müfettişliğe Mehmet Ali Bey, Başkâtipliğe Rifat Bey, Muhasebeciliğe Kemal Ömer Bey ve Veznedarlığa da Fuat Bey getirilmiştir⁹.

Ciddi bir surette teşekkür etmesi üzerine padişah V. Mehmet Reşat cemiyeti himayesi altına aldığı gibi cemiyetin fahri başkanlığını da saltanat veliahtı Yusuf İzzettin Efendi üstlenmiştir. Yusuf İzzettin Efendi tarafından bağışlanarak tahsis ve kaçınılmaz masraflarından 50 lirası da yine lütuf olarak Yusuf İzzettin Efendi tarafından hediye edilen Tophane'deki üç katlı bina, tamir edilip döşenerek cemiyetin birinci idare merkezi kabul edilmiştir. Daha sonra ise Sultan Mahmut Türbesi civarında yeni inşa olunan dört katlı kârgir ve muntazam bir bina kiralanarak idare merkezi buraya nakledilmiştir.

1912 yılı başlarında Doktor Muallim Besim Ömer Bey'in¹⁰ çabalarıyla Hilal-i Ahmer Kadınlar Kısmı tesis edilerek Osmanlı kadınlarının da cemiyetin mesaisine katılımı sağlanmıştır. Besim Ömer Bey'in gayretleriyle İstanbul'un Osmanlı hanımlarından yüzü, bu kısmın üyeleri olarak kaydedilmiştir. Hilal-i Ahmer Hanımlar Kısmının Başkanlığını ise eski Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi Prenses Nimet Hanım üstlenmiştir. Hanımların topladığı ianeler (yardımlar) önemli yekûnlar teşkil etmiştir. Özellikle 1912-1913 Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'a karşı giriştiği muharebeler esnasında bütün Hilal-i Ahmer Hastanelerine gerekli çamaşırların, çarşafların, yara sarmaya mahsus levazımın hazırlanması hususunda hanımların geceli gündüzlü denilebilecek bir surette

⁸ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*, s. 34-35.

⁹ Mesut Çapa, "Kızılay", s. 544.

¹⁰ Besim Ömer Bey'in çalışmalarıyla ilgili bizzat kaleme aldığı bir eser için bkz. Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1330.

gösterdikleri gayret; takdire şayandır. Hanımlar içinde otuz müessese üyesinden oluşan bir Merkez-i Umumi ve bunlar arasından seçilen bir idare heyeti teşekkül etmiştir. Bu idare heyetinin, Balkan Savaşı'nda yaşanan muharebeler esnasında hanımların gösterdiği faaliyete pek büyük etkileri görülmüştür¹¹.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti; arka arkaya gerçekleşen Trablusgarp, Balkan, I. Dünya Savaşları ve Millî Mücadele'de önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Trablusgarp Savaşı'nda Giryân, Humus ve Bingazi Hastanelerinde 3.013 hasta ve yaralıyı tedavi ettirmiştir. Balkan Savaşı'nda da geneli 1.000 yataklı olan 15 Hilal-i Ahmer Hastanesi hizmet vermiştir. Aynı zamanda Gülnihal vapuru da hastaneye dönüştürülerek senelerce kullanılmıştır. Bunun yanında savaş dolayısıyla gelen göçmenlerin yerleştirilmesinde ve savaş esirlerinin takasında da önemli rol oynamıştır. Cemiyet, I. Dünya Savaşı yıllarında ise hem ülke içinde hem de ülke dışında teşkilatını genişletmiştir. 1914'te, henüz Hilal-i Ahmer merkezi ve şubesi kurulmamış olan yerlerdeki vali ve mutasarrıflara hem cemiyet hem de Dâhiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) tarafından tebligatta bulunularak onlardan faaliyete geçmeleri istenmiştir¹². İşte bu tez çalışmasında faaliyetleri üzerinde sıklıkla durulacak olan Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubelerinin de genel olarak bu tebligattan sonra, I. Dünya Savaşı yıllarında kurulduğu görülmektedir.

Besim Ömer Paşa aracılığıyla ilk hasta bakıcı kursunu açması, cemiyetin I. Dünya Savaşı'ndaki önemli icraatlarından biri olmuştur. Kursta başarılı olan 27 hasta bakıcı, Çanakkale Muharebeleri sırasında İstanbul'da gerek askerî gerekse cemiyete ait hastanelerde görev yapmıştır. Cemiyet, I. Dünya Savaşı'nda birçok cepheye sıhhi heyet göndermiştir. Erzurum, Erzincan, Sivas, Samsun, Gelibolu, Şarköy, Tekirdağ, Medine ve İstanbul'da Beyoğlu, Taksim, Galata, Cağaloğlu, Kadırga semtlerinde ve Dârüşşafaka'da hastaneler açmıştır. Ayrıca çeşitli yerlerde nekahethaneler, imdat mevkileri ve misafirhaneler teşkil etmiştir. Bunların bazıları daha sonra hastane hâline getirilmiştir. Cemiyet tarafından Şirket-i Hayriyyeden kiralanan bazı gemiler, hasta ve yaralıların naklinde kullanılmıştır. Cemiyet; tifüs¹³, kolera, tifo ve dizanteri salgınlarıyla

¹¹ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*, s. 35-37.

¹² Mesut Çapa, "Kızılay", s. 544.

¹³ I. Dünya Savaşı yıllarında lekeli humma hastalığına "lekeli tifo", "tifüs" ve "ordu humması" gibi isimler de verilmiştir. Bkz. Mustafa Karatepe, *I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Tifüsle Mücadele*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 1999, s. 2.

da mücadele etmiştir. Ayrıca cemiyet tarafından İstanbul'un çeşitli semtlerinde açılan aşevlerinden yaklaşık 30.000 kişi istifade ediyordu.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İttihat ve Terakki Dönemi'nde faal olan cemiyetler, İstanbul Hükûmetleri tarafından sıkı takiplere maruz kalmıştır. Bu takiplerden nasibini alan Hilal-i Ahmer Cemiyeti de dört kez denetlenmiştir. Cemiyetin İstanbul'da bulunan merkez binası 16 Mart 1920'de gerçekleşen İstanbul'un resmen işgali sırasında işgal güçleri tarafından basılınca Umumi Kâtip (Genel Kâtip) Adnan (Adıvar) Bey Anadolu'ya geçmiştir. Hikmet (Gizer) Bey, Umumi Kâtip olarak İstanbul'da kalmıştır. İstanbul'un resmen işgali nedeniyle Anadolu'da Hilal-i Ahmer Teşkilatının İstanbul'daki Genel Merkez ile irtibatı kesilmiştir. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı) olarak I. TBMM Hükûmetinde görev alan Adnan Bey, resmî olarak Cemiyet Genel Merkezince görevlendirilmemiş olmasına rağmen cemiyetin Eskişehir Temsilciliğiyle iletişimi sürdürmüştür. Muhlis Bey'in vefatının ardından yalnız kalan İsmail Besim Paşa, Eskişehir'in tahliyesi sırasında temsilcilik teşkilatıyla birlikte depolardaki eşya ve malzemeyi Ankara'ya getirmiştir. Ekim 1920'de İsmail Besim Paşa, Adnan Bey, Ömer Lutfi Bey ve Esad Paşa'dan müteşekkil bir Ankara (Anadolu) Temsilciliği (Murahhaslığı/Delegeliği) kurulmuştur. Artık Anadolu'daki Hilal-i Ahmer merkez ve şubelerinin yönetimi Ankara Temsilciliğine bağlanmıştır. İstanbul'daki Cemiyet Genel Merkezi; Ankara'ya karşı olumsuz bir tutum sergilemediği gibi 4 Kasım 1921'de Ankara Temsilciliğinin Anadolu'daki görev ve yetkilerini artırarak İsmail Besim Paşa, Adnan Bey ve Ömer Lutfi Bey'i Heyet-i Murahhasa (Delege/Temsilci Heyeti) olarak tayin etmiştir.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, İstanbul'dan Anadolu'ya yaptığı yardımı 1921 yılından itibaren artırmıştır. 1921-1922 yıllarında askerî sağlık ihtiyacını karşılamak üzere Anadolu'ya 40.000 parça (balya ve sandık) eşya sevk etmiştir. Millî Mücadele'yi destekleyen İstanbul'daki gizli örgütler tarafından kendilerine itimat belgesi verilen cemiyet mensubu birçok doktor ve eczacı da Ankara'ya gitmiştir. Ankara Temsilciliği, Millî Mücadele'nin özellikle Batı Cephesi'ne bol miktarda eşya ve sağlık malzemesi yardımı yapmıştır. II. İnönü Muharebesi'nden sonra cephelere yakın merkezlerde yaralı hastaneleri açılmıştır. Eskişehir ve Ankara'da açılan hastanelerde hasta ve yaralıları tedavi edilmiştir. Ankara Temsilciliği, 1 Ekim 1923'te lağvedilmiştir. Ancak mübadele sürecinde Türkiye'ye gelecek mübadillere cemiyetçe yapılacak yardım ve tesisler

konusunda ilgili vekâlet ve dairelerle gerekli temaslarda bulunmak üzere İsmail Besim Paşa münferit bir murahhas olarak Ankara’da bırakılmıştır.

Ocak 1924’te bütün Hilal-i Ahmer merkez ve şubeleri İstanbul’a bağlanarak teşkilatta bütünlük yeniden tesis edilmiştir. Cemiyet için 4 Ağustos 1925’te yeni bir nizamname kabul edilmiştir. 6 Ağustos 1925’de otuz kişilik yeni merkez heyeti seçilerek başkanlığına Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Refik (Saydam) Bey getirilmiştir. Refik Bey, 1925’ten 1939’a kadar Cemiyet Başkanlığını yapmıştır. Nizamnamenin sekizinci maddesi gereğince merkez heyeti 1925’te Ankara’ya taşınmıştır. 1912’de kurulan Hilal-i Ahmer Hanımlar Kısmı da nizamname gereğince 1925’te Cemiyet Genel Merkezi ile birleştirilmiştir. 1924’te tesisi kararlaştırılan Hasta Bakıcı Hemşire Okulu, Şubat 1925’te İstanbul/Aksaray’da açılmıştır. Burası uzun yıllar Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) hastanelerine hasta bakıcı yetiştiren biricik müessese olarak faaliyet göstermiştir¹⁴.

Bazı kaynaklarda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti isminin Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyetine 1923’te dönüştürüldüğü ifade ediliyorsa da¹⁵ ilk sayısı Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası adıyla 15 Eylül 1921’de yayımlanmaya başlayan¹⁶ cemiyete ait derginin 1923’ten önce, daha 15 Kasım 1922 tarihli sayısının Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası adıyla yayımlandığı görülmektedir¹⁷. Cemiyetin adı 1935’de Türkiye Kızılay Cemiyeti ve son olarak 1947’de Türkiye Kızılay Derneği şeklinde değiştirilmiştir¹⁸.

Buraya kadar Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Bu tez çalışmasında asıl olarak Hilal-i Ahmer Cemiyetinin 1914-1932 yıllarında Sivas’taki faaliyeti incelenecektir. Çalışmanın birinci bölümünde cemiyetin I. Dünya Savaşı yıllarında Sivas’taki faaliyeti konu edilecektir. Bu bölümde genel olarak Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubeleri ile Sivas vilayeti dâhilindeki Hilal-i Ahmer Hastanelerinin kuruluşu ve faaliyeti, Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin 1914-1915 bilançosu, savaşın başında Kasım 1914’te Kafkas Cephesi’nde Erzurum’da teşkil edilen Hilal-i Ahmer Hastanesi ve hastane sıhhi heyetinin buranın 1916’da işgal edilmesi

¹⁴ Mesut Çapa, “Kızılay”, s. 545.

¹⁵ <https://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihcemiz> Erişim Tarihi 24/12/2023; Mesut Çapa, “Kızılay”, s. 545.

¹⁶ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 1. Sene, 1. Sayı, Rumi 15 Eylül 1337/Miladi 15 Eylül 1921, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1337.

¹⁷ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 2. Sene, 15. Sayı, Rumi 15 Teşrinisani 1338/Miladi 15 Kasım 1922, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1338.

¹⁸ Mesut Çapa, “Kızılay”, s. 545.

üzerine önce Erzincan sonra Sivas’a nakli ve Sivas’taki çalışmaları, yine 1915’te Erzurum’da teşkil edilen aşı darülistihzarının (laboratuvar/aşıhane) aynı şekilde buranın işgali üzerine önce Erzincan sonra Sivas’a nakli ve Hilal-i Ahmer teşkilatı bünyesinde Sivas’taki çalışmaları, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin Nisan 1917’de Sivas’ta ortaklaşa bir “Çiçek Aşısı Darülistihzarı (Aşıhane) ve Daülkelp (Kuduz) Tedavihanesi” tesis etmeleri ve bu müessesenin faaliyeti, dönemin koşulları gereği Sivas’ın eski sıhhi önemini kaybederek Erzincan’dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Mart 1918 ortalarında Samsun’a nakledilmesi gibi konular üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise cemiyetin Millî Mücadele yıllarında Sivas’taki faaliyeti konu edilecektir. Bu bölümde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubelerinin faaliyeti ile Hilal-i Ahmer Cemiyetinin artık kendisiyle organik bir bağı kalmayan ve ismi “Sivas Sıhhi Müesseseleri” olarak güncellenen “Çiçek Aşısı Darülistihzarı (Aşıhane) ve Daülkelp (Kuduz) Tedavihanesi”ne yaptığı yardımlar üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise cemiyetin Cumhuriyet Dönemi’nde Sivas’taki faaliyeti konu edilecektir. Bu bölümde genel olarak cemiyetin Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nde Sivas’ta iskân edilen mübadillere yönelik faaliyeti ile Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubelerinin faaliyeti üzerinde durulacaktır. Bununla birlikte cemiyetin Sivas’a yönelik diğer bazı faaliyetlerine de değinilecektir. Ayrıca kuruluşunda Hilal-i Ahmer Cemiyetinin büyük katkıları olan “Sivas Sıhhi Müesseseleri”nin faaliyetinden de bahsedilerek buranın akıbeti hakkında bazı bilgiler verilecektir.

Araştırmanın Önemi

Son zamanlarda Hilal-i Ahmer Cemiyeti hakkında yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarında bir artış görülmektedir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti hakkında Türkiye’deki ilk doktora tezini Mesut Çapa yapmıştır. “*Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*” başlığını taşıyan bu tez, 2009’da Türkiye Kızılay Derneği tarafından basılmıştır¹⁹. Bundan başka, Mehmet Polat tarafından “*Hilal-i Ahmer Teşkilatının*

¹⁹ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

Kuruluşu ve Teşkilatlanması” isimli bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır²⁰. Hüsni Ada’nın yaptığı ve “*Osmanlı Devleti’nin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*” başlığını taşıyan doktora tezi ise Cenevre Uluslararası Kızılhaç Komitesi arşiv belgelerini de içermesi bakımından önemlidir²¹. Hüsni Ada’nın bu tezi de 2021’de basılmıştır²².

Bu türden yapılan genel araştırmalardan başka, Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Antalya²³, İzmir²⁴, Kütahya²⁵, İzmit²⁶, Çorum²⁷, Amasya²⁸, Kadıköy²⁹, Bilecik³⁰, Gaziantep³¹, Kayseri³², Bursa³³, Eskişehir³⁴ ve Aydın³⁵ gibi mahallerdeki çalışmalarına dair de araştırmalar yapılmıştır.

²⁰ Mehmet Polat, “*Hilal-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*”, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2007.

²¹ Hüsni Ada, *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

²² Hüsni Ada, *İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

²³ Buket Sarı, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2010.

²⁴ Cevriye Yıldırım, *Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti İzmir Merkezi’nin Kuruluş ve Faaliyetleri (1911-1945)*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2013.

²⁵ Tuğba Söğütö, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kütahya Şubesi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2012.

²⁶ Mustafa Sarı, *İzmit’te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.

²⁷ Kemal Kıran, *Çorum’da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1932)*, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019.

²⁸ Mustafa Sarı, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Amasya’daki Faaliyetleri (1919-1925)” 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi*, 12-15 Kasım 2019, Amasya 2021, ss. 1453-1481.

²⁹ Kerem Kesbiç, *Kadıköy Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019; Nida Özkaymak, *İstanbul Kadıköy Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Tarihçesi ve 1921-1922 Yılları Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

³⁰ Rıfat Zengin, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Ertuğrul Sancağı’ndaki Faaliyetleri (1912-1930)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2020.

³¹ Mustafa Sarı, “Millî Mücadele Dönemi’nde Antep ve Çevresinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri (1919-1923)”, *Türkistan’dan Anadolu’ya Tarihin İzinde Prof. Dr. Mehmet Alpargu’ya Armağan*, Cilt: 2, Editörler: Zeynep İskefiyeli, Muhammed Bilal Çelik, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, ss. 1168-1184.

³² Furkan Taşcı, *Kayseri’de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Mayıs 2022.

³³ Büşra Okşar, *Bursa Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Faaliyetleri (1912-1927)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar Haziran 2022.

³⁴ Ahmet Yücel, *Eskişehir Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri (1915-1923)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2022.

³⁵ İsmail Muhammet Kesimoğlu, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Aydın ve Çevresindeki Faaliyetleri (1912-1939)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2023.

Aralık 2023'te "I. Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Sivas'taki Faaliyetleri"³⁶ isimli makale yayımlanana kadar ise cemiyetin Sivas'taki faaliyetini incelemek amacıyla yapılmış herhangi bir akademik çalışma bulunmuyordu. Esasında bu makale de elinizdeki bu tez çalışmasının hazırlanması sürecinde ortaya çıkan bir ürün olmuştur. Bu sürecin başında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin faaliyetiyle ilgili bir tez çalışması yapılmaya karar verildiğinde, özellikle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde birçok şehrin işgal edilmesi üzerine bu cepheye en yakın ve işgale uğramamış bir şehir statüsü elde eden Sivas'ta Hilal-i Ahmer Cemiyetinin ne gibi faaliyette bulunduğu merak uyandırıcı olmuştur. O ana kadar literatürde Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'taki faaliyetiyle ilgili yapılmış müstakil bir akademik çalışmanın bulunmaması da cemiyetin sadece I. Dünya Savaşı yıllarında değil daha geniş bir zaman diliminde Sivas'taki faaliyetini araştırma konusunda motive etmişti. Bu motivasyonla sürdürülen araştırmalar neticesinde ortaya konulan bu eser, cemiyetin Sivas'taki faaliyetiyle ilgili yapılmış ilk tez çalışması oldu.

Araştırmanın Amacı

Bu tez çalışması ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sivas'taki her türlü faaliyetini ortaya koymak, Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'taki faaliyetiyle ilgili bir literatür oluşturmak ve gelecekte de bu türden çalışmaların yapılmasına ilham olmak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Temelini Kızılay arşiv belgelerinin oluşturduğu bu tez çalışması; Osmanlı ve Cumhuriyet arşiv belgeleri, Meclis-i Mebusan ve TBMM Zabıt Cerideleri, Hilal-i Ahmer İcraat Raporları, Hilal-i Ahmer Mecmuaları (Dergileri), gazeteler, salnameler (yıllıklar), tez, makale, kitap, ansiklopedi ve Genel Ağ sayfaları gibi çeşitli kaynaklarla da desteklenmiştir.

Yararlanılan kaynaklarda geçen hicri ve rumi tarihlerin miladi tarihe dönüştürülmesinde Türk Tarih Kurumunun resmî web sayfasında yer alan Tarih Çevirme Kılavuzu esas alınmıştır. Eğer yararlanılan kaynaklarda herhangi bir tarihin hatalı olarak yazıldığı tespit edilmişse bunlar metin içinde ilgili dipnotlarda belirtilmiştir.

³⁶ Mustafa Sarı, Coşkun Doğan, "I. Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Sivas'taki Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, ss. 163-186.

Araştırmanın 1914-1932 yılları ile sınırlandırılmasında cemiyetin Sivas'taki faaliyeti bakış açısından hareketle araştırma süresi boyunca ulaşılabilen belge ve bilgiler belirleyici olmuştur.

Araştırmanın mekânsal sınırını belirleyebilmek için ise Sivas'ın Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki mülki taksimatına değinmek yerinde olacaktır. Sivas, İç Anadolu bölgesinin doğusunda Yukarı Kızılırmak havzasında yer alan eski yerleşim yerlerinden biridir. 1864'te uygulamaya konulan vilayet teşkilatı içinde Sivas vilayeti; Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki sancaklarına ayrılmış, bu durum sancakların vilayet hâline getirilmesine kadar devam etmiştir³⁷. 1922'de sancakların ilgası üzerine Tokat, Amasya ve Şebinkarahisar (Karahisar-ı Şarki) sancakları Sivas'tan ayrılıp müstakil birer vilayet olmuşlardır. Böylece mülki taksimatta Sivas vilayeti; Sivas Merkez, Koçhisar (Hafik), Yıldızeli (Yenihan), Darende, Kangal, Aziziye (Pınarbaşı), Şarkışla (Tenus), Divriği, Gürün ve Zara kazalarından oluşmuştur. 1927'de Aziziye, Kayseri'ye bağlanmıştır. 1934'te Şebinkarahisar vilayeti ilçe olunca ona bağlı olan Suşehri ve Koyulhisar Sivas'a, Sivas'ın ilçesi Darende de Malatya'ya bağlanmıştır³⁸. Sivas'ın bu mülki taksimatı gereğince bu tez çalışmasında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin günümüzde Sivas'a dâhil olmayan fakat araştırmaya konu olan yıllarda Sivas'a dâhil olan çeşitli yerlerdeki faaliyetine de yer verilecektir.

³⁷ Ömer Demirel, "Sivas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 278, 281.

³⁸ *Sivas İl Yıllığı (1967)*, Sivas Valiliği Yayınları, Doğu Matbaası, Sivas, s. 42.

1. BÖLÜM: I. DÜNYA SAVAŞI'NDA HİLAL-İ AHMER CEMİYETİNİN SİVAS'TAKİ FAALİYETİ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girdiğinde Osmanlı ordusu çarpışmalara ilk olarak Ruslara karşı Doğu Cephesi diye de bilinen Kafkas Cephesi'nde başlamıştır³⁹. Sivas ise Kafkas Cephesi için oldukça önemli bir yere sahiptir. Öyle ki Sivas, Kafkas Cephesi harekât alanının batı sınırını oluşturan yerlerden biridir⁴⁰.

Kafkas Cephesi için taşıdığı bu öneme paralel olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti de savaş sırasında Kasım 1914'ten itibaren Sivas'ta hızlı bir teşkilatlanma sürecine girmiştir. Cemiyet, Sivas'ta cephe gerisi sağlık hizmetlerinin organize edilmesinde başat aktörlerden biri olmuştur. 1914-1915 yıllarında vilayet dâhilinde Sivas Merkez, Tokat, Karahisar-ı Şarki, Suşehri, Şarkışla ve Zile'de Hilal-i Ahmer Hastaneleri kurulmuştur. Cephede Ruslar lehine Türkler aleyhine yaşanan gelişmeler ise Sivas'ın önemini daha da artırmıştır. Nitekim 1916 yılında Sivas'ın doğusundaki Erzurum, Trabzon ve Erzincan işgal edilince Sivas cepheye en yakın ve işgal edilmemiş şehir statüsü kazanmıştır. Hâl böyle olunca işgal bölgelerinden birçok sağlık kuruluşu Temmuz 1916'da Sivas'a nakledilmiştir. Sivas'a nakledilen bu sağlık kuruluşlarından biri de cemiyet tarafından Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde, Kasım 1914'te Erzurum'da kurulan Hilal-i Ahmer Hastanesidir. Bu hastane, Erzurum'un işgali üzerine ilk olarak Erzincan'a nakledilmiştir. Erzincan'ın işgali üzerine de Sivas'a nakledilmiştir. Benzer şekilde ilk olarak 1915'te Erzurum'da kurulan aşı darülistihzarı da (laboratuvar/aşıhane) buranın işgal edilmesi üzerine önce Erzincan'a, Erzincan'ın da işgal edilmesi üzerine Temmuz 1916'da Sivas'a nakledilerek burada Hilal-i Ahmer bünyesinde çalışmıştır. Bu nakillerle birlikte Sivas cephe gerisindeki önemli hastane şehri olmuş ve cemiyetin buradaki faaliyeti daha da artmıştır. Nisan 1917'de ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti Sivas'ta Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesiyle ortaklaşa bir "Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp (Kuduz) Tedavihanesi" tesis etmiştir. Savaş yıllarında Sivas'ta cemiyet bünyesinde çalışan bu sağlık kuruluşlarıyla sivil-asker ayrımı yapılmaksızın bölge insanının tedavi ihtiyaçlarına cevap verilmeye çalışılmıştır.

³⁹ Sayim Türkman, *I. Dünya Savaşı'nda Doğu (Kafkas) Cephesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Temmuz 2022, s. v.

⁴⁰ *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s. 2.

Kafkas Cephesi'nde birçok şehrin işgal edilmesi üzerine öneminin arttığı görülen Sivas, cephede gelişmeler Türkler lehine seyretmeye başladıkça ise bu önemini yavaş yavaş kaybetmiş ve buna bağlı olarak cemiyetin buradaki faaliyetinde de eskisine nispetle bir azalma olmuştur. Cemiyetin I. Dünya Savaşı yıllarında Sivas'taki faaliyeti aşağıda ilgili başlıklar altında ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1.1. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve Bağlı Şubelerinin Kuruluşu ve İlk Faaliyetleri

Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'ta tam anlamıyla teşkilatlanması⁴¹ I. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşmiştir. Sivas Valisi Muammer Bey, Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin kuruluş çalışmalarıyla yakından ilgilenmiştir. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin Reisliğini de üstlenen Vali Muammer Bey⁴²; İstanbul'da bulunan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 26 Kasım 1914'te gönderdiği yazıda Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin kurularak iane toplamaya ve sağlıkla ilgili araç gereçler elde etmeye başladığını bildirmiştir. Muammer Bey, aynı yazısında Sivas vilayetine bağlı çeşitli

⁴¹ Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'ta gerçek anlamda teşkilatlanması I. Dünya Savaşı yıllarına rastlasa da savaş öncesi dönemde bölgede cemiyet adına yardım toplama faaliyetleri bulunmaktadır. Nitekim 1911 yılı sonbaharında Hilal-i Ahmer ve Donanma-yı Osmani ianesi (yardımı) olarak Kangal kazası ahalisince taahhüt edilen 20.000 kuruşun tahsiline başlanmıştır. 22 Aralık 1911'de Sivas'tan cemiyete 77 lira gönderilmiştir. 1912 yılının başlarında Tenus (Şarkışla) kazasının bazı nahiyelerinden cemiyete 768 kuruş 20 para yardımda bulunulmuştur. Şubat 1912'de cemiyete Yenihan (Yıldızeli) kazası ahalisinden 2.500 kuruş, Sivas vilayetinin Amasya sancağının Havza kazasındaki ahali ve memurlar tarafından da 3.008 kuruş yardım yapılmıştır. Mayıs 1912'de askeriyeden emekli Divriği Kuloğlu Hasan Efendi tarafından cemiyete bir adet Osmanlı altını bağışlanmıştır. Kasım 1912'de cemiyete yardım olarak Zara kazasından 2.724 kuruş 15 para gönderilirken Sivas'tan da 200 Osmanlı lirası değerinde bir çek gönderilmiştir. Yine Kasım 1912'de Tokat sancağından Hilal-i Ahmer ianesi olarak toplanan 18.400 kuruş ile Hilal-i Ahmer adına Zara kazasından iane-i harbiye olarak toplanan 800 kuruş ise Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir. Aralık 1912'de Sivas vilayetinin Amasya sancağının Köprü kazasında Hilal-i Ahmer ianesi olarak 15.000 kuruş toplanırken Sivas vilayetinin Tokat sancağının Reşadiye kazasından da cemiyete 2.000 kuruş iane gönderilmiştir. 20 Ocak 1913'te Divriği kazasından cemiyete kesilen kurban derilerinin satışından elde edilmiş 2.496,5 kuruş gönderilmiştir. Cemiyete 26 Mart 1913'te Tenus Kaymakamlığından 1.142 kuruş, 12 Nisan 1913'te Yenihan Kaymakamlığından 676 kuruş ve Sivas vilayetinin Karahisar-ı Şarki Mutasarrıflığından 450 kuruş 75 para, 13 Nisan 1913'te Divriği Kaymakamlığından 939 kuruş 75 para, 7 Mayıs 1913'te Amasya sancağının Gümüşhacıköy Kaymakamlığından 5.000 kuruş, 13 Mayıs 1913'te Gürün Kaymakamlığından 154 kuruş 25 para yardım yapılmıştır. Şubat 1913'te Sivas Jandarma Alay Kumandanlığı cemiyete 638 kuruş yardımda bulunmuştur. Ayrıca Kasım 1912'de Samsun-Sivas Demir Yolu İnşaat İdaresi memur ve çalışanları da cemiyet için 1.126 kuruş yardım yapmıştır. Bkz. Kızılay Arşivi (KA), 36/12, 14/119, 14/293, 14/347, 14/424 lef: 1, 79/80, 79/263, 79/285, 78/75, 78/171, 78/178, 84/1, 78/272, 78/227, 78/148, 78/148 lef: 1; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MUI, Dosya: 164, Gömlek: 7, lef: 1.

⁴² *Kızılırmak*, Cuma [Hicri 6 Safer 1333, Rumi 12 Kânunuevvel 1330, Miladi 25 Kânunuevvel (Aralık) 1914], Numara: 42, Sene: 2, Sivas, s. 1. Cuma gününe ait olduğu belirtilen gazete üzerinde hicri, rumi ve miladi üç tarih de yazılıdır. Bu tarihler birbirleriyle karşılaştırıldığında hicri tarihin gazete üzerinde yazılı olanın aksine gerçekte 7 Safer 1333'e tekabül ettiği görülmektedir. Bkz. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi 01/02/2024.

idari birimlerde de Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine bağılı olarak çalışacak şubelerin kurulmak üzere olduğunu bildirmiş, cemiyetten Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi için bir resmî mühür ile gerekli makbuzları Sivas'a göndermelerini istemiştir⁴³. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na resmen katıldığı Kasım 1914'te, Hilal-i Ahmer Cemiyeti de Sivas merkez vilayette kendisine ait bir merkez açmak suretiyle burada bizzat faaliyet göstermeye başlamıştır.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin kuruluşunu ve faaliyetini yerel basın da yakından takip etmiştir. Nitekim Sivas'ta yayın yapan Kızılırmak isimli yerel gazete, 3 Aralık 1914 tarihli sayısında Hilal-i Ahmer namına hamiyet erbabı tarafından yapılan bağışların devam ettiğini ve Hilal-i Ahmer menfaatine olmak üzere şehirde bir de müsamere gecesi tertip edileceğinin haber alındığını ifade etmiştir. Gazete; ayrıca Sivas Hilal-i Ahmerine âcizane bir hizmet olmak üzere fevkalade bir nüsha yayımlamayla planladıklarını, bu nüshanın on beş güne kadar çıkacağını okurlarıyla paylaşmıştır⁴⁴.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi bir yandan bu gibi faaliyetlerde bulunurken diğeryandan da Vali Muammer Bey'in 26 Kasım 1914 tarihli yazısında belirtildiği gibi gerçekten de takip eden süreçte Sivas vilayetinin çeşitli idari birimlerinde Hilal-i Ahmer şubelerinin bir bir kurulduğu görülmektedir. Nitekim Aralık 1914 ortalarında Kangal'da bir Hilal-i Ahmer şubesi kurulmuştur. Şubenin Reisi Tevfik Bey'di. Tevfik Bey tarafından Dersaadet Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine gönderilen 18 Aralık 1914 tarihli yazıda Kangal'da teşkilatın henüz yapıldığı, binaenaleyh eski biletlerden bir miktar sarf olunduğu, tahsilatın posta ile arz edileceği, ancak mevcut paraların Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi tarafından istenmekte olduğu ifade edilerek mevcut bilet ve paraların nereye sevk edilmesi gerektiği sorulmuştu⁴⁵. Cemiyet, mevcut paraların Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine gönderilmesini bildirmişti. Bunun üzerine Tevfik Bey, Hilal-i Ahmer Riyasetine gönderdiği 21 Aralık 1914 tarihli yazıda paraların Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine gönderildiğini arz etmişti⁴⁶.

⁴³ KA, 159/6, Sivas Valisi Muammer Bey'den İstanbul'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine (Rumi 13 Teşrinisani 1330/Miladi 26 Kasım 1914).

⁴⁴ *Kızılırmak*, Perşembe [Hicri 15 Muharrem 1333, Rumi 20 Teşrinisani (Kasım) 1330, Miladi 3 Kânunuevvel (Aralık) 1914], Numara: 41, Sene: 2, Sivas, s. 2.

⁴⁵ KA, 28/84, Kangal Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi Tevfik'ten Dersaadet Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine (Rumi 5 Kânunuevvel 1330/Miladi 18 Aralık 1914).

⁴⁶ KA, 28/84, İef: 1, Kangal Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi Tevfik'ten Hilal-i Ahmer Riyasetine (Rumi 8 Kânunuevvel 1330/Miladi 21 Aralık 1914).

Aralık 1914 sonlarında Sivas vilayetine bağlı Tokat sancağında da bir Hilal-i Ahmer şubesi kurulmuştu. Eskiden Selanik Maarif (Eğitim) Müdürlüğü yapmış olan Tahir Rüştü Bey, Aziz Bey ve Abdüllatifzade Rahmi Efendi; Tokat şubesinin ilk üyeleri olmuşlardı⁴⁷. Mart 1915 başlarında Tokat sancağına bağlı Erbaa, Reşadiye, Zile ve Niksar kazalarında da Hilal-i Ahmer şubeleri kurulmuş bulunuyordu. Nitekim Sivas Valisi Muammer Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği 8 Mart 1915 tarihli yazıda Tokat sancağına bağlı bu kazalarda Hilal-i Ahmer şubelerinin kurulduğunu bildirerek bu şubeler için birer resmî mühür talep etmişti⁴⁸. Aslında Muammer Bey'in Erbaa Şubesinin kuruluşunu biraz gecikmeli olarak haber verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü daha 21 Ocak 1915 tarihli Kızılırmak gazetesinde Erbaa İnas Mektebi Muallime-i Sanisi (İkinci Öğretmeni) Hidayet Hanım tarafından Erbaa Hilal-i Ahmer Şubesine yapılan bir yardımdan bahsedilmektedir. Gazeteye göre 200 kuruş maaşı olan Hidayet Hanım; Erzurum Hilal-i Ahmer Hastanesi Hanımlar Şubesine 100 kuruş, Erbaa Hilal-i Ahmer Şubesine de 20 kuruş bağışlamıştır⁴⁹. Hidayet Hanım'ın sadece Erbaa Hilal-i Ahmer Şubesine bağışladığı meblağ, maaşının %10'una tekabül etmektedir. Bu durum, Hidayet Hanım'ın cömertliğini ve onun Hilal-i Ahmere duyduğu güveni göstermesi açısından kayda değer bir husustur.

Sivas vilayeti dâhilindeki diğer kazalarda da Hilal-i Ahmer şubelerinin kurulmasına devam ediliyordu. Nitekim Mayıs 1915'te Yıldızeli'nde (Yenihan) bir Hilal-i Ahmer şubesi kurulmuştu. Şubenin Reisi Abdülhamit Bey'di. Abdülhamit Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezine gönderdiği 16 Mayıs 1915 tarihli yazıda şubenin açılarak iane toplamaya başladığını bildirmekte, şube için resmî mühür ile gerekli evrakın gönderilmesini rica etmekteydi⁵⁰. Bu kaza ve sancakların dışında Mayıs 1915'te Zara kazasında⁵¹ ve Haziran-Temmuz 1915'te Hafik kazasında birer Hilal-i Ahmer şubesi

⁴⁷ KA, 160/3, Sivas Valisi'nden Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 16 Kânunuevvel 1330/Miladi 29 Aralık 1914).

⁴⁸ KA, 159/6, İef: 1, Sivas Valisi Muammer Bey'den Dersaadet Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyasetine (Rumi 23 Şubat 1330/Miladi 8 Mart 1915).

⁴⁹ *Kızılırmak*, Perşembe [Hicri 5 Rabiulevvel 1333, Rumi 8 Kânunusani (Ocak) 1330, Miladi 21 Kânunusani (Ocak) 1915], Numara: 44, Sene: 2, Sivas, s. 2.

⁵⁰ KA, 161/101, Yıldızeli (Yenihan) Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi Abdülhamit'ten Dersaadet Hilal-i Ahmer Cemiyetine (Rumi 3 Mayıs 1331/Miladi 16 Mayıs 1915).

⁵¹ KA, 34/7, Sivas Valisi Muammer Bey'den Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisine (Rumi 7 Mayıs 1331/Miladi 20 Mayıs 1915).

kurulmuştu⁵². Görüldüğü gibi 1914-1915 yıllarında merkez ve şubelerini bir bir açmak suretiyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti Sivas'ta ciddi bir teşkilatlanmaya gidiyordu.

Burada şunu da ayrıca belirtmek gerekir ki Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin kuruluşundan neredeyse bir yıl önce, o zamanlar Sivas vilayetine bağlı bir kaza olan Aziziye'de (Pınarbaşı) istisna olarak bir Hilal-i Ahmer şubesi mevcuttu. Nitekim Aziziye Kaymakamı Hamit Bey tarafından Dersaadet Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine gönderilen 15 Ocak 1914 tarihli bir yazıda, Aziziye Şubesi sandığında bulunan 213 kuruş 18 paranın posta ile gönderildiği ifade edilmektedir⁵³. Aziziye Şubesinin üyeleri ise Ekim 1914'te Kadı Sıtkı, Müftü Mehmet, Belediye Reisi Mahmut ve Nizâr Ağalardan oluşmaktaydı. Aziziye Kaymakamı Hamit Bey, aynı zamanda şubenin de reisi idi⁵⁴. Aziziye Şubesi, topladığı yardımları Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermeye 1915 yılında da devam ediyordu. Nitekim şubeden Cemiyet Genel Merkezine 1 Şubat 1915 tarihinde 2.491 kuruş, 4 Şubat 1915 tarihinde 1.993,5 kuruş⁵⁵, 22 Şubat 1915 tarihinde de 15.000 kuruş gönderilmiştir⁵⁶. Buna göre 1914-1915 yıllarında Aziziye Şubesinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine yaklaşık 20.000 kuruş gönderildiği anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na resmen katıldığı Kasım 1914'ten itibaren Sivas vilayetinde hızlı bir teşkilatlanma gerçekleştirmiştir. Öncelikle Kasım 1914'te vilayet merkezinde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi kurulmuş, onu 1914 ve 1915 yıllarında vilayetin sancak, kaza gibi çeşitli idari birimlerinde Hilal-i Ahmer şubelerinin kurulması takip etmiştir.

1.2. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi 1914-1915 Bilançosu

Sivas Vilayet Matbaası tarafından basılan Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi 1330-1331 (Miladi 1914-1915) Bilançosu⁵⁷ isimli eserde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bir sonraki başlıkta kuruluşu ve faaliyeti hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilecek olan

⁵² KA, 34/10, Hafik Kaymakamı'ndan İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 22 Haziran 1331/Miladi 5 Temmuz 1915).

⁵³ KA, 78/363, Sivas Aziziye Kaymakamı'ndan Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine (Rumi 2 Kânunusani 1329/Miladi 15 Ocak 1914).

⁵⁴ KA, 155/11, Sivas Aziziye Hilal-i Ahmer Şube Reisi Kaymakam Hamit'ten Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisine (Rumi 14 Teşrinievvel 1330/Miladi 27 Ekim 1914).

⁵⁵ KA, 155/12 lef: 1, Aziziye Kaymakamı ve Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi'nden Dersaadet Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Riyasetine (Rumi 22 Kânunusani 1330/Miladi 4 Şubat 1915).

⁵⁶ KA, 155/12, Aziziye Kaymakamı Namına Kaleme Alınan ve Dersaadet Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine Gönderilen Yazı (Rumi 9 Şubat 1330/Miladi 22 Şubat 1915).

⁵⁷ KA, 325/5, Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi 1330-1331 Bilançosu.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Bilançoda 1915 sonu itibarıyla Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi üyesi olan kişi ve kuruluşlar ile bunların ne miktar ianede bulundukları şu şekilde gösterilmektedir:

İsimler	İane Miktarı
	Kuruş
Vali Efendi Hazretleri	103
Kolordu Kumandan Vekili Avni Paşa Hazretleri	103
Mektupçu Atâ Bey	103
Hâkim Efendi Hazretleri	103
Maliye Müfettişi İrfan Bey	103
Meclis-i Umumi Azasından Mustafa Efendi	103
Meclis-i Umumi Azasından Şükrü Efendi	103
Meclis-i Umumi Azasından Hıfzı Efendi	103
Müddeiumumi (savcı) Bey	103
Düyun-ı Umumiye Başmüdürü Tevfik Bey	103
Başmühendis Nafiz Bey ⁵⁸	103
Sıhhiye Müdürü Ali Saip Bey	103
Evkaf Müdürü Osman Nuri Efendi	103
Ziraat Müdürü Ahmet İhsan Bey	103
Milletvekili Rasim Bey	103
İttihat ve Terakki Murahhası (Delegesi) Gani Bey	103
Belediye Reisi Hamdi Bey	203
Turuk-ı Umumiye (Genel Yollar) Müfettişi Faik Kemal Bey	150
Meclis-i İdare Başkâtibi Tevfik Efendi	103
Turuk-ı Umumiye Mühendisi Nuri Bey	103
Belediye Reisi Muavini Halis Bey	103
Bank-ı Osmani Direktörü Sariyanaki Efendi	103
Bank-ı Osmani Müdür Muavini Efendi	103
Şeyh Mehmet Efendi	103

⁵⁸ Nafiz Bey, Vilayet Nafia Başmühendisi idi. Bkz. *Kızılırmak*, Cuma [Hicri 6 Safer 1333, Rumi 12 Kânunuevvel 1330, Miladi 25 Kânunuevvel (Aralık) 1914], Numara: 42, Sene: 2, Sivas, s. 2. Cuma gününe ait olduğu belirtilen gazete üzerinde hicri, rumi ve miladi üç tarih de yazılıdır. Bu tarihler birbirleriyle karşılaştırıldığında hicri tarihin gazete üzerinde yazılı olanın aksine gerçekte 7 Safer 1333'e tekabül ettiği görülmektedir. Bkz. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi 01/02/2024

Batumlu Ahmet Efendi	103
Sivas Kanaat Şirketi	103
Şehit Tevfik Rıza Bey namına	103
Sivas İktisat Şirketi	103
Eski Posta Müdürü Şevket Efendi	105
Reji Müdürü Efendi	103
Reji Müdürü Efendi'nin zevcesi hanım	103
Teknişinzade İbrahim Ağa	103
Şükrü Efendi	103
Şekerzade İsmail Efendi	309
Bostancıoğlu Murat Efendi	103
Çömlekçioğlu Yuvanaki Efendi	103

Tablo 1: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Üyeleri ve Verdikleri İaneler (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 4.

Tabloda görüldüğü gibi Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin üyeleri 36 kişi ve kuruluştan oluşuyordu ve 1915 yılının sonuna gelindiğinde bunların her biri genel olarak 103 kuruş iane vermiş bulunuyordu. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin üyeleri arasında sayıları çok az olmakla birlikte Gayrimüslimler de bulunuyordu. Bank-ı Osmani Direktörü Sariyanaki Efendi, Çömlekçioğlu Yuvanaki Efendi, Reji Müdürü ve Reji Müdürü'nün zevcesi; Gayrimüslim üyeler olarak göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Reji Müdürü'nün zevcesi, Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin tek kadın üyesi olarak dikkat çekmektedir. Gayrimüslim üye sayısının bu denli az olmasında ise Osmanlı Hükûmetinin savaş sırasında, Mayıs 1915 sonlarında uygulamaya koyduğu tehcir dolayısıyla Ermeni unsurların bölgeden göç ettirilmiş olmaları da etkili olmuş olabilir. Çünkü 1911'den sonra kurulan diğer Hilal-i Ahmer merkez ve şubeleri incelendiğinde bunlardaki Gayrimüslim üye sayılarının daha fazla olduğu görülecektir. Bununla birlikte 1915 sonu itibarıyla Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin üyeleri arasında sayıları az da olsa Gayrimüslimlerin de bulunuyor olması kayda değer bir husustur. Bilançoda teberruda (bağışta) bulunan bazı kişilerin isimleri ile ne miktarda teberruda bulundukları ise şu şekilde gösterilmektedir:

	Kuruş	Para
Mektûbî Mümeyyizi Emin Bey	19	
Binbaşı Şevki Bey	19	
Sanayi Müdürü Ziya Bey	19	
Binbaşı Rıza Bey	19	
Darümuallimin Müdürü Kâzım Bey	19	
Sultani Müdür-i Sanisi (İkinci Müdürü) Sait Efendi	19	
Tedrisat-ı İptidaiye (İlköğretim) Müfettişi Rasim Bey	19	
Numune Mektebi Müdürü Kâmil Efendi	38	
Belediye Reisi Muavini Halis Bey	19	
Meclis Başkâtibi Muavini Sıddık Efendi	19	
Telgraf Veznedarı Rıza Bey	19	
Muhasebe-i Vilayet Liva Kâtibi Rahmi Efendi	19	
Bank-ı Osmani Sandık Emni Kalust Efendi	19	
Bank-ı Osmani Muhasebe Muavini Avramidi Efendi	19	
Bank-ı Osmani Memurlarından Arslan Efendi	9	20
Reji Muhasebecisi Balaban Efendi	19	
Reji Dava Vekili Naci Efendi	19	
Fabrikatör Prostaki Efendi	31	
Mekteb-i Sultani Kısım-ı İptidaiyesi Muallimlerinden Nazif Efendi	19	
Kızılırmak Muallimi Mustafa Efendi	25	10
Nasrullah Ahmet Efendi	19	
Reşit Efendi	19	
Şirketten Hasan Efendi	19	

Tablo 2: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Bağışta Bulunanlar (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 4.

Tabloda görüldüğü gibi 1915 yılının sonuna gelindiğinde bu kişilerin her birinden genel olarak 19 kuruş iane toplanılmış bulunuluyordu. İçlerinde farklı tutarlarda iane verenler de vardı. Bilanço'ya göre Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin 1914-1915 yıllarındaki varidatı (gelirleri) ise şu şekildedir:

Kuruş	Para	Kim Tarafından Verildiği
2.214		Polis Dairesi memurları tarafından
2.147	20	Posta Dairesi memurları tarafından
1.254	30	Telgraf Dairesi memurları tarafından
538	20	İstinaf Mahkemesi memurları tarafından
167	30	Bidayet Mahkemesi memurları tarafından
602	20	Sabit Jandarma Taburu
220	30	Seyyar Jandarma Taburu
485	10	Belediye Dairesi
297		Düyun-ı Umumiye
307	20	Maliye Tahsil Kalemi
67	30	Vergi Dairesi
156		Ziraat Dairesi
123	20	Nafia Dairesi
13	30	Orman Dairesi
96		Ziraat Bankası
41		Mektûbî Kalemi
24		Evkaf Dairesi
10	20	Baytar Dairesi
238	20	Mahkeme-i Şeriye
43		Maarif Kalemi
140		Mekteb-i Sanayi
159	20	Numune Mektebi
231	5	Mekteb-i Sultani
239		Darülmualimin
14	20	Kaleardı Mektebi
25		Kaffâf esnafından
80	10	Manifaturacılar esnafından
125	20	Tuzcu vesaire esnafından
5.617		Kangal'dan vürud eden (gelen)
855		Gürün'den vürud eden
9.000		Tokat'tan vürud eden
4.120		Tokat'tan vürud eden
5.150		Hafik'ten vürud eden

4.000		Erbaa'dan vürud eden
859	20	Meclis-i Umumi azaları tarafından
498	20	Darende adliye memurları tarafından
824		Alman Sefaretinin (Elçiliğinin) İkinci Müsteşarı Mösyö Moser ⁵⁹ tarafından
981	20	Sandıkla toplanan iane
28.390	20	Bazı hamiyet erbabı tarafından
Toplam 70.360 kuruş 15 para		

Tablo 3: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin Gelirleri (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 1; lef: 2.

Tabloda görüldüğü gibi Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin 1914-1915 yıllarında kişi ve kurumlarca yapılan yardımlardan elde ettiği toplam gelir, 70.360 kuruş 15 paradır. Vilayet dâhilindeki belki de bütün kurumlar ve bu kurumların personeli, Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine maddi destekte bulunmuştur. Sancak ve kazalarda toplanıp da Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine gönderilen meblağ da toplam gelir içinde önemli bir yer tutmaktadır. Toplam gelirin önemli bir kısmı da bazı hamiyet erbabından toplanan yardımlardan oluşmaktadır. Yine vilayet dâhilindeki çeşitli esnaf grupları da ellerinden geldikince Sivas Hilal-i Ahmer Merkezini desteklemiştir. Alman Sefaretinin İkinci Müsteşarı da Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine yaptığı yardımla ayrıca dikkat çekmektedir. Bilançoda Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine yapılan demirbaş eşya bağışları ise şu şekilde gösterilmektedir:

⁵⁹ 20 Şubat 1915 tarihli Kızılırmak gazetesinde bu kişinin 18 Şubat 1915'te Sivas şehrine geldiği, buradaki müesseseleri ziyaret ettiği, bu ziyaretleri esnasında bir sonraki başlıkta üzerinde duracağımız Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine de uğrayarak hastaneye 8 lira bağışta bulunduğu ifade edilmektedir. Bkz. *Kızılırmak*, Cumartesi [Hicri 5 Rabiulahir 1333, Rumi 7 Şubat 1330, Miladi 20 Şubat 1915], Numara: 45, Sene: 2, Sivas, s. 4; 8 liranın 800 kuruşa karşılık geldiği düşünüldüğünde bu kişinin verdiği tutarla ilgili olarak bilanço ile gazetenin farklı tutarlar zikrettiği görülmektedir. Muhtemelen ya gazete bu kişinin verdiği tutardaki küsuratı dikkate almadan bunu 8 lira şeklinde haberleştirdi ya da bu kişi gerçekten de o gün gazetenin dediği gibi 8 lira verdi ancak takip eden süreçte bir miktar daha bağışta bulundu.

Yatak	Şilte	Yorgan
Adet	Adet	Adet
64/Aziziye'den	23/Aziziye'den	31/Kangal'dan
46/Kangal'dan	20/Niksar'dan	41/Aziziye'den
1/Reşadiye'den		25/Niksar'dan
1/Sivas'tan		8/Reşadiye'den
104/Emanet Heyetinden		1/Sivas'tan
		85/Emanet Heyetinden
Toplam 216	Toplam 43	Toplam 191

Tablo 4: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 11.

Yastık	Pamuklu İçlik	Yün
Adet	Adet	Kıyye
32/Kangal'dan	112/Müdafaa-i Milliyeden ⁶⁰	446/Aziziye'den
95/Aziziye'den	9/Aziziye'den	279/Müdafaa-i Milliyeden
35/Niksar'dan	1/Reşadiye'den	
1/Sivas'tan		
10/Reşadiye'den		
94/Emanet Heyetinden		
Toplam 267	Toplam 122	Toplam 725

Tablo 5: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 11.

Pamuklu hırka	Entari	Gömlek
Adet	Adet	Adet
67/Bir muhterem zat tarafından	52/Bir muhterem zat tarafından	30/Kangal'dan
	43/Aziziye'den	195/Aziziye'den
	52/Niksar'dan	170/Niksar'dan
	40/Reşadiye'den	20/Reşadiye'den
		21/Bir muhterem zat tarafından
		101/Tokat'tan
Toplam 67	Toplam 187	Toplam 474 ⁶¹

Tablo 6: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 11.

⁶⁰ Müdafaa-i Milliye, 1 Şubat 1913'te İstanbul'da kurulan bir sosyal yardım cemiyetidir. Bu cemiyetin faaliyeti hakkında yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ayşe Zamacı, *Müdâfâa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Doktora Tezi, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2015.

⁶¹ Doğrusu 537'dir.

Çinko Lazımlık	Bakır Leğen	Bakır Kazan
Adet	Adet	Adet
14/Belediyeden	3/Emanet Heyetinden	1/Askeriyeden
		2/Emanet Heyetinden
Toplam 14	Toplam 3	Toplam 3

Tablo 7: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 9.

Bakır saphı	Bakır Mangal	Muhtelif Tepsi
Adet	Adet	Adet
3/Emanet Heyetinden	1/Emanet Heyetinden	51/Belediyeden
		16/Emanet Heyetinden
		2/Van Adliye Müfettişi Bey'den
Toplam 3	Toplam 1	Toplam 69

Tablo 8: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 9.

Cam Bardak	Teneke Maşrapa	Terlik
Adet	Adet	Adet
167/Belediyeden	52/Belediyeden	110/Belediyeden
136/Emanet Heyetinden	2/Aziziye'den	74/Niksar'dan
2/Van Adliye Müfettişi Bey'den		
Toplam 305	Toplam 54	Toplam 184

Tablo 9: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 9.

Sürahi	Kaput (üstünden giyilen libas, yağmurluk)	Merkup (ayakkabı)
Adet	Adet	Çift
30/Belediyeden	6/Aziziye'den	140/Divriği'den
23/Emanet Heyetinden		
Toplam 53	Toplam 6	Toplam 140

Tablo 10: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 9.

Kilim, Seccade ve Cecim	Yatak Yüzü	Yatak Çarşafı
15/Aziziye'den	25/Niksar'dan	25/Tokat'tan
3/Emanet Heyetinden	4/Reşadiye'den	53/Aziziye'den
	7/Aziziye'den	21/Reşadiye'den
	7/İnas Mektebinden	72/Niksar'dan
		31/Bir muhterem zat tarafından
Toplam 18	Toplam 43	Toplam 202

Tablo 11: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 9.

Mintan	Yastık Yüzü	Don	Takke
Adet	Adet	Adet	Adet
52/Aziziye'den	21/Niksar'dan	30/Kangal'dan	177/Aziziye'den
90/Niksar'dan		206/Aziziye'den	2/Sivas'tan
20/Reşadiye'den		30	
6/Tokat'tan		100/Tokat'tan	
Toplam 168	Toplam 26 ⁶²	Toplam 366	Toplam 179

Tablo 12: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 8.

Peşkir	Çorap	Battaniye
Adet	Çift	Adet
3/Sivas'tan	53/Kangal'dan	6/Belediyeden
2/Kangal'dan	55/Müdafaa-i Milliyeden	15/Aziziye'den
37/Aziziye'den	266/Aziziye'den	
368/Niksar'dan	288/Niksar'dan	
5/Reşadiye'den	2/Reşadiye'den	
8/Tokat'tan	3/Sultani muallimi Memduh Efendi'nin kız kardeşinden	
	300/Çakaloğlu Necmi Efendi'den	
Toplam 333 ⁶³	Toplam 967	Toplam 21

Tablo 13: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 8.

⁶² Doğrusu 21'dir.

⁶³ Doğrusu 423'tür.

Çinko Tas	Çinko Tabak	Çinko Çaydan
Adet	Adet	Adet
66/Belediyeden	68/Belediyeden	3/Belediyeden
26/Aziziye'den	42/Aziziye'den	26/Aziziye'den
25/Niksar'dan		1/Niksar'dan
1/Van Adliye Müfettişi Bey'den		1/Van Adliye Müfettişi Bey'den
Toplam 118	Toplam 110	Toplam 31

Tablo 14: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 8.

Çarşaflık Dokuma Bez	İnce Amerikan Bezi	Amerikan Bezi
Top	Top	Top
23/Tekâlif-i harbiyeden ⁶⁴	6/Tekâlif-i harbiyeden	12/Emanet Heyetinden
		20/Tekâlif-i harbiyeden
Toplam 23	Toplam 6	Toplam 32

Tablo 15: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 5.

Gaz Ocağı	Entarilik Basma	İnce Muşamba
Adet	Top	Arşın
3/Emanet Heyetinden	6/Tekâlif-i harbiyeden	31/Belediyeden
1/Satın alınan		13/Satın alınan
Toplam 4	Toplam 6	Toplam 44

Tablo 16: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 5.

⁶⁴ Tekâlif-i harbiye, harp vergileri demektir. 27 Temmuz 1914 tarihli Kanun gereği ülke dâhilinde Tekâlif-i Harbiye Komisyonları kuruldu. Bu komisyonlar, ahalinin elindeki artık ürünlere el koyma hakkına sahiptiler. Üreticinin elinden alınan malların değeri bu komisyonlar tarafından takdir edilip bedeli seferberliğin sonunda ödenecekti. Bkz. Osman Köse, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Canık’ın İaşe Durumu (1914-1918)”, *Belleten*, Cilt: 63, Sayı: 238, Aralık 1999, ss. 775-812, s. 777.

Çatal	Kaşık	..?
36/Belediyeden	12/Satın alınan	952/Kazalardan
	45/Belediyeden	
	89/Aziziye'den	
	4/Aziziye Maden'den	
Toplam 36	Toplam 150	Toplam 952

Tablo 17: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 5.

Tülbent	Mangal Sac	Patiska ve Patis
Top		
16/Emanet Heyetinden	7/Emanet Heyetinden	42/Belediyeden

Tablo 18: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Demirbaş Eşya Bağışı (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 5.

Tablolarda görüldüğü gibi 1914-1915 yıllarında Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine yaklaşık elli çeşit eşya bağışlanmıştır. Bu bağışlarda birer Hilal-i Ahmer şubesinin bulunduğu Aziziye, Kangal, Niksar, Reşadiye kazalarıyla Tokat sancağı ön plana çıkarken bu dönemde bir Hilal-i Ahmer şubesinin varlığına rastlanamayan Divriği kazasından da hatırı sayılır miktarda eşya bağışlanmıştır. Çeşitli kişi, kurum ve kuruluşlar da Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine eşya bağışlamıştır. Nitekim Sultani Mektebi muallimi Memduh Efendi'nin kız kardeşi, Çakaloğlu Necmi Efendi, Van Adliye Müfettişi Beyefendi ve kimlikleri belirtilmeyen bazı hayırseverler; eşya bağışlayan kişiler olarak dikkat çekmektedir. Belediye, Emanet Heyeti, İnas Mektebi, Askeriye ve kendisi de bir yardım kuruluşu olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ise eşya bağışında bulunan kurum ve kuruluşlar arasında yer almaktadır. Bağış yapılan eşyanın bir kısmının ise aslında ahaliden harp vergisi olarak toplandığı görülmektedir. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, bazı eşyayı ise kendisi satın almıştır. Bağışlanan eşyanın niteliklerine bakıldığında ise bunların daha ziyade bir sonraki başlıkta üzerinde durulacak olan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bilançoda 15 Aralık 1914'ten 13 Aralık 1915'e kadar Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Ambarına gelen erzak ile bu erzakın nereden ve nasıl temin edildiği ise şu şekilde gösterilmektedir:

Teneke	Adet	Kilo	Dirhem	Okka	Maddeler	Açıklama
				155	Tuz	Satın alınan
2					İspirto	Tekâlif-i harbiyeden
				2	İspirto	Satın alınan
				15	Fasulye	Belediyeden
				14	Salça	Satın alınan
			100	273	Yağ	Aziziye'den
			360	115	Yağ	Tekâlif-i harbiyeden
			180	1.379	Pirinç	Tekâlif-i harbiyeden
				6	Pirinç	Satın alınan
44					Gaz	Tekâlif-i harbiyeden
2					Gaz	Satın alınan
	29				Mum	Satın alınan
		350			Şeker	Tekâlif-i harbiyeden
				120	Mercimek	Tekâlif-i harbiyeden
			200	75	Sabun	Tekâlif-i harbiyeden
			300	2	Sabun	Satın alınan
	48				Koyun	Tekâlif-i harbiyeden
7					Yoğurt	Kangal'dan
			17	3	Çay	Kangal'dan
			8	196	Şeker	Kangal'dan
			350	2.573	Süt	Kangal'dan
			100	2.083	Yoğurt	Kangal'dan
			70	355	Yağ	Kangal'dan
			60	911	Pirinç	Kangal'dan
			310	2.690	Et	Kangal'dan
			50	7.742	Ekmek	Kangal'dan
				1.854	Sebze	Kangal'dan
				167	Tuz	Kangal'dan
			55	172	Soğan	Kangal'dan
			140	66	Sabun	Kangal'dan
			350	521	Gaz	Kangal'dan

Tablo 19: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Ambarına Gelen Erzak (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 6.

Ambara giren erzakın çoğu, bir Hilal-i Ahmer şubesinin bulunduğu Kangal kazasından elde edilmiştir. Yine bir Hilal-i Ahmer şubesinin bulunduğu Aziziye kazasından elde edilen hatırı sayılır miktarda erzak da ambara giriş yapmıştır. Ambara giren erzakın bir kısmı ise Belediyeden temin edilmiştir. Erzakın bir kısmının da aslında yine ahaliden harp vergisi olarak toplandığı görülmektedir. Bununla birlikte erzakın bir kısmı da Sivas Hilal-i Ahmer Merkezince satın alınmıştır. Ambara giren erzakın da yine bir sonraki başlıkta üzerinde durulacak olan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi için sarf edildiği anlaşılmaktadır.

Bilançoda Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin 1914-1915 yıllarındaki genel masrafları ise şu şekilde gösterilmektedir:

	Kuruş	Para
İlaçlar	3.866	
4 kutu bedeli	198	
Açılış günü yapılan masraflar	89	20
Boya bedeli	1.719	10
Evrak-ı matbua bedeli	220	
Kireç bedeli	95	
Hastane masrafları	56.353	26
Toplam	62.541 kuruş 15 para	

Tablo 20: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin Masrafları (1914-1915)

Kaynak: KA, 325/5 lef: 10.

Tabloda görüldüğü gibi Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, 1914-1915 yıllarında 62.541 kuruş 15 para tutan toplam harcamasının 56.353 kuruş 26 paralık büyük bölümünü bir sonraki başlıkta üzerinde durulacak olan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi için sarf etmiştir. Bu durum, I. Dünya Savaşı yıllarında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'taki faaliyetini yoğunlukla Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi üzerinden yürüttüğünü göstermektedir.

1.3. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin İlk Faaliyetleri ve Diğer Gelişmeler

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, I. Dünya Savaşı yıllarında Sivas'taki faaliyetini yoğunlukla Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi üzerinden yürütmüştür. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi ise Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılımını takip eden ilk günlerde, 1 Aralık 1914 tarihinde Sivas vilayet merkezinde kurulmuştur⁶⁵. 18 Aralık 1914 Cuma günü, hastanenin toplantı salonunda Sivas Valisi ve Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Reisi Muammer Bey'in başkanlığında bir genel toplantı gerçekleştirilmiştir. Vilayet erkânı ve eşrafı ile muteber tüccarın hazır bulunduğu bu toplantıda Muammer Bey, hastanede 32

⁶⁵ KA, 325/5 lef: 3.

olan yatak adedinin 60'a çıkarılmasının kararlaştırıldığını ifade etmiştir⁶⁶. Bu kararın birkaç ay içinde gerçekten de uygulandığı görülmektedir. Nitekim 2 Mart 1915 tarihli Kızılırmak gazetesinde Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin yatak adedinin artırılarak mümkün mertebe fazla hasta alınmasının temin edildiği belirtilmektedir⁶⁷. Kuruluşundan itibaren Nisan 1915 ortalarına kadar hastane sertabipliğini (başhekimliğini) Avni Bey yapmıştır⁶⁸. 8 Haziran 1916 tarihli bir Kızılay arşiv belgesinde ise hastane sertabibi olarak Burhanettin Bey'in adına rastlanmaktadır⁶⁹. Hastanede, kuruluşundan itibaren bir sene zarfında 58'i tifüsten, 71'i dizanteriden, 90'ı iltihab-ı emadan (bağırsak iltihabı), 71'i humma-yı raciadan (dönek humma), 36'sı humma-yı tifoididen, 123'ü nezle-i müstevliyeden (nezle salgını), 159'u inhirâf-ı mizâcdan (keyifsizlik, kırıklık, sıhhat yokluğu), 16'sı resye-i mafsaliyyeden (eklem romatizması), 2'si tüberkülozdan, 6'sı dâu'l-efrencden (frengi), 14'ü zatürreden, 28'i didanü'l- emadan (bağırsakların kurtcağızlanması), 55'i iltihab-ı kasabâttan (bronşit), 5'i iltihab-ı husye-i harkatü'l-bevliden, 10'u elem-i mideden (mide ağrısı, sancısı), 5'i iltihab-ı kilyeden (böbrek iltihabı), 3'ü iltihab-ı adale-i kalpten (kalp kası iltihabı), 1'i iltihab-ı ukadât-ı lenfâviyye-i münteşireden (yaygın lenf bezleri iltihabı), 1'i iltihab-ı mesaneden (mesane iltihabı), 2'si iltihab-ı üz-n-i hariciden (dış kulak iltihabı), 5'i daülcerebden (uyuz), 2'si felc-i nısf-ı tûlânîden (boyuna, uzunlamasına, uzunluğuna yarı felç), 2'si hunnâktan (boğmaca), 1'i kızamıktan, 4'ü zâtülcenbden (akciğer zarı iltihabı), 1'i iltihab-ı zeyl-i dūdîden (apandisit), 4'ü humma-yı mütekattıadan (âdî ısıtma), 5'i tifüs neticesi kangrenden, 96'sı curûh-ı nâriyeden (ateşle ilgili yaralanmalar), 1'i menenjitten, 1'i septisemiden (kan zehirlenmesi, kan dolaşım enfeksiyonu) ve bazıları başka hastalıklardan olmak üzere toplamda 1.057 hasta 41 farklı hastalıktan tedavi edilmeye çalışılmıştır. Bunlardan 902 kişi şifa bularak hastaneden taburcu olmuştur⁷⁰.

⁶⁶ *Kızılırmak*, Cuma [Hicri 6 Safer 1333, Rumi 12 Kânunuevvel 1330, Miladi 25 Kânunuevvel (Aralık) 1914], Numara: 42, Sene: 2, Sivas, s. 1. Cuma gününe ait olduğu belirtilen gazete üzerinde hicri, rumi ve miladi üç tarih de yazılıdır. Bu tarihler birbirleriyle karşılaştırıldığında hicri tarihin gazete üzerinde yazılı olanın aksine gerçekte 7 Safer 1333'e tekabül ettiği görülmektedir. Bkz. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi 01/02/2024

⁶⁷ *Kızılırmak*, Salı [Hicri 15 Rabiulahir 1333, Rumi 17 Şubat 1330, Miladi 2 Mart 1915], Numara: 46, Sene: 2, Sivas, s. 2.

⁶⁸ *Kızılırmak*, Perşembe [Hicri 23 Cemazeyilevvel 1333, Rumi 26 Mart 1331, Miladi 8 Nisan 1915], Numara: 51, Sene: 3, Sivas, s. 2.

⁶⁹ KA, 325/16, Sivas Valisi Muammer Bey'den Dersaadet Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine (Rumi 26 Mayıs 1332/Miladi 8 Haziran 1916).

⁷⁰ KA, 325/5 lef: 7.

Sivas Valisi tarafından kaleme alınan 23 Şubat 1916 tarihli bir yazıda bu 902 kişinin asker (er) oldukları ve hastane sayesinde şifa bularak birlik ve silahlarına kavuştukları kaydedilmektedir⁷¹. 100 kişi ise tedavi gördükleri sırada vefat etmiştir. Vefat edenlerin 23'ü tifüsten, 23'ü dizanteriden, 15'i nezle-i emadan (bağırsak nezlesi), 10'u humma-yı raciadan, 9'u zatürreden, 1'i menenjit, 1'i septisemiden ve 18'i diğer bazı hastalıklardan tedavi görmekteydiler. Menenjit ve septisemiden tedavi görüp de kurtulan olmamıştır. Bu bir sene zarfında ölü olarak hastaneye getirilenlerin sayısı ise 14'tür. Aynı zaman zarfında Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinde sadece Türk askerler ve siviller değil, cephelerden getirilen esirler de tedavi edilmiştir. Bu şekilde 55 esir bir hafta hastanede ağırlandıktan sonra askerî hastaneye devredilmiştir⁷².

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi; yalnız hastaları tedavi etmekle ilgilenmemiş, vilayet dâhilindeki bazı kuruluşlara erzak ve eşya yardımında da bulunmuştur. Örneğin hastane, 1915 ve 1916 yıllarında Merkez Vilayet Öksüz Yurdunun⁷³ ihtiyacını karşılamak için bu kuruluşa erzak ve eşya yardımı yapmıştır⁷⁴.

Burada ayrıca belirtilmesi gereken bir husus da Sivas'ta 1915 yılının ilk aylarında ortaya çıkan lekeli humma (lekeli tifo/tifüs) salgınıyla mücadeledir. Bu dönemde bu mücadelenin başkahramanı ise Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinden ziyade kendisini 1916 yılının ikinci yarısında Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi olarak göreceğimiz fakat bu tarihten önce sırasıyla Erzurum ve Erzincan Hilal-i Ahmer Hastaneleri Sertabipliğini üstlenen Bakteriyolog Server Kâmil (Tokgöz) Bey'dir. Server Kâmil Bey, Şubat 1915 başlarında Erzurum Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabipliğine tayin edilmişti. Maiyetindeki sıhhi heyetle görev yerine varmak üzere yaptığı yolculuk esnasında lekeli hummanın Erzurum ve havalisinde salgın bir tarzda tahribat yaptığını işitiyordu. Şubat 1915 sonlarında Sivas'a vardıkları zaman burada lekeli humma felaketi

⁷¹ KA, 325/6, Sivas Valisi'nden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Heyet-i İdaresi Riyaset-i Âliyyesine (Rumi 10 Şubat 1331/Miladi 23 Şubat 1916).

⁷² KA, 325/5 lef: 7.

⁷³ Kimsesiz vatan yavrularının talim ve terbiyesine mahsus olarak tesis edilen Merkez Vilayet Öksüz Yurdu, 19 Aralık 1914 Cumartesi günü açılmıştır. Yurdun açılışına değin Sanayi Mektebinde tutulan öksüzler, yurt açılınca buraya getirilmiştir. Bkz. *Kızılırmak*, Cuma [Hicri 6 Safer 1333, Rumi 12 Kânunuevvel 1330, Miladi 25 Kânunuevvel (Aralık) 1914], Numara: 42, Sene: 2, Sivas, s. 2. Cuma gününe ait olduğu belirtilen gazete üzerinde hicri, rumi ve miladi üç tarih de yazılıdır. Bu tarihler birbirleriyle karşılaştırıldığında hicri tarihin gazete üzerinde yazılı olanın aksine gerçekte 7 Safer 1333'e tekabül ettiği görülmektedir. Bkz. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi 01/02/2024

⁷⁴ KA, 325/325, Sivas Valisi'nden Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Müdüriyetine (Rumi 15 Mart 1333/Miladi 15 Mart 1917).

daha bariz bir surette kendini göstermişti. Sivas'ta cepheye gönderilmek üzere eğitim alan on beş bin asker⁷⁵ bulunuyordu. Sivas Valisi Muammer Bey, Bakteriyolog Server Kâmil Bey'in Sivas'a geldiğini görünce hem askerler hem de ahali arasında görülen lekeli humma salgınıyla mücadelede onun yardımını talep etmişti. Ordunun da müsaadesi üzerine Server Kâmil Bey ve maiyetindekiler bir süre Sivas'ta çalışmış ve gerekli tedbirleri uygulayarak hastalığın yayılma yollarını kapamıştı⁷⁶. Bu yolculuk esnasında Server Kâmil Bey'in yanında eşi Reyhan Hanım da bulunuyordu. Server Kâmil Bey ile Reyhan Hanım, Sivas'ta bulundukları müddetçe hastaların tedavisine yardım ettikleri gibi verdikleri konferanslarda da ilgililere sıhhi tavsiyelerde bulunmuşlardı. Server Kâmil Bey ve beraberindekiler, Nisan 1915 başlarında Erzurum'a varmak üzere Sivas'tan ayrılmıştı⁷⁷.

Server Kâmil Bey'in çalışmalarıyla Sivas'ta tifüs salgınıyla mücadelede önemli bir mesafe alınsa da onun Sivas'tan ayrılışını takip eden süreçte Sivas'ta yine tifüs salgını görülecek ve hastalıkla mücadele etmek gerekecektir. Sivas'ta tifüsün yaygın görülmesinde ise Sivas'a getirilen Rus esirlerin de etkisi vardı. Çünkü çeşitli harp mıntıklarından çeşitli tarihlerde alınan Rus esirler Sivas'a getirildiklerinde aralarında bu hastalığı kendi ordularından almış olanlar bulunuyordu. Sivas'taki bu esirler, hastalığın memlekete de sirayet etmesine vasıta olmuşlardı. 17 Ocak 1915'ten 16 Ekim 1915'e kadar Sivas'a 1.786'sı er, 29'u subay olmak üzere toplam 1.815 Rus esir getirilmişti. Aralık 1915'e gelindiğinde bu esirlerden 875 er ile 6 subay, tifüs hastalığından vefat etmiş bulunuyordu⁷⁸. Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Sivas'ta esir kampında tutulan Rus esirlere Salib-i Ahmer (Kızılhaç) tarafından yapılan yardımları da ulaştırıyordu. Nitekim Sivas'taki 460 Rus esiri için 1916 Nisan'ında Salib-i Ahmer tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyetine 230 lira havale

⁷⁵ Sivas'ta askerleri eğitmek için kurulan 10.000 kişilik bir talimgâh bulunmaktaydı. Bkz. Aziz Samir İter, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Yayına Hazırlayanlar: Zekeriya Türkmen, Elmas Çelik, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 56.

⁷⁶ Server Kâmil, *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma*, Sivas Matbaası, 1333 (1917), s. 3.

⁷⁷ *Kızılırmak*, Perşembe [Hicri 23 Cemazeyilevvel 1333, Rumi 26 Mart 1331, Miladi 8 Nisan 1915], Numara: 51, Sene: 3, Sivas, s. 2.

⁷⁸ BOA, HR.SYS, Dosya: 2219, Gömlek: 30, lef: 1, Başkumandan Vekili Namına Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik Bronsart'tan Hariciye Nezaret-i Celilesine (Hicri 25 Muharrem 1334/Rumi 20 Teşrinisani 1331/Miladi 3 Aralık 1915).

edilmişti⁷⁹. Görüldüğü gibi Hilal-i Ahmer Cemiyeti, savaş sırasında uluslararası sorumluluklarını da yerine getiriyordu.

Server Kâmil Bey; Erzincan Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetinde (Başhekimliğinde) bulunduğu bir sırada, Nisan 1916 başlarında, yollarda ve Sivas'ta ahval-i sıhhiyeyi teftiş etmek üzere III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim (Sağlam) Bey⁸⁰ tarafından Sivas'a gönderilmişti⁸¹. Server Kâmil Bey, 12 Nisan 1916'da Sivas'a ulaşmış⁸² ve çalışmaya koyulmuştu. Sivas'taki hastaneleri teftiş ve tanzim etmişti. 2.500 yataklık malzeme elde etmeyi başarmıştı. Bununla birlikte Sivas'ta zuhur eden ve sekiz gündür devam eden vibriyon vukuatını da orduyla ortak çalışmanın sonucunda bastırmış ve Erzincan'a geri dönmek üzere 21 Nisan 1916'da yola koyulmuştu⁸³.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki bu dönemde Sivas vilayet merkezindeki Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin dışında Sivas vilayetinin Tokat ve Karahisar-ı Şarki sancakları ile Suşehri, Şarkışla ve Zile kazalarında da birer Hilal-i Ahmer Hastanesi bulunuyordu. Nitekim 2 Mart 1915 tarihli Kızılırmak gazetesinde Tokat'ta bir Hilal-i Ahmer Hastanesinin açılarak hizmet vermeye başladığından bahsedilmektedir⁸⁴. Mart 1915'te Sivas Valiliğinden Sivas Vilayet Genel Meclisine verilen izahnamede ise Tokat ve Karahisar-ı Şarki sancak merkezleri ile Suşehri kazasında birer Hilal-i Ahmer Hastanesinin kurulduğundan söz edilmektedir⁸⁵. Tokat ve Karahisar-ı Şarki Hilal-i Ahmer Hastanelerinin çalışmaları hakkında tatmin edici bilgilere maalesef ulaşamamıştır.

⁷⁹ Nebahat Oran Arslan, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 228; 1916 yılında Sivas esir kampında 460 Rus askerinin bulunduğunu bir İngiliz arşiv belgesi doğrulamaktadır. Ancak bu esirlerin dışında kampta 20 Fransız ve 2 İngiliz askeri de bulunmaktaydı. Bkz. Mahmut Akkor, *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları Kralın Esir Askerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 252.

⁸⁰ Tevfik Salim (Sağlam) Bey, III. Ordu Sıhhiye Reisliğine 14 Mart 1915'te tayin edilmişti. Bkz. Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, Askerî Matbaa, İstanbul 1941, s. 15.

⁸¹ KA, 714/103, III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey'den Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 20 Mart 1332/Miladi 2 Nisan 1916).

⁸² KA, 325/145, Erzincan Hilal-i Ahmer Sertabibi Doktor Server Kâmil Bey'den Dersaadet Hilal-i Ahmer Riyasetine (Rumi 30 Mart 1332/Miladi 12 Nisan 1916).

⁸³ KA, 325/149, Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Doktor Server Kâmil Bey'den Dersaadet Hilal-i Ahmer Riyasetine (Rumi 7 Nisan 1332/Miladi 20 Nisan 1916).

⁸⁴ *Kızılırmak*, Salı [Hicri 15 Rabiulahir 1333, Rumi 17 Şubat 1330, Miladi 2 Mart 1915], Numara: 46, Sene: 2, Sivas, s. 2.

⁸⁵ *Kızılırmak*, Perşembe [Hicri 19 Cemazeyilevvel 1333, Rumi 16 Mart 1331, Miladi 1 Nisan 1915], Numara: 50, Sene: 3, Sivas, s. 2. Perşembe gününe ait olduğu belirtilen gazete üzerinde hicri, rumi ve miladi üç tarih de yazılıdır. Bu tarihler birbirleriyle karşılaştırıldığında gazetede hicri ve rumi tarihlerin gün kısımlarının yanlışlıkla birbiri yerine yazıldığı görülmektedir. Hicri tarihin doğrusu 16 Cemazeyilevvel, rumi tarihin doğrusu ise 19 Mart'tır. Bkz. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi 01/02/2024

Su ehri kazası ise Sivas - Erzurum g uzerg ahında bulunan ve üzerinden III. Ordu için gerekli nakliyatın yapıldığı bir yerd . Burada görülen zorlayıcı lüzum üzerine kurulan hastane, yüz yataklıyd . Ocak 1916 sonlarına kadar hastanenin idaresi temin olunmuş ise de daim  tahsisat ve varidatı olmadığından para ile tedariki lazım gelen levazımı temin olunamamaktaydı. Sivas Valisi Muammer Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği 26 Ocak 1916 tarihli yazıda tüm bu konulara değindikten sonra hastane için 300 lira kadar bir tahsisat gönderilmesini istirham etmi ti⁸⁶. Bu tahsisatın cemiyet tarafından gönderilip g nderilmediğiyle ilgili herhangi bir bilgiye ula ılamamı tır. Ancak Vali Muammer Bey, yine Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği 11  ubat 1916 tarihli yazıda Su ehri'ndeki hastanenin bir s reden beri hem kaza ahalisinin yardım ve bağı larıyla hem de harp vergilerinin yardımıyla idare edildiğini ifade etmiştir. Muammer Bey, aynı yazıda hastanede tedavi olunan hastaların ise yüz ile    yüz arasında bulunduğunu belirtmi tir⁸⁷.

 arkı la Hilal-i Ahmer Hastanesi ise Nisan 1915 ba larında kurularak hasta kabulüne ba lamı tır⁸⁸. Hastanenin tanzim edilmesinde ise Tıbbiye son sınıf öğrencilerinden Ahmet'in önemli emekleri vardı. 1915 yılının ilk aylarında emraz-ı s riye (bulaşıcı hastalıklar) mücadelesi için Sivas vilayetine tayin olunan Ahmet, başlangıçta Sivas merkez vilayette vazifeye memur edilmişti. Ancak Muallim Asaf Dervı  Bey, geli  gidi lerinde  arkı la kazasının hastalıklarla pek kırıldığını görmüş ve Ahmet'in  arkı la'ya gönderilmesini uygun bulmuştu. Ahmet, görevi gereği  arkı la kazasına vardığında burada kaza ahalisinin ianesiyle bir Hilal-i Ahmer Hastanesi tanzim etmeye ve hastaneyi 30 yataklık olmak üzere bütün levazımatıyla d  emeye muvaffak olmuştu. Ahmet, bazı ilaçları menzil baytar eczanesi deposundan tedarik etmişti. Fakat intani surette devam eden hastalıklara mahsus ilaçları eksikti. Bu ilaçların  arkı la'dan tedarik edilmesi de mümkün değildi. Bu durumda Ahmet, bu ilaçları 30 Mayıs 1915'te gönderdiği bir yazı ile Hilal-i Ahmer Cemiyetinden istirham etmişti. Ahmet'in asli

⁸⁶ KA, 531/1, Sivas Valisi Muammer Bey'den Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine (Rumi 13 K nununusani 1331/Miladi 26 Ocak 1916).

⁸⁷ KA, 531/2, Sivas Valisi Muammer Bey'den Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine (Rumi 29 K nununusani 1331/Miladi 11 Şubat 1916).

⁸⁸ *Kızılırmak*, Perşembe [Hicri 23 Cemazeyilevvel 1333, Rumi 26 Mart 1331, Miladi 8 Nisan 1915], Numara: 51, Sene: 3, Sivas, s. 2.

vazifesi emraz-ı sâriye ile mücadele olduğundan fahriyen deruhte ettiği hastanenin eksikliklerini bu suretle tamamlamaya mecbur kalıyordu⁸⁹.

Zile Hilal-i Ahmer Hastanesi ise Nisan 1915 ortalarına doğru kırk yataklı olarak kurulmuştur. Hastanenin kurulmasında Zile Kaymakamı İrfan Bey ile Zile halkının önemli katkıları vardı. Kuruluşundan 15 Nisan 1915'e kadar geçen zaman zarfında bile bu hastanede bir hayli hasta tedavi edilmiş bulunuyordu⁹⁰.

Bu dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin faaliyetine dair ayrıntılı bilgilere erişilebildiyse de Tokat ve Karahisar-ı Şarki sancakları ile Suşehri, Şarkışla ve Zile kazalarındaki Hilal-i Ahmer Hastanelerinin faaliyetine dair aynı derecede ayrıntılı bilgilere maalesef erişilememiştir. Bununla birlikte Tokat ve Karahisar-ı Şarki Hilal-i Ahmer Hastanelerinin faaliyetiyle mukayese edildiğinde Suşehri, Şarkışla ve Zile Hilal-i Ahmer Hastanelerinin faaliyeti hakkında nispeten daha doyurucu bilgilere erişilmiştir.

1.4. Kafkas Cephesi'nin Yeniden Şekillenmesi ve Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi

Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na resmen katılması üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Kafkas Cephesi'nde çabucak bir sıhhi heyetin teşkili lüzumu hissedilmişti. Cemiyet, Erzurum'da 500 yataklı bir hastane tesis etmeye karar vermişti. Neticede Doktor Mehmet Emin Bey'in başkanlığında 30 kişilik bir sıhhi heyet ile sıhhi malzeme, Gülnihal vapuruyla Erzurum'a varmak üzere İstanbul'dan Trabzon'a sevk edilmişti. Trabzon'a varan sıhhi heyet; buradan Erzurum'a geçerek teşkilatını yapmış, böylece Erzurum Hilal-i Ahmer Hastanesi hizmet vermeye başlamıştı⁹¹. Zamanla sıhhi heyet başkanlığında yani Erzurum Hilal-i Ahmer Hastanesinin Sertabipliğinde bazı değişiklikler yaşanmıştı. Mehmet Emin Bey'in istifa etmesi nedeniyle yerine Doktor Mekki Bey ve onun yerine de çok az bir zaman sonra Muallim

⁸⁹ KA, 21/35, Sivas: Şehr-i kışla (Tenus) Kazası Emraz-ı Sâriye Mücadelesine Memur Tıbbiye Müntehi Sınıf Talebesi Ahmet'ten Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 17 Mayıs 1331/Miladi 30 Mayıs 1915).

⁹⁰ *Kızılırmak*, Perşembe [Hicri 1 Cemazeyilahir 1333, Rumi 2 Nisan 1331, Miladi 15 Nisan 1915], Numara: 52, Sene: 3, Sivas, s. 1. Perşembe gününe ait olduğu belirtilen gazete üzerinde hicri, rumi ve miladi üç tarih de yazılıdır. Bu tarihler birbirleriyle karşılaştırıldığında hicri tarihin gazete üzerinde yazılı olanın aksine gerçekte 30 Cemazeyilevvel 1333'e tekabül ettiği görülmektedir. Bkz. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi 01/02/2024

⁹¹ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 1. Sene, 3. Sayı, Rumi 15 Teşrinisani 1337/Miladi 15 Kasım 1921, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1337, s. 61; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Yayına Hazırlayanlar: Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı, Ankara 2013, s. 12.

Doktor Server Kâmil Bey tayin edilmişti⁹² ki Server Kâmil Bey'in bu göreve tayini, önceki sayfalarda da belirtildiği gibi Şubat 1915 başlarında gerçekleşmiştir⁹³.

Sıhhi heyet, Şubat 1916 ortalarına kadar Erzurum'da faaliyette bulunmuştur. Ancak Kafkas Cephesi'nde Rusların ilerleyişi üzerine Erzurum'daki sıhhi müesseselerin daha geriye, Erzincan'a nakli gerekmiş ve Erzurum Hilal-i Ahmer Hastanesinin de sıhhi heyetinden birkaç kişi ile yüz yatağı son artçı birliklere yardımda bulunmak üzere Erzurum'da bırakılarak hastanenin büyük kısmı bütün levazımıyla birlikte Şubat 1916'da Erzincan'a nakledilmiştir. Erzincan'da da bir süre faaliyette bulunan hastane ve hastane sıhhi heyeti, cephede Rus ilerleyişinin sürmesi nedeniyle 1916 Temmuz'unda daha da geriye, Sivas'a nakledilmiş ve Mart 1918 ortalarına kadar burada faaliyet göstermiştir⁹⁴.

Erzincan'dan Sivas'a nakledilen ve artık Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi olarak anılacak olan hastane ve hastane sıhhi heyetinin bu şehirde ilk başlarda Bezirci Tarlası Mahallesi'nde ve Manastır binasında faaliyet göstererek hasta bakımında bulunduğu ve ordu ihtiyacına yetecek kadar çiçek ve kolera aşılıarı hazırlamakla meşgul olduğu görülmektedir⁹⁵. Hastanenin, 1916 sonları veya 1917 başlarından itibaren ise Sivas Asker Hastanesine bağlı olarak Amerikan Mektebinde⁹⁶ çalıştığı anlaşılmaktadır⁹⁷. Hastanenin Sertabibi yine Server Kâmil Bey'di. Bu durumda doğal olarak 1 Aralık 1914'te Sivas merkez vilayette kurulan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi ve sıhhi heyetine ne olduğu sorusu akla geliyor. Bu noktada Erzincan'dan naklin gerçekleşmesinden itibaren Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi deyince kaynaklarda artık Erzincan'dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesiyle ilgili bilgilere rastlanmaya başlandığı belirtilmelidir. Bu dönemki çalışmalarıyla ilgili bilgilere ulaşılamadıysa da muhtemelen

⁹² *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 12.

⁹³ Server Kâmil, *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma*, s. 3.

⁹⁴ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 12-13.

⁹⁵ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 1. Cilt, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 165-166.

⁹⁶ III. Ordu Sıhhiye Riyasetinden Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine gönderilen Mayıs 1332 (1916) Sıhhi Raporu'nda buranın hastane maksadıyla kullanılmak üzere Amerikalılardan alındığı ifade edilmektedir. Bkz. Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 158; Sivas Amerikan Mektebi (Okulu/Koleji) Binası, Amerikan BOARD misyoner örgütü tarafından Höllüklük semtinde tepe üzerinde havadar bir yerde kurulmuş kârgir binaydı. Bu bina savaş yıllarında 1915'ten sonra hastane olarak kullanılmış olup 1924'te burada Sivas Numune Hastanesi açılmıştır. Bkz. Müjgân Üçer, "1900 Yılından Cumhuriyet'e Sivas'ta Tıbbî Kuruluşlar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 17, Yıl: 2011, ss. 31-42, s. 36.

⁹⁷ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 3. Cilt, 2. Kitap, Yörük Basımevi, İstanbul 1981, s. 225.

1 Aralık 1914'te kurulan hastane de kendince faaliyetini sürdürüyordu. Belki de Erzincan'dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi ve sıhhi heyeti, Sivas'ta faaliyet göstereceği süre boyunca 1 Aralık 1914'te Sivas'ta kurulan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi ve sıhhi heyeti ile birleşmişti. Elde edilen bilgiler çerçevesinde bu konuda kesin bir şey söylemek maalesef güç.

Sivas; 1916'da sırasıyla Erzurum, Trabzon ve Erzincan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle Kafkas Cephesi'ne en yakın (250 km uzaklıkta) ve işgal edilmemiş bir şehir olarak dikkat çekiyordu⁹⁸. Sadece Erzincan'daki Hilal-i Ahmer Hastanesi değil, onunla birlikte Erzincan Merkez ve Harbiye Hastaneleri de Sivas merkez vilayete nakledilmişti⁹⁹. Daha bu nakiller gerçekleşmeden evvel III. Ordu Sıhhiye Riyasetinden Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine gönderilen Mayıs 1332 (1916) Sıhhi Raporu'na göre Sivas Hastaneleri, şehir dâhili ve harici hastaneleri olmak üzere iki kısımdı. Şehir dâhilinde Bezirciler Mahallesi'nde birçok ev, hastane hâline getirilmişti. Şehir haricinde hastaneler paviyon, süvari kışlası ve hastane binalarındaydı. Hastane amacıyla kullanılmak üzere Amerikalılardan alınan hastane ve mektep binaları da bunlara eklenmişti. Bu girişimlerle Mayıs 1916 itibarıyla Sivas merkez vilayeti, 4.000 yatağı bünyesinde barındırabilecek şekilde düzenlenmiş bulunuyordu¹⁰⁰. Erzincan'dan yapılacak olası nakiller dolayısıyla ordu tarafından Sivas'ta böyle bir tertibat yapılmış olmalıdır. Temmuz 1916'da Erzincan'dan nakillerin gerçekleşmesiyle de Sivas sıhhi açıdan önemli bir mevki elde etmiştir. Ağustos 1916'dan itibaren Kafkas Cephesi'nde âdeta yarı mütareke durumunun yaşandığı dönemde cephe gerisindeki önemli hastane

⁹⁸ Müjgân Üçer, "1900 Yılından Cumhuriyet'e Sivas'ta Tıbbî Kuruluşlar", s. 36.

⁹⁹ Temmuz 1916'da Erzincan'ın tahliyesi münasebetiyle Sivas merkez vilayete nakledilen bu hastanelerin dışında Sivas vilayetinin çeşitli idari birimlerine nakledilen hastaneler de bulunuyordu. Nitekim Erzincan Aziziye Hastanesi Amasya'ya, Erzincan Ulucami Hastanesi Divriği'ye, Erzincan İzçiler Hastanesi Zara'ya, Refahiye Hastanesi Koçhisar'a (Hafik), Kelkit Hastanesi Niksar'a, Gümüşhane Hastanesi Merzifon'a, Bir Numaralı Harp Hastanesi Koyulhisar'a, Aluçra Hastanesi Suşehri'ne nakledilmişti. Bkz. Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 166.

¹⁰⁰ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 158; Aynı dönemde, Mayıs 1916'da Refahiye'de 500, Zara'da 1.000, Kayseri'de 300 yataklı hastanelerle Talas'ta 1.250 yataklı bir şifahane, Zincidere'de 1.500 yataklı bir Hilal-i Ahmer Hastanesi, Tokat'ta 1.000, Zile'de 300, Amasya'da 1.000 yataklı bir hastane, Merzifon'da Amerikan Kolejinde 2.000 yataklı bir şifahane, Samsun'da 500, Ordu'da 400, Giresun'da 500 yataklı birer hastane açılmıştır. Tüm bu yatak sayıları, Erzincan'dan nakillerin gerçekleştirilmesinden evvel 4.000 yatağı bünyesinde barındırabilecek duruma getirilmiş olan Sivas merkez vilayetinin önemini ortaya koymaktadır. Bkz. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı*, Cilt II/II, İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 730; Erzincan'dan Sivas merkez vilayete nakillerin gerçekleşmesinden sonra III. Ordu Sıhhiye Riyasetinden Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine gönderilen Ağustos 1332 (1916) Sıhhi Raporu'nda ise Mayıs 1916 itibarıyla 4.000 yatak üzerine planlandığı belirtilen Sivas merkez vilayette yatak adedi bakımından bu sayının henüz tamamlanmadığı kaydedilmektedir. Bkz. Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 169.

şehri olarak Sivas kalmıştır¹⁰¹. Bu durumda Erzincan'dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine de şehirde önemli görevler düşmüştür. Temmuz 1916'da Erzincan'dan nakledilen ve Mart 1918 ortalarına kadar Sivas'ta kalan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi ve sıhhi heyetinin bu zaman zarfında Sivas'taki faaliyeti aşağıda ilgili başlıklar altında incelenecektir.

1.4.1. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Hastane Tabipleri ve Memurları ile Ahaliye Yardımları

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi; hastane tabipleri ve memurları ile şehirdeki muhacirlerin giydirilmeleri konusunda zaman zaman Hilal-i Ahmer Cemiyetine başvurarak yardım talep ediyordu. Mesela, hastane tabip ve memurlarının elbiseleri Erzincan'dan Sivas'a gelmeleri esnasında artık giyilemez bir surette yıpranmıştı. Kış mevsimi de yaklaşmaktaydı. Sivas'ta kumaş tedarik etmede güçlük çekiliyordu. Fiyatlar pahalıydı. Bu durumda Hilal-i Ahmer Cemiyetine başvurmanın daha uygun olacağı düşünülmüştü. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği 1 Eylül 1916 tarihli yazıda çekilen tüm bu sıkıntılardan bahsettikten sonra kırk metre elbiselik ve otuz beş metre paltoluk kumaşın cemiyet tarafından Sivas'a gönderilmesini istirham etmişti¹⁰². Bu kumaşların cemiyet tarafından Sivas'a gönderilip gönderilmediği bilinmemektedir. Ancak Server Kâmil Bey'in bu gibi aynı yardımlar talep ettiği dönemde, Hilal-i Ahmer Cemiyetinin hastaneyi nakit göndermek suretiyle de desteklediği görülmektedir. Nitekim 25 Eylül 1916'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Başhekimliğine) Osmanlı Bankası vasıtasıyla ve posta ile 1.000 lira gönderilmiştir¹⁰³.

Öte yandan savaş sırasında Kafkas Cephesi'nde 1915-1916 yıllarında Van, Bitlis, Erzurum, Trabzon ve Erzincan Ruslar tarafından işgal edilince hem bu işgal hem de bu işgal sırasında Ruslarla birlikte hareket eden silahlı Ermeni güçlerinin saldırıları nedeniyle bölgenin Müslüman halkından yaklaşık bir buçuk milyon kişi, bulundukları yerleri terk ederek Anadolu'nun iç vilayetlerine doğru göç etmek zorunda kalmıştı.

¹⁰¹ Mustafa Karatepe, "I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Tifüsle Mücadele", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 8, 2002, ss. 107-162, s. 134-135.

¹⁰² KA, 325/184, Sivas: Osmanlı Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Doktor Server Kâmil Bey'den Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaset-i Canib-i Alisine (Rumi 19 Ağustos 1332/Miladi 1 Eylül 1916).

¹⁰³ KA, 325/33, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Namına Kâtib-i Umumi Adnan Bey'den Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 12 Eylül 1332/Miladi 25 Eylül 1916).

Döneme ait kaynaklarda bu Müslüman mülteciler için “menâtık-ı harbiyyeden civâr vilâyetlere ilticâ eden ahâli” ya da “Van, Erzurum, Bitlis, Trabzon havalisinden civâr mahallere hicret ve ilticâ etmiş olanlar” gibi ifadeler kullanılmıştır ki Millî Mücadele Dönemi’nde Yunan ve Fransız işgaline uğrayan vilayetlerden de birçok Müslüman mültecinin gelmesi üzerine Rus işgaline maruz kalan vilayetlerden gelen Müslüman mültecileri tanımlamak için artık “vilayat-ı şarkiye mültecileri” ifadesi kullanılmaya başlanacaktır¹⁰⁴. Sivas’a da Kafkas Cephesi’nde Rus işgaline maruz kalan yerlerden “vilayat-ı şarkiye mültecileri” olarak anılacak çok sayıda Müslüman muhacir gelmişti. Nitekim 1916 baharında Sivas vilayeti dâhilinde 116.000 Müslüman muhacir bulunuyordu¹⁰⁵. Ancak Ekim 1916’ya gelindiğinde bu muhacirler elbise bakımından pek yoksul bir şekilde Sivas’ın soğuk havasıyla baş etmeye çalışıyorlardı. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi ile Sivas Valiliği bu muhacirler hakkında bir istişarede bulunmuşlardı. İstişare neticesinde kışın tüm şiddetiyle hüküm sürdüğü Sivas’ta elbise yönünden pek fakir bir hâlde bulunan bu muhacirlerin giydirilmeleri sağlanırsa bununla faydalı ve kıymetli bir hizmet edilmiş olunacağına kanaat getirilmişti. Bunun üzerine Sertabip Server Kâmil Bey, Hilal-i Ahmer Riyaset-i Aliyyesine gönderdiği 5 Ekim 1916 tarihli yazıda Sivas’ta her ne suretle olursa olsun tedarik ihtimali mümkün olamayan çamaşır veya çamaşır yaptırmak için gerekli malzemenin cemiyet tarafından gönderilmesini talep etmişti¹⁰⁶. Talep edilen bu malzemenin cemiyet tarafından Sivas’a gönderilip gönderilmediğine dair herhangi bir bilgiye ise maalesef rastlanamamıştır.

Bu dönemde ahali, Sivas’ta tam teşekküllü bir eczanenin eksikliğini de hissediyordu. Server Kâmil Bey, bu duruma da kayıtsız kalmamıştı. O; hem ahalinin ihtiyacını karşılamak hem de Hilal-i Ahmerin menfaatine olmak üzere şehirde bir eczane açmayı düşünüyordu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği 14 Kasım 1916 tarihli yazıda, buna izin verilip verilmeyeceğini sormuştu. Cemiyet de eczanenin açılmasına izin vermişti¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Tuncay Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004.

¹⁰⁵ Tuncay Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, s. 38.

¹⁰⁶ KA, 315/66, Sivas Osmanlı Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey’den Dersaadet: Hilal-i Ahmer Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 22 Eylül 1332/Miladi 5 Ekim 1916).

¹⁰⁷ KA, 315/92, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey’den Dersaadet Hilal-i Ahmer Riyasetine (Rumi 1 Teşrinisani 1332/Miladi 14 Kasım 1916).

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, I. Dünya Savaşı yıllarında yollardan ordu tarafından toplanılan yetimler ile dulları da uzun süre giydirmiş ve doyurmuştu¹⁰⁸. Ağustos 1916'da ordu tarafından Suşehri'nde 100 terk edilmiş çocuk toplanarak Sivas'a sevk edilmişti. Temmuz 1917 sonunda Sivas'ta 700'den fazla kimsesiz çocuk toplanmış bulunuyordu¹⁰⁹. Bu gibi gelişmelere kayıtsız kalmayan hastane sıhhi heyeti, düşman istilasını neticesinde babalarını ve ailelerini kaybeden yetim çocuklar için 500 kişi kapasiteli bir yetimhane meydana getirmişti¹¹⁰.

Görüldüğü gibi Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi; bir yandan kendi personelinin eksikliklerini gidermeye çalışırken diğer yandan da şehirlerinin işgal edilmesi nedeniyle Sivas'a göç eden Müslüman muhacirler ile savaşın vurduğu dul ve yetimler için elinden geleni yapıyor, ahalinin ihtiyacına cevap verebilmek adına şehirde bir de eczane açmaya çalışıyordu.

1.4.2. Erzurum'da Tesis Edilen Aşı Darülistihzarının (Laboratuvar/Aşhane)

Sivas'a Nakli ve Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Bünyesinde Faaliyete Başlaması

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı esnasında Kafkas Cephesi'nde yaralanmalara bağlı olarak kaybettiği askerden daha fazlasını hastalıklar nedeniyle kaybetmişti. Cepheye ulaştırılmak üzere İstanbul'dan Trabzon'a Gülnihal vapuruyla gerçekleştirilen aşı sevkiyatının ihtiyaca tamamen yetmemesi ve bu aşılarda bozulmaksızın uzun süre muhafaza edilememesi sebebiyle yeni bir aşı üretim tesisi kurma ihtiyacı hissedilmişti. Bu yüzden 1915 yılında Erzurum Gureba Hastanesinde bir aşı darülistihzarı kurulmuştu. Ancak 1916'da Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine bu kuruluş Erzincan'a nakledilmiş ve buradaki serum laboratuvarı ile birleştirilmişti. 18 Nisan 1916 tarihinde Trabzon'un Ruslarca işgal edilmesiyle Hilal-i Ahmer Cemiyetinin cephe hattına deniz yoluyla yaptığı yardımlar da sona ermişti¹¹¹.

Savaşın ilerleyen aylarında Erzincan'ın da Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine buradaki aşı darülistihzarı Temmuz 1916'da Sivas'a nakledilmiş¹¹² ve aynı şekilde Erzincan'dan Sivas'a nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi bünyesinde faaliyet

¹⁰⁸ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

¹⁰⁹ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 56, 170.

¹¹⁰ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 1. Sene, 3. Sayı, Rumi 15 Teşrinisani 1337/Miladi 15 Kasım 1921, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1337, s. 62.

¹¹¹ Müjgân Üçer, "1900 Yılından Cumhuriyet'e Sivas'ta Tıbbî Kuruluşlar", s. 36.

¹¹² Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 167.

göstermeye başlamıştı. Sivas Aşı Darülistihzarında savaş şartlarının kısıtlı imkânlarıyla çeşitli aşılar hazırlanmıştı. Mesela, Ağustos 1916'da 254 kilogram kolera aşısı üretilmişti. Eylül 1916'da şehirdeki göçmenler ve askerlere bu tesiste üretilen aşılar tatbik edilmeye başlanmıştı¹¹³. 1917 yılı zarfında ise Sivas Aşı Darülistihzarı, Merzifon Aşı Darülistihzarı ile birlikte III. Ordu mıntıkasının askerî ve mülki ihtiyaçları için toplam 2.566 kilo kolera aşısı üretmişti. Aynı yıl zarfında Sivas Aşı Darülistihzarı, yine Merzifon Aşı Darülistihzarı ile birlikte 430 kilo tifo ve paratifüs A ve B muhtelit aşısı üreterek sıhhiye müdüriyetleriyle orduya teslim etmişti¹¹⁴. Sivas Aşı Darülistihzarında Dr. Bakteriolog Tefik İsmail (Gökçe) Bey görev yapıyordu¹¹⁵.

1.4.3. Sivas'ta “Çiçek Aşısı Darülistihzarı (Aşıhane) ve Daülkelp (Kuduz) Tedavihanesi” Denilen Yeni Bir Müessesenin Kurulması ve Faaliyeti

III. Ordu Sıhhiye Reisi Tefik Salim Bey, kış döneminde alınan tedbirlerin neticelerini görmek için Hilal-i Ahmer Kâtib-i Umumisi ve Sıhhiye Müdür-i Umumisi Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey¹¹⁶ ile birlikte 1917 yılının başlarında III. Ordu bölgesinde teftişlerde bulunmuştu¹¹⁷. Tefik Salim Bey; teftişler sonucunda, 24 Şubat 1917'de Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine III. Ordu mıntıkasında salgın hastalıklar mücadelesine dair bir proje göndermişti. Projede bulaşıcı hastalıklara karşı verilen mücadelenin esaslı bir plandan yoksun ve maksadı teminden uzak olduğu belirtiliyor, bu durum da diğer birkaç sebeple birlikte bulaşıcı hastalıklarla mücadele için gerekli olan tesis ve tertiplerin eksik oluşuna bağlanıyordu. Bu noktada Sivas'ın İstanbul'a uzaklığı ve hemen Anadolu'nun merkezinde bulunması sebebiyle burada çiçek ve diğer aşılarla kuduz aşısı hazırlayacak ve aynı zamanda esaslı bakteriyoloji muayeneleri

¹¹³ Murat Aksu, “Sivas Telkihhanesi ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi”, *VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği)*, Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul 2006, s. 260.

¹¹⁴ Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhî Hizmet*, s. 312-314.

¹¹⁵ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 3. Cilt, 2. Kitap, s. 225.

¹¹⁶ Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, ülke genelinde sağlık hizmetlerini yönetmek üzere 1914 yılında yayımlanan Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Kurulmasına Dair Geçici Kanun ile Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak kurulmuştur. Bkz. Gürkan Tekin, *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)*, Doktora Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011, s. 20; Adnan Bey; Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kâtib-i Umumisi olarak görev yaparken 1 Ocak 1917'de vekâleten, 8 Ekim 1918'de ise asaleten Sıhhiye Müdür-i Umumisi olarak atanmıştır. 27 Mart 1919'da ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından bu görevinden azledilmiştir. Bkz. Nuran Yıldırım, “Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII/2 (2006), ss. 55-86, s. 67-68.

¹¹⁷ Murat Aksu, “Sivas Telkihhanesi ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi”, s. 261.

yapabilecek bir enstitüye şiddetli ihtiyaç olduğu belirtiliyordu. Gelecekte mükemmel bir surette tesisi için icap eden hazırlıklarda bulunmakla beraber şimdilik hemen mevcut binalardan istifade suretiyle çiçek ve diğer aşılar için bir aşı darülistihzarı ile bir daülkelp tedavihanesi tesisinin lazım olduğu, bu işin Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey'e havale edilerek hemen işe başlatılmasının uygun olacağı ifade ediliyordu¹¹⁸. Tevfik Salim Bey'in Sivas'ta bu türden bir müessesenin kurulmasını istemesinde III. Orduda kuduz vakalarının artmasının da etkisi vardı¹¹⁹. Projenin Mart 1917'de Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesince olumlu karşılanması üzerine projede bahsi geçen müessesenin tesis edilmesi için çalışmalara başlanmıştı¹²⁰.

Burada öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki projede bahsi geçen bu müessese; tesis edildikten sonra, buranın tesisi fikrini ortaya atan Tevfik Salim Bey tarafından bile “Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Kuduz (Daülkelp) Tedavihanesi” diye adlandırılacaktır¹²¹. Müessesenin ilgili biriminin özellikle “Çiçek Aşısı Darülistihzarı” diye adlandırılmasında ise ilerleyen sayfalarda görüleceği gibi tesis edildikten sonra projede öngörülenin aksine burada belirli bir zamana kadar sadece çiçek aşısının üretilmesi etkili olacaktır.

Tevfik Salim Bey'in projesinin onaylanmasından sonra, “Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi” diye anılacak olan bu müessese, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi ile Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sıhhi Heyeti tarafından ortaklaşa tesis edilecekti¹²².

Tevfik Salim Bey'in projede bahsettiği gibi harp koşullarında yeni bir bina yapmaktansa müessesenin kullanışlı hâle getirilebilecek mevcut bir binada hizmet vermesi yoluna gidilmişti. Bu nedenle Ceditkebir (Bezirci) Mahallesi'nde iki hacme bölünmüş iki katlı ve on beş odalı bir Ermeni evi, müessese için uygun yapı olarak belirlenmişti. Bina, iki hacimli yapısı sayesinde hem Çiçek Aşısı Darülistihzarı hem de Daülkelp Tedavihanesi birimlerini bünyesinde barındırabilecekti¹²³.

Müesseseyi hizmete açabilmek için Mart 1917'de binada tadilata başlanmıştı. Tevfik Salim Bey'in projede önerdiği gibi müessesenin tesisi meselesi kendisine havale edilmiş

¹¹⁸ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 253, 256, 259-260.

¹¹⁹ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

¹²⁰ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 289.

¹²¹ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 300.

¹²² *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, 25 Şubat 1334 (1918) Pazartesi, Devre: 3, Cilt: 2, s. 482.

¹²³ Murat Aksu, “Sivas Telkihhanesi ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi”, s. 261.

olan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Doktor Server Kâmil Bey, binadaki tadilatla ilgili gelişmelerden Hilal-i Ahmer Cemiyetini de haberdar ediyordu. Nitekim o, 1 Nisan 1917'de İstanbul'da Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği yazıda inşaatına başlanmış olan Aşihane (Çiçek Aşısı Darülistihzarı) ile Daülkelp Tedavihanesinin bir mühendis tarafından incelendiğini ve buranın 500 liradan aşağı çıkmayacağını ifade edildiğini belirtiyordu. Server Kâmil Bey; aynı yazıda Aşihane ile Daülkelp Tedavihanesinin, masrafları Sıhhiye Müdüriyetinden ödenmek üzere 200 liraya yakın bir meblağ sarfıyla on güne kadar tamamlanmak üzere olduğunu da bildiriyordu¹²⁴.

Ancak inşaat işleri Server Kâmil Bey'in tahmin ettiği şekilde hızlı ilerlemiyordu. İnşaat işlerinin ağır gitmesi, Server Kâmil Bey'in ilgili kişileri tehditkâr bir şekilde ikaz etmesine neden oluyordu. Nitekim bu süreçte kendisine geçici olarak III. Ordu Sıhhiye Reis Vekilliği görevi verilen Server Kâmil Bey¹²⁵; Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine gönderdiği 6 Nisan 1917 tarihli yazıda inşaat işlerinin pek yavaş ilerlediğini ifade ediyor, inşaatın on güne kadar sona ermemesi durumunda sertabibi görevinden azledeceğini belirtiyor, ona göre çalışılmasını ve ihtiyaç varsa bildirilmesini istiyordu¹²⁶. Server Kâmil Bey'in tehdit içeren bu sözleri, aslında savaşın devam ettiği bir ortamda müessesenin hizmet vermeye başlaması için daha fazla beklemeye tahammülün kalmadığını gösteriyordu. Server Kâmil Bey; yine hastaneye gönderdiği 10 Nisan 1917 tarihli yazıda ise müessese inşaatının tamamlanmasına kaç gün kaldığını, bir haftaya kadar açılışının yapıp yapılamayacağını, belediyenin teftiş edip etmediğini soruyor, konu hakkında malumat verilmesini istiyordu¹²⁷.

¹²⁴ KA, 325/389, Hilal-i Ahmer Sertabibi Doktor Server Kâmil Bey'den Dersaadet Hilal-i Ahmer Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 1 Nisan 1333/Miladi 1 Nisan 1917).

¹²⁵ Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey, 1 Nisan 1917'de geçici olarak III. Ordu Sıhhiye Riyaseti Vekâletine tayin edilmişti. Bkz. KA, 325/394, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kâtib-i Umumisi Adnan Bey'den Sivas Hilal-i Ahmer Heyet-i Sıhhiyesi Riyasetine (Rumi 1 Nisan 1333/Miladi 1 Nisan 1917); Bunun üzerine Server Kâmil Bey, 2 Nisan 1917'de III. Ordu Genel Karargâhının bulunduğu Suşehri'ne doğru yola çıkarken Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababet Vekâletini de geçici olarak hastanenin idare memuru Hasan Tahsin Bey'e bırakmıştı. Bkz. KA, 325/388, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey'den Dersaadet Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisine (Rumi 1 Nisan 1333/Miladi 1 Nisan 1917); Ancak 22 Mayıs 1917 tarihli bir belgede Server Kâmil Bey'in III. Ordu Sıhhiye Reis Vekilliği görevini sürdürdüğü sırada Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Sertabipliğini Binbaşı Dr. Asım Bey'in üstlendiği görülmektedir. Bkz. KA, 325/578, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey'den Sivas'ta Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Asım Bey'e (Rumi 22 Mayıs 1333/Miladi 22 Mayıs 1917).

¹²⁶ KA, 325/412, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey'den Sivas'ta Osmanlı Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 6 Nisan 1333/Miladi 6 Nisan 1917).

¹²⁷ KA, 325/424, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey'den Sivas'ta Osmanlı Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 10 Nisan 1333/Miladi 10 Nisan 1917).

Müessesese, Nisan 1917 içinde açılmıştır. Ancak daülkelbe ait malzemenin gönderilmemesi nedeniyle müessesenin bu kısmı biraz gecikmeli olarak faaliyete başlayacaktı. Müessesenin Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılacak biriminde ise çiçek aşısı hazırlanmaya başlanmıştı¹²⁸. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababeti tarafından İstanbul'da Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderilen 1 Mayıs 1917 tarihli yazıda da Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Sivas'ta tesis edilen Aşı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanenin vilayet valisi, memleket sakinleri ve askerî ve mülki memurlardan oluşan bir topluluk huzurunda açılışının yapılarak çiçek aşısı üretimine başlanıldığı bildirilmektedir. Hatta Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti de 9 Mayıs 1917'de gönderdiği bir yazı ile Osmanlı Millî Ajans Müdürlüğünü havadisten haberdar etmiş ve bu havadisın Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından haber verilmiş gibi değil de ajans tarafından hususi istihbar edilmiş gibi "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Faaliyeti" başlığı altında gazetelerle ilan edilmesini istemiştir¹²⁹.

Müessesenin açılması iki açıdan önemliydi. İlk olarak, Sivas Daülkelp Tedavihanesi biriminin tesis edilmesiyle o ana kadar ülkede tek olan İstanbul'daki Kuduz Tedavihanesine bir alternatif oluşturulmuştu¹³⁰. Böylece İstanbul'dan uzakta olup da kuduz hastalığına yakalanan insanlar, kuduz tedavisi için illa İstanbul'a kadar gitme zorunluluğundan kurtulmuşlardı. İkinci olarak, müessesenin Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılan biriminde çiçek ve ilerleyen zamanlarda başka aşılar da üretilecek ve burada üretilen aşılar Sivas'ın yanı sıra çevre şehirlerdeki sivil ve askerlerin de aşı ihtiyaçlarına cevap verecektir.

Müessesenin meydana getirilmesinde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi ile Hilal-i Ahmerin yanı sıra ordunun yaptığı yardımların da katkısı vardı. Nitekim Tevfik Salim Bey; müessesenin, cihet-i askeriyenin (ordunun) ve Hilal-i Ahmerin yardımıyla 31.237

¹²⁸ III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey tarafından Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine gönderilen Nisan 1333 (1917) Sıhhi Raporu'nda Sivas'ta aşı darülistihzarı ile daülkelp tedavihanenin tesis edildiği, daülkelbe ait malzemenin gönderilmemesi nedeniyle müessesenin bu kısmının henüz faal hâle getirilmediği, ancak aşı hazırlanmaya başlandığı ifade edilmektedir. Durum böyleyken ve tarihî bilgiler müessesenin Nisan 1917 içinde tesis edilmiş olduğunu doğrularken Tevfik Salim Bey, müessesenin tesis ve açılış tarihini muhtemelen sehven Haziran 1917 olarak vermektedir. Haziran 1917 olamaz. Çünkü III. Ordu, daha Mayıs 1917'den itibaren Çiçek Aşısı Darülistihzarında üretilen çiçek aşılardan istifade etmeye başlamıştır. Bkz. Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhî Hizmet*, s. 195, 197, 300.

¹²⁹ KA, 587/196 lef: 1; KA, 587/196, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi İstatistik Şubesinden Osmanlı Millî Ajans Müdüriyet-i Aliyyesine (Rumi 9 Mayıs 1333/Miladi 9 Mayıs 1917).

¹³⁰ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, 25 Şubat 1334 (1918) Pazartesi, Devre: 3, Cilt: 2, s. 482.

kuruş tutarında bir masraf ile vücuda getirildiğini kaydetmektedir¹³¹. Ancak bu noktada Server Kâmil Bey'in önceki satırlarda bahsedilen 1 Nisan 1917 tarihli yazısı tekrar hatırlanmalıdır. Çünkü bu yazıda, müessese inşaatını inceleyen bir mühendis tarafından buranın 500 liradan aşağı çıkmayacağını ifade edildiği ve masrafları Sıhhiye Müdüriyetinden ödenmek üzere müessesenin 200 liraya yakın bir meblağ sarfıyla tamamlanmak üzere olduğu belirtiliyordu. Dolayısıyla Sıhhiye Müdüriyetinden yapılan ödemelerle birlikte müessese, Tevfik Salim Bey'in zikrettiği meblağdan daha fazlasına mal olmuş olmalıdır. Nitekim Tevfik Salim Bey'in ordu ve Hilal-i Ahmerin yardımı olarak zikrettiği 31.237 kuruş ile Sıhhiye Müdüriyetinden yapılan yaklaşık 200 liralık ödeme toplandığında müessese için 500 küsur lira kadar bir masraf yapıldığı görülmektedir ki bu durum da mühendisin müessesenin 500 liradan aşağı çıkmayacağıyla ilgili düşüncesini destekler niteliktedir.

Müessesenin hızlı bir şekilde tesisinde ise özellikle Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Dr. Server Kâmil Bey'in hizmet ve faaliyetleri her türlü takdire şayandı. Müessese, en az 1917 yılı boyunca Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi doktorlarından Binbaşı Asım Bey'in idaresinde bulunmuştu¹³². Mayıs 1917 sonlarında Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinden aşı müstahzırı (hazırlayıcısı) Hamdi Efendi, ilave-i memuriyet olarak yüz elli kuruş maaş karşılığında müesseseye memur edilmişti¹³³. Müessesede Binbaşı Dr. Asım Bey ile aşı hazırlayıcısı Hamdi Efendi'den başka dört aşı memuru, bir hademe ve bir inzibat memuru daha görev yapıyordu. Son olarak Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinden gönderilen Dr. İsrail Efendi de müessesede çalışmaya başlamıştı. 1917 yılı zarfında müessese görevlileri bu kişilerden ibaretti. Bu görevlilerin aylık maaş miktarı 2.650 kuruş tutuyordu. 1917 yılı zarfında müessesenin toplam masrafı, mahrukat (yakacak) da dâhil olduğu hâlde 16.219,20 kuruştur¹³⁴.

Müessese hakkında bu gibi genel bilgiler verildikten sonra müessesenin Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi birimlerinin faaliyetlerinin ayrı ayrı incelenmesi uygun görülmektedir. Çiçek Aşısı Darülistihzarının faaliyetinin incelenmesiyle başlanacak olursa, Mayıs 1917 ortalarına gelindiğinde de III. Ordu Sıhhiye Reis Vekilliği görevini sürdürmekte olan Server Kâmil Bey, Sivas Hilal-i

¹³¹ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 301.

¹³² Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 300.

¹³³ KA, 325/592, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey'den Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 25 Mayıs 1333/Miladi 25 Mayıs 1917).

¹³⁴ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 301.

Ahmer Hastanesi Sertababetine gönderdiği 14 Mayıs 1917 tarihli yazıda o ana kadar ne miktarda çiçek aşısı üretilbildiğinin ve kendisine kaç günde ne miktarda çiçek aşısı verilebileceğinin çabucak bildirilmesini istemiştir ¹³⁵. Server Kâmil Bey'in bilgi talebinde bulunduğu ana kadar ne kadar çiçek aşısı üretildiği bilinmemekle birlikte Mayıs 1917 zarfında Çiçek Aşısı Darülistihzarından III. Orduya ilk defa olmak üzere 10.000 kişilik çiçek aşısı gönderilmiştir. III. Orduya çiçek aşısı gönderme işine Haziran ayında ve elbette sonraki aylarda da devam edilmiştir. Çiçek Aşısı Darülistihzarında üretilen çiçek aşılarının hemen hemen ihtiyaca kâfi gelmesinden ve aşıların tatbikine hız verilmesinden kaynaklı olarak Haziran 1917'den itibaren III. Orduda görülen çiçek vakalarında aynı yılın önceki aylarına nispetle belirgin bir azalma olmuştur. Nitekim Haziran 1917 zarfında III. Orduda çiçekten 8 musap (hastalığa yakalanmış), 1 vefat bulunuyordu. Hâlbuki bu sayılar Mart ayı zarfında 22 musap, 8 vefat; Nisan ayı zarfında 17 musap, 5 vefat; Mayıs ayı zarfında ise 18 musap, 4 vefat şeklindeydi¹³⁶. Haziran ayından itibaren 1917 yılı içinde Çiçek Aşısı Darülistihzarında aylık olarak üretilen çiçek aşısı miktarları ise şu şekildedir:

Aylar	Kişilik
Haziran	44.200
Temmuz	176.350
Ağustos	33.500
Eylül	196.065
Ekim	183.460
Kasım	74.135
Aralık	134.110
Toplam	841.820

Tablo 21: Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarında Üretilen Çiçek Aşısı Miktarı (1917)

Kaynak: Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 301.

Ağustos ve Kasım aylarındaki üretim düşüklüğü dikkat çekicidir. Tefik Salim Bey'e göre bu aylarda üretimin az olması, aşı için gerekli boş tüp bulunmamasından kaynaklanmıştı ve 1917'nin sonlarına doğru bu sorun giderildiğinden bir sonraki sene

¹³⁵ KA, 325/535, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey'den Sivas'ta Osmanlı Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 14 Mayıs 1333/Miladi 14 Mayıs 1917).

¹³⁶ Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 189, 193, 196-199.

daha fazla mahsul alınması mümkün olacaktı¹³⁷. Burada şunu da belirtmek gerekir ki “aşıya muktezî cam tûp tedârûkü mümkün olmadığı zamânlarda mâdde-i mülkiha toz hâline ifrâğ ve o sûretle isti‘mâl edilmiştir. Bu usûl sâyesindedir ki, aşılar bozulmaksızın uzun müddet muhâfaza edilebilmiştir.”¹³⁸

1917 yılı zarfında bu çiçek aşılarının üretiminde hayvan olarak manda ve danadan istifade edildiği görülmektedir. Nitekim III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey, “Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi”nin idaresini de üstlenmiş bulunan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabip Vekili Binbaşı Dr. Asım Bey’e gönderdiği 22 Mayıs 1917 tarihli bir yazıda aşı için manda satın alınmasını istemiştir¹³⁹. 1917 yılı zarfında çiçek aşısı üretiminde istifade edilen dana sayısı ise 130 olarak tespit edilmektedir. Tefik Salim Bey’e göre 1917 yılı içinde daha fazla aşı üretilebilecekken aşı üretiminde istifade edilen danaların her zaman istenilen niteliklerde olmayışı, nispeten az miktarda aşı üretimine neden olmuştur.

Tefik Salim Bey, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine gönderdiği ve 1917 yılı zarfında III. Ordu mıntıkasında tatbik edilmiş olan salgın hastalıklar mücadelesi hakkında bilgiler verdiği raporda Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarının; Sivas, Harput, Erzurum, hatta Diyarbakır ve Bitlis vilayetleriyle Kayseri sancağının aşı ihtiyacını karşılayabileceğini değerlendiriyordu. O; aynı raporda kolera, tifo, dizanteri gibi aşılardan da Çiçek Aşısı Darülistihzarında hazırlanmasının pek münasip olduğunu ancak bu aşılardan hâlihazırda Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinde hazırlanmakta olduğundan buraya nakline lüzum görülmediğini bildiriyordu. Tefik Salim Bey, sözlerinin devamında ise seferberliğin bitiminde diğer aşılardan da Çiçek Aşısı Darülistihzarına naklinin uygun olacağını ifade ediyordu¹⁴⁰.

Tefik Salim Bey’in Erzincan’dan nakledilip de Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi bünyesinde çalışan ve çiçek dışında kolera, tifo, dizanteri gibi diğer aşılardan da üretimle meşgul olan aşı darülistihzarını, Çiçek Aşısı Darülistihzarıyla birleştirme niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Tefik Salim Bey’in bu niyetiyle paralellik arz eder bir şekilde savaşın son yılında, Haziran 1918 zarfında Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarında 42.750

¹³⁷ Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 301.

¹³⁸ *Hilâl-i Ahmer Mecmû‘aları*, I. Cilt, Yayına Hazırlayanlar: İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Kızılay, İstanbul 2020, s. 385.

¹³⁹ KA, 325/578, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey’den Sivas’ta Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Asım Bey’e (Rumi 22 Mayıs 1333/Miladi 22 Mayıs 1917).

¹⁴⁰ Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 287, 301, 302.

kişilik çiçek aşısının yanında 125 kilo kolera ve 60 kilo da tifo aşısı üretildiği görülmektedir¹⁴¹. Elbette bu durumun kesin olarak Erzincan'dan nakledilen aş darülistihzarı ile Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarının birleştirilmesinden kaynaklandığını öne sürmek zordur. Bu dönemle ilgili kaynaklarda böyle bir birleşimin gerçekleştiğine dair açık bir kayda rastlanmamıştır. Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarının, çiçek dışındaki diğer aşları üretme potansiyelinin zaten var olması nedeniyle de burada bu aşların üretimi yapılmış olabilir.

Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarında, I. Dünya Savaşı boyunca, siviller için hazırlananlar dışında sadece ordunun ihtiyacı için 1.169.810 kişilik çiçek aşısı hazırlanmıştır¹⁴². Burada hazırlanan çiçek aşıları yalnız ordunun değil, ahalinin de bu yöndeki ihtiyacına cevap vermiştir¹⁴³. Nitekim yaklaşık 1.042.000 nüfuslu Sivas vilayetinde 1917 yılı içinde 531.685 kişiye çiçek aşısı tatbik edilmiştir¹⁴⁴. Bu, nüfusun yarısından fazlasının aşılandığı anlamına gelmektedir. Bu aşların çoğunun Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarında hazırlandığı ortadadır. Elbette ahaliye uygulanan bu aşların bir kısmının İstanbul'dan temin edilmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu aşılamalara karşılık Mart, Nisan, Mayıs aylarında 67 musap, 22 vefat; Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında 29 musap, 5 vefat; Eylül, Ekim, Kasım, Aralık aylarında 43 musap, 28 vefat olmak üzere 1917 yılı içinde Sivas vilayetinde toplam 139 kişi çiçek hastalığına yakalanırken bunlardan 55'i hayatını kaybetmiştir. Eylül, Ekim, Kasım, Aralık aylarındaki musapların 34'ü ve vefatların 26'sı, Sivas vilayetinin Tokat sancağına bağlı Reşadiye kazasında bir köydendir¹⁴⁵. Görüldüğü gibi Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarı, savaş yıllarında ordu ve ahaliye yönelik olarak oldukça faydalı çalışmalarda bulunmuştur.

Sivas Daülkelp Tedavihanesi biriminin faaliyete geçirilmesinden önceki zamanlarda ise insanlar kuduz tedavisi görmek için İstanbul Daülkelp Tedavihanesine kadar gitmek zorunda kalıyorlardı. Osmanlı arşiv belgeleri, kuduz tedavisi görmek için uzak diyarlardan İstanbul'a gitmek zorunda kalmış insan hikâyeleriyle doludur¹⁴⁶. İşte

¹⁴¹ Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 244.

¹⁴² Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 118.

¹⁴³ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 76. Sayı, Miladi 23 Kânunuevvel/Aralık 1927, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1927, s. 149.

¹⁴⁴ Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 307.

¹⁴⁵ Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 306.

¹⁴⁶ Aralık 1904 ortalarında Sivas Valiliği Tercümanı Emanuel Prostaki Efendi, kuduz olma ihtimali kuvvetli görülen bir köpek tarafından ısırılınca onun tedavisi için İstanbul'a gidip gelmesi sağlanmaya

1917’de Sivas Daülkelp Tedavihanesinin açılmasıyla birlikte insanlar artık İstanbul dışında kuduz tedavisi alanında hizmet veren yeni bir sağlık kuruluşuna kavuşmuştur. İstanbul Daülkelp Tedavihanesine bir alternatif olarak teşkil edilen Sivas Daülkelp Tedavihanesine iâşesi Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinden sağlanmak üzere 20 yatak

çalışılmıştır. 1906 yılının ilkbahar aylarında ise Sivas vilayetinin Amasya sancağının Havza kazasından Emrullahoğlu Emrullah, bir kuduz köpek tarafından ısırılmıştır. İstanbul Daülkelp Tedavihanesine gönderilen Emrullah, tedavisinin ardından Havza’ya geri dönmüştür. Ancak geri döndükten on iki gün sonra yine kuduz hastalığından vefat etmiştir. Sivas Valiliği, bu vefatın vilayetteki insanların kafasını karıştıracığından ve onların da kuduz hastalığına yakalanmaları durumunda tedavileri için İstanbul’a kadar gitme iradelerini zayıflatacağından bahisle ilgili makamlara başvurarak vefat eden Emrullah hakkında İstanbul’da ne gibi tedavi icra edildiğini öğrenmeye çalışmıştır. Sivas vilayetinin Amasya sancağının Merzifon kazasının Cami-i Atik Mahallesi’nden Ermeni Divrikyan Boğos ile Hamidiye Mahallesi’nden Seferoğlu Ali 11 Eylül 1906’da; Merzifon Kaymakamlığından gönderilen Merzifonlu Odabaşoğlu Ali ve Abidinoğlu Kadri ile Ermeni Osep 22 Ekim 1906’da; Amasya Mutasarrıflığından gönderilen Amasyalı Kavlıoğlu Hüseyin kızı Şadiye ile Ermeni Ciroğlu Ekmekçi Ohans 30 Ekim 1906’da; Sivas Valiliğinden gönderilen Ermeni Hartuni 12 Kasım 1906’da; Sivas vilayetinde Gemerek karyesi ahalisinden Cadioğlu Mustafa 16 Aralık 1906’da; Amasya Mutasarrıflığından gönderilen on üç yaşlarındaki İlyas isimli bir çocuk 16 Ocak 1907’de; Aziziye Kaymakamlığından gönderilen İlyas Efendi ile Aram isimli bir Ermeni çocuk 22 Haziran 1907’de; Amasya Mutasarrıflığından gönderilen Vehbi bin Mahmut Ekim 1907 başlarında; Amasyalı Ermeni Karabetoğlu Agop 16 Ekim 1907’de; Amasya Mutasarrıflığından gönderilen İbrahim oğlu Mustafa Aralık 1907 başlarında; Sivas vilayetinin Amasya sancağına bağlı Mecitözü’nün Tutluk Mahallesi’nden bir kişi Nisan 1908 sonlarında İstanbul Daülkelp Tedavihanesine teslim edilmiştir. Sivas vilayetine bağlı Şarkışla’nın Çepni karyesinden Ermeni Harut Serger, İstanbul Daülkelp Tedavihanesindeki tedavisinin ardından Ocak 1907 başlarında memleketine geri gönderilmiştir. Amasyalı Ahmet İsmail ise İstanbul Daülkelp Tedavihanesindeki tedavisinin ardından Mart 1907 ortalarında memleketine geri gönderilmiştir. Amasya’nın Mecidiye Mahallesi’nden Tatar Ali Çavuş’un on yaşındaki kızı Meyve ise 14 Haziran 1907’de İstanbul Daülkelp Tedavihanesine girmiş ve buradaki tedavisinin ardından memleketine geri gönderilmek üzere 4 Temmuz 1907’de Üsküdar Polis Meclisine teslim edilmiştir. İstanbul Daülkelp Tedavihanesine gönderilen Sivas Jandarma efradından Mehmet ise buraca fennen tedavisine lüzum görülmeyerek Haziran 1907 sonlarında geri gönderilmiştir. Amasya Mutasarrıflığından gönderilen Kâmil Efendi ise 29 Temmuz 1907’de İstanbul Daülkelp Tedavihanesine girmiş ve buradaki tedavisi 18 Ağustos 1907’de bitince memleketine geri gönderilmek üzere Üsküdar Polis Meclisine teslim edilmiştir. Havzalı Mehmet ise İstanbul Daülkelp Tedavihanesindeki tedavisinin ardından Ağustos 1907 başlarında memleketine geri gönderilmiştir. Havza’nın Boyalıca Mahallesi’nden İsmail Osman ise İstanbul Daülkelp Tedavihanesindeki tedavisinin ardından Ekim 1907 başlarında memleketine geri gönderilmiştir. Amasya Mutasarrıflığından İstanbul Daülkelp Tedavihanesine gönderilen Mustafa İbrahim ise burada fennen tedavisine ihtiyaç görülmeyerek Aralık 1907 sonlarında memleketine geri gönderilmiştir. Amasya Mutasarrıflığından İstanbul Daülkelp Tedavihanesine gönderilen Aziz bin Ali ise buradaki tedavisinin ardından sıhhat bularak memleketine geri dönmek üzere 3 Ağustos 1908’de vapurla İstanbul’dan ayrılmıştır. Amasya Mutasarrıflığından İstanbul Daülkelp Tedavihanesine gönderilen Amasyalı Behlül Ali ise buradaki tedavisinin ardından Kasım 1908 başlarında memleketine geri gönderilmiştir. Karahisar-ı Şarki’den Haçik isimli bir Ermeni çocuk İstanbul’daki tedavisinin ardından Aralık 1908 ortalarına doğru memleketine geri gönderilmiştir. Bkz. BOA, DH.MKT., Dosya: 2607, Gömlek: 10, lef: 1; BOA, ZB. Zabtiye, Dosya: 345, Gömlek: 49, lef: 1; Dosya: 346, Gömlek: 27, lef: 1; Dosya: 346, Gömlek: 55, lef: 1; Dosya: 346, Gömlek: 60, lef: 1; Dosya: 346, Gömlek: 67, lef: 1; Dosya: 346, Gömlek: 86, lef: 1; Dosya: 453, Gömlek: 21, lef: 1; Dosya: 346, Gömlek: 103, lef: 1; Dosya: 474, Gömlek: 87, lef: 1; Dosya: 347, Gömlek: 69, lef: 1; Dosya: 347, Gömlek: 76, lef: 1; Dosya: 40, Gömlek: 62, lef: 1; Dosya: 453, Gömlek: 64, lef: 1; Dosya: 347, Gömlek: 106, lef: 1; Dosya: 40, Gömlek: 76, lef: 1; Dosya: 477, Gömlek: 153, lef: 1; Dosya: 479, Gömlek: 12, lef: 1; Dosya: 348, Gömlek: 19, lef: 1; Dosya: 348, Gömlek: 29, lef: 1; Dosya: 348, Gömlek: 61, lef: 1; Dosya: 480, Gömlek: 78, lef: 1; Dosya: 349, Gömlek: 17, lef: 1; Dosya: 490, Gömlek: 111, lef: 1; Dosya: 491, Gömlek: 87, lef: 1; Dosya: 492, Gömlek: 1, lef: 1.

hazırlanmıştır¹⁴⁷. Tedavihanenin kurulmasından sonra İstanbul Daülkelp Tedavihanesinde geçerli olan tedavi usulünün Sivas Daülkelp Tedavihanesine de benimsetilmesi amacıyla III. Ordu Sıhhiye Riyasetinin talebi üzerine Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından İstanbul Daülkelp Tedavihanesi Müdürü Dr. Haim Naum Bey Sivas'a gönderilmiş ve burada ilgililere tedavi usulünün ayrıntılarını göstermiştir¹⁴⁸.

Kuduz hastalığıyla mücadele yolunda Sivas'ta atılan bu adımlar sayesinde ülkenin özellikle doğu kesimlerinde kuduz illetine yakalanan kişilerin tedavileri için İstanbul'a kadar gönderilmelerine gerek kalmamıştır. Mesela, Canik Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Raşit Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 25 Ağustos 1917 tarihli bir yazıda kuduz köpek tarafından ısırıldıkları tespit edilen üç çocuğun tedavileri için Sivas'ta açılan Daülkelp Tedavihanesine gönderildikleri bildirilmektedir¹⁴⁹.

Sivas Daülkelp Tedavihanesine tedavi için gönderilenlerden biri de Baalbek¹⁵⁰ halkından İskender'di. İskender, IV. Ordu Kumandanlığının isteği üzerine Yozgat'a gönderilmiş biriydi. Yozgat'ta kuduz bir köpek tarafından ısırılmıştı. Buranın yerel doktoru tarafından İskender'in tedavisi için Sivas Daülkelp Tedavihanesine gönderilmesi gerektiği bildirilmişti. Bunun üzerine Yozgat Mutasarrıflığı, gönderdiği bir yazı ile Ankara Valiliğini durumdan haberdar etmişti. Ankara Valiliğinden Yozgat Mutasarrıflığına verilen cevapta ise eğer İskender'in gerçekten de bir kuduz köpek tarafından ısırıldığına inanılıyorsa tedavisinden sonra iade edilmek üzere Sivas Daülkelp Tedavihanesine gönderilmesi uygun görülüyordu. Ankara Valiliği, 1 Ocak 1918'de gönderdiği bir yazı ile Dâhiliye Nezaretini de bu gelişmelerden haberdar etmişti¹⁵¹.

Haziran 1917 tarihinden Ocak 1918 tarihine kadar Sivas Daülkelp Tedavihanesine ısırılmış 87 kişi kabul edilmiştir. Bu kişilerden biri, tedavisinin dokuzuncu gününde vefat etmiştir. Tevfik Salim Bey, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine gönderdiği ve 1917 yılı zarfında III. Ordu mıntıkasında tatbik edilmiş olan salgın hastalıklar

¹⁴⁷ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

¹⁴⁸ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 301.

¹⁴⁹ BOA, DH.ŞFR, Dosya: 561, Gömlek: 76, lef: 1, Canik Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Raşit Bey'den Dâhiliye Nezaretine (Rumi 25 Ağustos 1333/Miladi 25 Ağustos 1917).

¹⁵⁰ Lübnan'ın Bika vadisinde tarihî bir şehir. Bkz. İdris Bostan, "Ba'lebek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 1992, ss. 9-11.

¹⁵¹ BOA, DH.EUM.KLU, Dosya: 13, Gömlek: 7, lef: 1, Ankara Vali Vekili Mektupçu Sâdık Vicedânî'den Dâhiliye Nezaretine (Hicri 18 Rabiulevvel 1336/Miladi 1 Ocak 1918).

mücadelesi hakkında bilgiler verdiği raporda Sivas Daülkelp Tedavihanesinin, genel olarak Sivas ve Harput vilayetleriyle Erzurum vilayetinin batı kısımlarının ve Kayseri sancağının kuduz tedavisi ihtiyacına kifayet etmekte olduğunu belirtmektedir.

Haziran 1918 zarfında ise Sivas Daülkelp Tedavihanesine 9 asker başvurmuş, tedavileri biten 17 kişi taburcu edilmiş, 10 kişi ise tedavi altında kalmaya devam etmiştir¹⁵². Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarı gibi Sivas Daülkelp Tedavihanesinin de savaş yıllarında ordu ve ahaliye yönelik olarak önemli çalışmalarda bulunduğu görülmektedir.

Hem Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarı hem de İstanbul Daülkelp Tedavihanesi ile birlikte Türkiye’de kuduz tedavisi alanında hizmet veren iki sağlık kuruluşundan biri olan Sivas Daülkelp Tedavihanesi; sadece I. Dünya Savaşı yıllarında değil, sonraki yıllarda da hizmet vermeye devam etmişlerdir.

1.4.4. Çiçek ve Kuduz Dışındaki Diğer Hastalıklarla Mücadelede Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Faaliyeti

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sıhhi Heyetinin özverili çalışmalarıyla Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi tesis edilince burası Sivas’ta çiçek ve kuduz hastalıklarıyla mücadelenin merkezi olmuştu. Ancak savaş yıllarında Sivas’ta mücadele edilmesi gereken hastalıklar bunlarla sınırlı değildi. Dolayısıyla Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, savaş boyunca çiçek ve kuduz dışındaki diğer birçok hastalıkla da mücadele etmiştir. Mesela Sertabip Server Kâmil Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği 14 Kasım 1916 tarihli yazıda salvarsanın bittiğini belirterek 60 santigramlıktan en az 200 tane gönderilmesini rica etmişti¹⁵³. Salvarsan, humma-yı racianın kesin ilacıydı ve humma-yı raciaya yakalanmış kuvvetli erkeklerde 60 santigramlık olanları kullanılıyordu. Bununla birlikte salvarsanın 45, 60, 75 santigramlık olanları frengi hastalığının tedavisinde de etkili bir ilaç olarak kullanılmaktaydı¹⁵⁴. Dolayısıyla Server Kâmil Bey, salvarsanları bu iki hastalıktan birinin veya aynı anda ikisinin tedavisinde kullanmak amacıyla istemiş olmalıdır.

I. Dünya Savaşı zamanında ordu ve halk arasında ağır tahribata neden olan en önemli hastalıklardan biri, lekeli humma (lekeli tifo/tifüs) idi. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin

¹⁵² Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 244, 302.

¹⁵³ KA, 315/90, Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey’den Dersaadet Hilâl-i Ahmer Riyasetine (Rumi 1 Teşrinisani 1332/Miladi 14 Kasım 1916).

¹⁵⁴ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 271, 326-328.

bu hastalıkla mücadeledeki mesaisi ise takdire şayandır. Öyle ki Sertabip Server Kâmil Bey ve çalışma arkadaşları, Sivas'ta 1917 yılının ilk aylarında hastalıklı hayvanlardan elde edilecek serumlarla hastalığın tedavisine çalışmak amacıyla tifüs mikrobunu keçilere nakletmeye çalışmışlar ve onlara tifüslü hasta kanı enjekte etmek suretiyle bunda başarılı olmuşlardı. Bu başarılarıyla tıp tarihinde bir ilke de imza atmış oluyorlardı. Çünkü o zamana kadar Charles Nicolle gibi isimler tarafından gerçekleştirilen deneylerde tifüslü kanının enjekte edilmesi suretiyle hastalık makak, bonnet chinois, sinomolgus gibi maymunlar ile kobaylara nakledilebilmişti. Şimdi tifüslü kanı enjekte etmek suretiyle hastalığın nakledilebileceği bu deney hayvanlarına, Server Kâmil Bey ve mesai arkadaşlarının Sivas'taki çalışmaları sonucunda keçi de eklenmişti. Keçilerden elde edilen serumlarla hastalığın şâfi surette tedavisine çalışılıyordu¹⁵⁵.

Server Kâmil Bey, tüm bu gelişmelerden sıcakı sıcakına Hilal-i Ahmer Genel Merkezini de haberdar ediyordu. Nitekim o, Hilal-i Ahmer Genel Merkezine gönderdiği 31 Mart 1917 tarihli yazıda lekeli hummanın keçilere naklinde başarılı olunduğunu haber vererek cemiyetten ilgili mercilerin dikkatini çekmelerini rica etmişti. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti de Tıp Fakültesi ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesini konu hakkında bilgilendirmişti¹⁵⁶. Server Kâmil Bey, bu gelişmeden III. Ordu Sıhhiye Riyasetini de haberdar etmiş ve Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği 1 Nisan 1917 tarihli yazıda da yine lekeli hummaya yakalanmış hastalardan alınan kanın usulünce keçilere enjekte edilmesiyle lekeli tifoyu (lekeli humma/tifüs) yenme yolunda önemli bir başarı elde edildiğini belirtmişti¹⁵⁷.

Kızılay arşiv belgelerine göre bu dönemde ülke içinde tifüs hastalığına karşı uygulanan aşılardan tifüslü insan kanlarından üretildiği göz önünde bulundurulduğunda Server Kâmil Bey ve mesai arkadaşlarının hastalığı keçilere nakletme başarılarının önemi daha anlaşılır olmaktadır. Çünkü onların bu başarısı, hayvan kanı da olsa hastalıklı kan miktarının dolayısıyla hastalığın tedavisinde kullanılabilecek serum miktarının artacak olması anlamına geliyordu. Bu dönemde III. Ordu mıntıkasında tifüsle mücadele yolunda bir yandan keçilerden yararlanma suretiyle serum geliştirme çalışmaları

¹⁵⁵ Server Kâmil, *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma*, s. 52, 55.

¹⁵⁶ KA, 325/384, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey'den Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisine (Rumi 31 Mart 1333/Miladi 31 Mart 1917).

¹⁵⁷ KA, 325/389, Hilal-i Ahmer Sertabibi Doktor Server Kâmil Bey'den Dersaadet Hilal-i Ahmer Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 1 Nisan 1333/Miladi 1 Nisan 1917).

sürdürülürken diğer yandan da tifüslü insan kanlarından aşı üretme işine devam edildiği görülmektedir. Elbette serum ve aşı geliştirme çalışmalarının dışında tifüsle mücadelenin bir diğer önemli ayağını da temizlik teşkil ediyordu. Nitekim hastalığa karşı serum ve aşı geliştirme çalışmalarının sürdürüldüğü dönemde Sivas'ta da birçok insan etüvhane vb. yapılarda bitlerinden arındırılmaya çalışılmıştır¹⁵⁸.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi personeli, bir yandan keçilerden elde edilen serumlarla lekeli hummayı yenmeye çalışırken diğer yandan da hastalığa yakalanmış kişiler hastanede tedavi altına alınıyordu. Nitekim 48. depo alayından Nuhoğlu Mehmet, 16 Nisan 1917'de hastaneye kabul edilmiş ve kendisine lekeli humma tanısı konularak tedavisine başlanmıştı¹⁵⁹. Mayıs 1917'de ise Sivas Merkez Jandarma Bölüğünden Ayvacıklı Hasanoğullarından Latifoğlu Mustafa, hastanede lekeli hummadan tedavi görüyordu. Mustafa, hastalığı bölüğünden almıştı¹⁶⁰. Bu iki askerin sağlıklarına kavuşup kavuşmadıklarıyla ilgili herhangi bir bilgiye ise maalesef rastlanamamıştır.

Lekeli tifoya (lekeli humma/tifüs) halk ve askerlerin yanı sıra doktorlar da yakalanmakta ve bazıları hayatlarını kaybetmekteydi. Hastalıklarla mücadelenin başkahramanları olan doktorların sağlıklarının korunması çok önemliydi. Lekeli hummayı keçilere nakletme başarısı gösterdikten hemen sonra, 1 Nisan 1917 tarihinde geçici bir süreliğine III. Ordu Sıhhiye Reis Vekilliği ile görevlendirilen Server Kâmil Bey; bu görevde bulunduğu sırada, 7 Nisan 1917'de Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine gönderdiği yazıda lekeli tifo geçirmeyen doktorların aşılannmalarının zorunlu tutulduğunu bildirmişti. Bu nedenle, talep ettiği anda kendisine verilecek şekilde laboratuvarı her bir doz farklı farklı şişelerde bulunmak kaydıyla 50 kişilik aşının hazır edilmesini istemişti. Aşı, lekeli tifoya yakalanmış hastalardan alınan kanlardan üretildiği için hastanede bulunan lekeli tifo hastalarının kanları aşı üretimi için yeterli gelmezse diğer hastanelerden de kan alınmasını istemişti¹⁶¹.

III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey; bölgedeki sağlık kuruluşlarından da 20 Mayıs 1917'den itibaren görecekları lekeli tifo vakalarını, teşhis konulduğu yani lekeler ortaya çıktığı anda mutlaka Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinde görevli Doktor Tevfik

¹⁵⁸ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, 25 Şubat 1334 (1918) Pazartesi, Devre: 3, Cilt: 2, s. 479.

¹⁵⁹ KA, 325/449, İkinci Mntıka Sertabip Vekili Hasan Sabri'den Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 21 Nisan 1333/Miladi 21 Nisan 1917).

¹⁶⁰ KA, 325/569, (Rumi 19 Mayıs 1333/Miladi 19 Mayıs 1917).

¹⁶¹ KA, 325/420, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey'den Sivas'ta Osmanlı Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 7 Nisan 1333/Miladi 7 Nisan 1917).

Bey'e bildirmelerini istemişti¹⁶². Bütün bunlar, diğer pek çok hastalık mücadelesinde olduğu gibi bu hastalık mücadelesinde de III. Ordu Sıhhiye Riyaseti ile Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin iş birliği içinde hareket ettiklerini göstermektedir.

Gerek Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin gerekse III. Ordu Sıhhiye Riyasetinin hastalığa karşı bu gibi çalışma ve tedbirlerine rağmen lekeli tifo sebebiyle birçok doktor hayatını kaybetmeye devam ediyordu. Sivas Merkez Mıntıkası Sertabip Vekili Binbaşı, 17 Haziran 1917'de bölgedeki diğer hastanelerle birlikte Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine de gönderdiği yazıda doktorların lekeli tifodan vermiş olduğu ölümlere dikkat çekiyordu. Binbaşı; bu ölümlerin önünü almak amacıyla III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey'in önceki satırlarda bahsedilen ifadelerine benzer şekilde, III. Ordu mıntıkasında bulunup da tifüs geçirmeyen her doktorun tifo aşısıyla aşılınmalarının zorunlu olduğunu belirtiyordu. Aşılana kolordu, fırka ve hastaneler sertabipleri tarafından hangi tarihte aşılandıklarını gösteren tasdikli bir vesika verileceğini, aşının, laboratuvar ve lekeli tifüs hastası bulunan her yerde hazırlanabileceğini, aşı hazırlayamayan mevkilerin aşıları III. Ordu Sıhhiye Riyasetinden talep edebileceklerini ifade ediyordu. Binbaşı, aşının nasıl hazırlanması ve uygulanması gerektiğini de tarif etmişti. Buna göre, yedi sekiz günlük lekeli tifo hastalarının kanından on santimetreküpü muazzam bir cam kırıklarını taşıyan balona alınacaktı. Yarım saat kadar çalkalanarak defibrine edilecekti. Ve altmış derece sıcaklıkta bir saat hamam Mari'de (Bain Marie/Benmari¹⁶³) çalkalamak suretiyle tesirsiz bir hâle getirildikten sonra bundan beş santimetreküpü hastalığa yakalanmamış kişiye şırınga edilecekti. Binbaşı, bu işlemin bizzat doktorlar tarafından yapılmasını, hademelere bırakılmamasını ve üç ayda bir yenilenmesini istiyordu¹⁶⁴. Bu konuda, bahsi geçen aşıyı rahatlıkla üretebileceği bir aşı laboratuvarına sahip olması bakımından Sivas'ın oldukça avantajlı olduğu ortadadır.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin 1917'de yoğun bir mesai harcayarak mücadele ettiği lekeli hummanın aynı yıl zarfında Sivas vilayetinde yaptığı tahribatla ilgili bazı bilgilere de ulaşılmıştır. Buna göre, yaklaşık 1.042.000 nüfuslu Sivas vilayetinde büyük

¹⁶² KA, 325/576, Merkez Mıntika Sertabibi Binbaşı'dan Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 21 Mayıs 1333/Miladi 21 Mayıs 1917).

¹⁶³ Bir kabı kaynar suya oturtmak yolu ile içindekini ısıtma veya eritme yöntemi. Bkz. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 17/11/2022

¹⁶⁴ KA, 325/445, Sivas Merkez Mıntıkası Sertabip Vekili Binbaşı'dan Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 17 Haziran 1333/Miladi 17 Haziran 1917).

olasılıkla gerçek sayılardan daha az olmakla birlikte Mart, Nisan, Mayıs aylarında 333 musap, 73 vefat; Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında 79 musap, 9 vefat; Eylül, Ekim, Kasım, Aralık aylarında 91 musap, 14 vefat olmak üzere 1917 yılında toplam 503 kişi hastalığa yakalanırken bunlardan 96'sı vefat etmiştir. İlerleyen aylarda vaka sayılarının ilk üç aya nazaran düşük seyretmesinde mevsim etkisi inkâr edilemez olmakla birlikte bunda lekeli hummaya karşı başlatılan mücadelenin de etkili olduğu muhakkaktır¹⁶⁵.

1917'de III. Ordu mıntıkasında lekeli hummaya karşı verilen mücadelenin en etkili isimlerinden biri olarak ise Server Kâmil Bey görülmektedir. Görüldüğü üzere o, hem Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetinde hem de geçici olarak III. Ordu Sıhhiye Reis Vekilliğinde bulunduğu sırada bu hastalıkla mücadele konusunda önemli çabalar sarf etmiştir. Üstelik onun; daha Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetinde bulunmadığı bir sırada, 1915 yılının başlarında Sivas'ta ortaya çıkan lekeli humma salgınını da çalışmalarıyla bir süreliğine bastıran kişi olduğu burada bir kez daha vurgulanmalıdır. Kendisinin, 1917'de Sivas'ta bastırdığı ve bu tez çalışmasında da istifade edilen “Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma” isimli bir de kitabı bulunmaktadır.

Bununla birlikte burada bu dönemki tifüs mücadelesiyle ilgili oldukça önemli bir hususu da belirtmeden geçmemek gerekir. Her ne kadar Server Kâmil Bey 1917'nin ilk aylarında keçilerden elde edilen serumlarla hastalığın tedavisine çalışıldığını belirtiyor ve aynı yıla ait Kızılay arşiv belgelerinde tifüs hastalığına karşı uygulanmak üzere tifüslü hasta kanlarından aşı üretildiğine dair kayıtlar bulunuyorsa da Sıhhiye ve Dâhiliye Nazırı Namına Sıhhiye Müdür-i Umumisi Vekili Dr. Adnan Bey; daha ileri bir tarihte, 25 Şubat 1918'de Meclis-i Mebusana verdiği bir izahatta, 1917'de Sivas'ta 115.840 kişinin etüvhanelerde tathir edildiğini (bitlerinden temizlendiğini) örnek göstererek tifüse karşı temizlikten başka bir mücadele yöntemi olmadığını, çünkü bu hastalığın serum ve aşısının bulunmadığını belirtmektedir¹⁶⁶. Adnan Bey'in bu izahatı, bu dönemde gerek Server Kâmil Bey gerekse başkaları tarafından ortaya konulan ve tifüsle mücadelede kullanılmaya çalışılan serum ve aşılarda aslında bu hastalıkla mücadelede onaylanmış serum ve aşılarda olmadığını göstermektedir.

Sivas ve civarında mücadelesine önemli bir mesai harcanan hastalıklardan biri de kolera idi. Sivas, yol güzergâhında bulunduğundan hastalığın yayılmasına meydan vermemek

¹⁶⁵ Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhî Hizmet*, s. 307-308.

¹⁶⁶ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, 25 Şubat 1334 (1918) Pazartesi, Devre: 3, Cilt: 2, s. 479.

için gerekli tedbirlerin alınması önemliydi. Nitekim III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey de Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababet Vekâletine gönderdiği 5 Nisan 1917 tarihli yazıda bu konuya dikkat çekmişti. Kayseri ve Harput'a gitmek üzere Sivas'tan hareket edecek olan sivil yolcuların hastanede kolera aşısıyla aşılanmalarını, yolcuların portör (taşıyıcı/bulaştırıcı) muayenesine tabi tutulmasını, temiz olan yolculara temiz olduklarını gösteren birer vesika verilmesini istemişti. Yolcular arasında portör tespit edilmesi durumunda ise bu yolcuların koruma altında Mülkiye Hastanesi Tecrithanesine götürülmesini rica etmişti¹⁶⁷. Bu gibi tedbirlere rağmen 1917'nin yaz aylarında ahali arasında oldukça yayılan kolera hastalığına karşı 3 Temmuz 1917'de Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi de dâhil olmak üzere bölgedeki hastanelere bazı sorumluluklar yüklenmişti. Buna göre ahaliden gönderilecek abdestler laboratuvarlarda incelenecek ve pozitif tahlil sonuçları ordunun da durumdan haberdar edilebilmesi için doğrudan doğruya Merkez Mıntıkası Sertababetine bildirilecekti¹⁶⁸.

Kolera sadece ahali arasında değil askerler arasında da görülmekteydi. Nitekim 1917 Mayıs'ının son haftasında Sivas'taki 18. depo alayının 2. taburunun 7. bölümünde iki kişide kolera hastalığı görülmüştü. Bu hâlde alay mensupları arasında taşıyıcı bulunup bulunmadığının araştırılması gerekmişti. İkinci tabur mensuplarının münferit muayenesinin bir Mütenevvia Hastanesinde¹⁶⁹ ve diğer taburlar mensuplarının da grup tarzında muayenesinin Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinde gerçekleştirilmesi uygun görülmüştü¹⁷⁰. Bu olayla ilgili sonraki gelişmelerin takip edilebileceği herhangi bir belgeye ise maalesef rastlanamamıştır.

Sivas vilayetinde 1917'de görülen kolera salgınının bilançosuna dair bazı bilgilere de ulaşılmıştır. Buna göre yaklaşık 1.042.000 nüfuslu Sivas vilayetinde 1917 yılı zarfında toplam 179.445 kişi kolera aşısıyla aşılanmıştır. Aynı yıl zarfında vilayet dâhilinde 192 kişi kolera hastalığına yakalanmış ve bunlardan 101'i vefat etmiştir. Vilayette 1917'de

¹⁶⁷ KA, 325/406, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey'den Sivas'ta Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababet Vekâletine (Rumi 5 Nisan 1333/Miladi 5 Nisan 1917).

¹⁶⁸ KA, 325/490, Merkez Mıntıkası Sertabip Vekili Binbaşı'dan Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 3 Temmuz 1333/Miladi 3 Temmuz 1917).

¹⁶⁹ Sivas'ta iki tane mütenevvia hastanesi bulunuyordu. 1 numaralı Sivas Mütenevvia Hastanesi, Dr. Sani Yaver Bey idaresinde Bezirci'deki metruk Ermeni evleri ve Amerikan Hastanesinde yerleşmişti. 2 numaralı Sivas Mütenevvia Hastanesi ise Lise binasında Dr. Nazım Şakir Bey yönetiminde 1.000 yatak kapasitesiyle faaliyette bulunuyordu. Bkz. Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 3. Cilt, 2. Kitap, s. 224; Sivas 1 numaralı Mütenevvia Hastanesi, Nisan 1918'de lağvedilmiştir. Bkz. Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 240.

¹⁷⁰ KA, 325/604, İkinci Mıntika Sertabibi Ahmet Fikri (Tüzer) Bey'den Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 29 Mayıs 1333/Miladi 29 Mayıs 1917).

kolera en çok Sivas Merkez, Amasya, Erbaa ve Merzifon'da görülmüştür. Vilayette 1917'de görülen kolera vakalarının arkası ise ancak Kasım ayında kesilmiştir¹⁷¹. Eldeki bilgilere bakıldığında 1917'de Sivas vilayetinde koleraya yakalanan hastaların yarısından fazlasının vefat ettiği görülmektedir.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin, tedavisiyle meşgul olduğu hastalıklardan bir diğeri de karahumma¹⁷² idi. 1917 yılı itibarıyla Sivas şehri, karahumma yurdu olarak kabul ediliyor ve burası III. Ordu mıntikasındaki tek karahumma kaynağı olarak tespit ediliyordu. Bu yıl içinde mikrobu Sivas'tan almak üzere askerler arasında da tek tük karahumma vakalarına rastlanıyordu¹⁷³. Hastalığı birbirlerine bulaştırabilen askerler, tedavi için de Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine başvurabiliyorlardı. Nitekim Sivas Araba Tamirhane efradından Marmarisli Hopalıoğullarından Mehmetoğlu Hüseyin, Mayıs 1917'de hastanede bu hastalıktan tedavi görüyordu¹⁷⁴. Hüseyin'in akıbetine dair herhangi bir bilgiye ise maalesef rastlanamamıştır.

Sivas şehrinin su ve lağım tertibatı o kadar kötüydü ki 1917 itibarıyla karahumma için aşidan, tecritten başka esaslı bir mücadele yapmak imkânı yok gibiydi. 1917'de Sivas'ta 7.712 kişiye karahumma aşısı tatbik edilmişti. Aynı yıl zarfında burada 20 kişi hastalığa yakalanırken bunlardan 2'si vefat etmişti. Halk ile sıkı bir temasta bulunan ordu efradında ise 1917 zarfında ancak münferit 231 vaka görülmesi de esasen III. Ordu mıntikasının karahummadan masuniyetini göstermiş ve bundan memnuniyet duyulmuştu. Bununla birlikte III. Ordu mıntikasında 1917'de nüfusa oranla tatbik edilen aşı miktarı o kadar azdı ki karahummanın kök salmamasında ve yayılmamasında aşının büyük bir etkisini iddia etmek yersizdi¹⁷⁵.

Hastane, sâri sehâyâ iltihabı (bulaşıcı beyin zarı iltihabı) hastalığıyla da uğraşıyor ve gerekli mevkilere bu hastalığın serumunu tedarik ediyordu. Nitekim III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey, 6 Haziran 1917 tarihli yazısında hastanede kaç şişe sâri sehâyâ iltihabı serumu bulunduğunu sormuştu¹⁷⁶. Bu soruya hastane tarafından nasıl bir yanıt verildiğine dair herhangi bir belgeye ise maalesef rastlanamamıştır.

¹⁷¹ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 310-312.

¹⁷² Tifo. Bkz. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 17/11/2022

¹⁷³ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 313-314.

¹⁷⁴ KA, 325/569, (Rumi 19 Mayıs 1333/Miladi 19 Mayıs 1917).

¹⁷⁵ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 313-314.

¹⁷⁶ KA, 325/411, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey'den Sivas Osmanlı Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 6 Haziran 1333/Miladi 6 Haziran 1917).

Sivas'ta aslında bilumum bulaşıcı hastalıklarla mücadele ediliyordu. Bu mücadelede asıl mesele, önleyici tedbirler alabilmek ve bu tedbirleri uygulayarak hastalıkların yayılmasını engelleyebilmektir. Bu nedenle Merkez Mıntıka Sertabip Vekili Binbaşı, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine gönderdiği 8 Mayıs 1917 tarihli yazıda bulaşıcı hastalıklarla mücadele için bütün askerî doktorların şehir dâhilinde görecekları humma, beyin humması, humma-yı racia (dönek humma), humma-yı tifoidi, lekeli humma, kuşpalazı (difteri), kuduz, kolera ve çiçek hastalıklarını derhâl Vilayet Sıhhiye Müdürlüğüne veya Mıntıka Karakollarına resmen ihbar etmeleri gerektiğini, şüpheli gördükleri zaman hastalığın gerçekleşmesini beklemeksizin yine aynı şekilde ihbar etmeleri gerektiğini, ayrıca hastanın hanesinin rahatlıkla bulunabilmesi amacıyla ihbar kâğıdına hastanın, ailesinin ve mahallesinin adlarının yazılması gerektiğini bildirmişti. Binbaşı, bu konuda en ufak ihmali bulunanların ise şiddetle cezalandırılacaklarını ifade ediyordu¹⁷⁷. Binbaşının bu tehditkâr sözleri, tedbirlerde bir gevşeklik gösterilmesine tahammülün olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Öte yandan özel emir gereğince emraz-ı intaniye ve müstevliyeden (enfeksiyon ve salgın hastalıklardan) hayatını kaybedenler şehit sayılıyor ve bu kişilerin ailelerine maaş bağlanıyordu. Bu gibiler hakkında gerekli işlemlerin başlatılabilmesi içinse kişilerin hangi hastalıktan vefat ettiklerinin mutlaka bilinmesi gerekiyordu. Durum böyleyken hastanelerden gönderilen çoğu vefat ihbarnamelerinde kişilerin ölüm sebepleri gösterilmiyordu. Bu nedenle gerekli işlemler yapılamıyor, ilgili aileler sefaletlere maruz kalıyordu. Sivas Merkez Mıntıkası Sertabip Vekili Binbaşı, bu durumun önüne geçmek için 17 Haziran 1917'de Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine bir yazı göndermiş ve bundan böyle hastaneden verilecek vefat ihbarnamelerinde kişilerin ölüm sebeplerinin mutlaka belirtilmesini istemişti¹⁷⁸.

Hastanenin, mücadelesine katıldığı bir başka hastalık ise isvidâd (cildin kararması) idi. Nitekim 3 Nisan 1917'de bölgedeki diğer hastanelerle birlikte Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinden de bu hastalığa karşı uyanık bulunmaları istenmişti¹⁷⁹.

¹⁷⁷ KA, 325/513, Merkez Mıntıka Sertabip Vekili Binbaşı'dan Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 8 Mayıs 1333/Miladi 8 Mayıs 1917).

¹⁷⁸ KA, 325/444, Sivas Merkez Mıntıkası Sertabip Vekili Binbaşı'dan Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 17 Haziran 1333/Miladi 17 Haziran 1917).

¹⁷⁹ KA, 325/395, Mıntıka Sertabip Vekili İzzet Bey'den Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine (Rumi 3 Nisan 1333/Miladi 3 Nisan 1917).

Hastanenin mücadele ettiği diğer bir hastalık da kazıklı humma (tetanos) idi. 1918 yılının ilk günlerinde Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinde kazıklı humma tedavisi gören hastalar bulunuyordu. Diğer birçok hastalık gibi bu hastalık da III. Ordu tarafından takip ediliyordu. Nitekim III. Ordunun Menzil İkinci Mıntıka Sertabibi (Binbaşı) Ahmet Fikri (Tüzer) Bey, 5 Ocak 1918’de bölgedeki diğer hastanelerle birlikte Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine de gönderdiği yazıda kazıklı humma nedeniyle yatan hastalarla ilgili kendisine verilen kısa malumatın yeterli olmadığını, bu hastaların yaralı olup olmadığını, ne zaman yaralandığının ve hastaya serum verilip verilmediğinin de bildirilmesi gerektiğini belirtmişti¹⁸⁰.

Hastane, incimad (donuk) vakalarıyla da ilgileniyordu. Nitekim Ahmet Fikri Bey, bölgedeki diğer hastanelerle birlikte Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine de gönderdiği 17 Ocak 1918 tarihli yazıda incimad sebebi ile hastaneye başvuranlara tetanos serumu tatbik edilip edilmediğinin hastane tarafından incimad vukuatının haber verildiği sırada bildirilmesini istemişti¹⁸¹. Ahmet Fikri Bey, yine bölgedeki diğer hastanelerle birlikte Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine de gönderdiği 27 Ocak 1918 tarihli yazısında ise incimadın derecesine göre hastaneye tetanos serumu tatbikine lüzum görülmediyse bu vakaların “tetanos serumu tatbikine fennî lüzum görülmemiştir” notuyla bildirilmesini istemişti¹⁸².

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, veba hastalığıyla ilgili kaleme alınan uyarı genelgelerine de muhatap oluyordu. Nitekim Binbaşı Ahmet Fikri Bey, hastaneye gönderdiği 10 Ocak 1918 tarihli yazıda Trabzon’da Rus askerinde veba hastalığı bulunduğunu bildirerek gayet uyanık bulunulmasını ve daha önceden gönderilmiş olan veba hastalığı hakkındaki risale hükümlerine riayet edilmesini istemişti¹⁸³. Ahmet Fikri Bey, 27 Ocak 1918 tarihli yazısında ise Trabzon’da Rus askerinde görülen veba hastalığının yayılmakta ve hakiki istila hâlini almakta olduğunu, şeklinin harici olduğunu, Trabzon’da teşkil olunan mücadele komisyonunun lazım gelen tedbirleri

¹⁸⁰ KA, 864/13, İkinci Mıntıka Sertabibi Ahmet Fikri Bey’den Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 5 Kânunusani 1334/Miladi 5 Ocak 1918).

¹⁸¹ KA, 864/25, İkinci Mıntıka Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey’den Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 17 Kânunusani 1334/Miladi 17 Ocak 1918).

¹⁸² KA, 864/38, Menzil İkinci Mıntıka Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey’den Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 27 Kânunusani 1334/Miladi 27 Ocak 1918).

¹⁸³ KA, 864/18, İkinci Mıntıka Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey’den Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 10 Kânunusani 1334/Miladi 10 Ocak 1918).

sağlayamadığını belirterek hastaneden yine gayet uyanık bulunmalarını istemişti¹⁸⁴. Bu dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin doğrudan veba tedavisinde bulunduğu dair herhangi bir kayda ise rastlanmamıştır.

Şimdiye kadar görüldüğü üzere çeşitli hastalıklarla mücadele eden Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinde sadece yetişkinler değil küçük yaşlardaki çocuklar da ağırlanıyordu. Söz konusu bu çocukların sağlığı olduğunda ise ordu tarafından hastaneye özellikle ricada bulunuluyordu. Nitekim Menzil İkinci Mıntika Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey, hastaneye gönderdiği 15 Ocak 1918 tarihli yazıda hastaneye kabul edilmekte bulunan bebekleri çocukların esasen zayıf ve nahif bulunmalarından dolayı hastalar gibi bakılıp beslenerek beden kuvvetlerinin iadesine çalışılmasını istemişti¹⁸⁵.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, savaş yıllarında bir yandan insanlara mahsus hastalıklarla mücadele ederken diğer yandan ordu hayvanları arasında görülen ruam salgınının bastırılması için de mücadele etmiştir. Hastane, ruam aglütinasyonunun hayvanlara tatbikatını baytar doktorlara öğretme görevini üstlenmiş ve ordunun uygun bulduğu baytarlara bakteriyoloji tatbikatını göstermiştir¹⁸⁶.

Görüldüğü gibi Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi; savaş yıllarında ordu, ahali ve hatta hayvanlar arasında görülen salgın hastalıklarla mücadele etmiştir. Bu mücadele kapsamında insanlar hastanede hastalıklara karşı aşılabilmiş, portör muayenelerine tabi tutulmuş ve yakalandıkları hastalıklardan tedavi altına alınmıştır. Özellikle tifüs salgınıyla mücadelede Hastane Sertabibi Server Kâmil Bey'in girişimleri takdire şayandır. Onun öncülüğünde başlatılan tifüse yakalanmış hayvanların kanlarından serum elde edebilmek amacıyla bu hastalık mikrobu keçilere nakledilmesi çabalarından olumlu sonuç alınması, o zamanlar ağır tahribata neden olan tifüsün mağlup edilmesi yolundaki umutları yeşertmiştir. Ancak keçilerden elde edilen bu serumların aslında tifüse karşı pek de etkili olamadığı, bazı tarihî kayıtlardan anlaşılmaktadır.

¹⁸⁴ KA, 864/37, İkinci Mıntika Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey'den Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 27 Kânunusani 1334/Miladi 27 Ocak 1918).

¹⁸⁵ KA, 864/23, Menzil İkinci Mıntika Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey'den Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 15 Kânunusani 1334/Miladi 15 Ocak 1918).

¹⁸⁶ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

1.4.5. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Kimyahanesinin Faaliyeti

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin, Kimyager Necmettin Efendi'nin idaresinde bulunan bir de kimyahanesi mevcuttu. Bu kimyahanenin çalışmalarıyla ilgili birtakım bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre kimyahanede Mayıs 1917 zarfında 67'si idrar tahlili, 18'i skorbütlü (iskorbütlü) hastaların kan tahlili, 1'i toprak tahlili, 1'i bir çakı üzerinde kan lekesi aranması tahlili, 1'i sabun tahlili, 1'i alçı tahlili, 1'i su tahlili olmak üzere toplam 90 adet kimyasal tahlil yapılmıştır. Aynı zaman zarfında kimyahanede 1 kilo 200 gram da pepton yapılmıştır¹⁸⁷.

Pepton imali için et, hamızklormat, pepsin ve petrol lazımdı. Kimyager Necmettin Efendi, pepton imalinde kullanılacak maddeleri Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetinden talep edebiliyordu. Nitekim o, Hastane Sertababetine gönderdiği 5 Temmuz 1917 tarihli yazıda pepton imaline başlanmak üzere şimdilik 1 kilo hamızklormat, 1 kilo pepsin ve hiç olmazsa günlük 3,5 kilo petrolün kimyahaneye verilmesini istirham etmişti. Necmettin Efendi, eti ise Merkez Mıntıka Sertababetine yazarak askerî mezbadan temin etmişti¹⁸⁸.

Kimyager Necmettin Efendi, hizmetlerinden ötürü takdir edilen bir kişiydi. Nitekim Hastane Sertabibi Server Kâmil Bey, 1 Ocak 1918'de Dersaadet Hilal-i Ahmer Riyasetine gönderdiği yazıda 1,5 seneye yakındır hastanenin kimyagerliğini sürdüren Necmettin Efendi'ye mükâfat olarak 20 lira gönderilmesini rica etmişti¹⁸⁹. Cemiyetin Necmettin Efendi için böyle bir para gönderip göndermediğiyle ilgili herhangi bir bilgiye ise maalesef rastlanamamıştır.

Gerekli kimyasal tahlillerin yapılarak sonuçlarının hızlı bir şekilde alınması açısından düşünüldüğünde, kendisine ait bir kimyahaneye sahip olmanın Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi için oldukça önemli olduğu söylenebilir.

1.4.6. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Diğer Bazı Kurumlara Yardımları

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, gerek erzak ve malzeme vermek suretiyle gerekse hastanenin tedavi olanaklarını sunmak suretiyle diğer bazı kurumlara da yardımlarda

¹⁸⁷ KA, 325/541, Kimyager Necmettin Efendi'den Hastane Sertababet-i Aliyyesine (Rumi Haziran 1333/Miladi Haziran 1917).

¹⁸⁸ KA, 325/502, Kimyager Necmettin Efendi'den Hastane Sertababet Vekâlet-i Aliyyesine (Rumi 5 Temmuz 1333/Miladi 5 Temmuz 1917).

¹⁸⁹ KA, 221/156, Hilal-i Ahmer Sertabibi Server Kâmil Bey'den Dersaadet Hilal-i Ahmer Riyasetine (Rumi 1 Kânunusani 1334/Miladi 1 Ocak 1918).

bulunuyordu. Hastane, zaman zaman bölgedeki diğer hastanelere yiyecek sağlıyordu. Örneğin Nisan 1917’de Sivas Mütenevvia Hastanesi için gerekli olan seksen dört kilo kuru bamya, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinden temin edilmişti¹⁹⁰.

Diğer yandan tarımsal ilaçlamada etkili bir madde olduğu için Sivas Ziraat Müdürlüğü tarafından ihtiyaç duyulan göz taşı, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinden de temin edilebiliyordu. Nitekim Sivas Ziraat Müdürlüğünden Sivas Valiliğine gönderilen 6 Aralık 1917 tarihli bir yazıda, ilaçlamada kullanılmak üzere on kilo göz taşının Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinden gönderilmesi lüzumunun gerekenlere bildirilmesi talep edilmişti¹⁹¹. Sivas Valiliği, konunun takipçisi olmuş ve hastaneyi meseleden haberdar etmişti. Bunun üzerine Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi İdare Memuru Hasan Tahsin Bey, Sivas Valiliğine gönderdiği 10 Aralık 1917 tarihli yazıda, on kilo göz taşının daha sonra iade edilmek üzere alındığına dair bir mazbata ile bir memurun hastaneye gönderilmesi gerektiğini bildirmişti. Bu yazı, 11 Aralık 1917’de Ziraat Müdürlüğüne iletilmişti. Ertesi gün, 12 Aralık 1917’de Ziraat Müdürlüğünden Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi İdare Memurluğuna gönderilen yazıda, Müdürlükte müstahdem Mecit’in bu işe memur edildiği ve gerekli mazbatanın da kendisine verildiği ifade ediliyordu¹⁹². Mazbata, hastane tarafından alınmış ve Ziraat Müdürlüğüne on kilo göz taşı verilmesi kararlaştırılmıştı. Hastane İdare Memuru Hasan Tahsin Bey, mazbatayı Eczacıbaşı Mustafa Efendi’ye göndermiş ve ondan konuyla ilgilenmesini talep etmişti¹⁹³.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, hastanenin tedavi olanaklarını sunmak suretiyle de farklı kurumlara yardımlarda bulunabiliyordu. Mesela, Şubat 1918’de bir bakıma mektep olarak da hizmet veren Sivas Merkez Vilayet İnas Darüleytamında (Kızlar Yetimhanesi) uyuz hastalığı ortaya çıkmış ve yirmiyi aşkın talebe bu hastalığa yakalanmıştı. Hepsisi şehit yavrusu ve bebek denilecek yaşta olan bu hasta çocukların mektepte tedavi edilmeleri mümkün değildi. Hastalığın yayılmaması için dışarıda tedavi edilmelerine ve mektebin temizlenmesine lüzum görülüyordu. Neticede Sivas Valisi Süleyman Necmi (Selmen) Bey duruma müdahil olmuş ve Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine

¹⁹⁰ KA, 864/87, (Rumi 18 Nisan 1333/Miladi 18 Nisan 1917).

¹⁹¹ KA, 92/1, Sivas Vilayeti Ziraat Müdürlüğünden Sivas Valiliğine (Rumi 6 Kânunuevvel 1333/Miladi 6 Aralık 1917).

¹⁹² KA, 92/1 lef: 2.

¹⁹³ KA, 92/1 lef: 1, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi İdare Memuru Hasan Tahsin’den Eczacıbaşı Mustafa Efendi’ye (t.y.).

başvurarak bu çocukların hastanede tedavi altına alınmalarını istemişti¹⁹⁴. Bu olayla ilgili sonraki gelişmelerin takip edilebileceği herhangi bir belgeye ise maalesef rastlanamamıştır. Öte yandan tedavi için çevre hastanelerden Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine nakledilen askerler de oluyordu. Mesela askerî tutukevi tutuklularından olup da Mütenevvia Hastanesinde tedavi gören İsmailoğullarından Güzeloğlu Ali ve Bekiroğullarından Hasanoğlu Yusuf isimli iki asker, ilerleyen süreçte tedavileri için Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine nakledilmişti. Buradaki tedavilerinden sonra nekahet devresine giren ve Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi tarafından iade edilen bu iki nefer, Şubat 1918 sonlarında Mütenevvia Hastanesi tarafından teslim alınmıştı¹⁹⁵.

Diğer yandan ordu tarafından Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine hava değişimine muhtaç erleri belirleme ve bu erleri hava değişimine gönderme görevi de verilmişti. Sivas'tan memleketlerine daha kolay ve daha çabuk gidebilecek hava değişimine muhtaç erlerin bazıları, önceleri hava değişimine gönderilmeden evvel muayene edilmek üzere ordu mıntıklarına sevk edilmekteydi. Hâl böyle olunca bu erler, hava değişimiyle memleketlerine gitmeden önce bir daha Sivas'a geri dönmek mecburiyetinde kalarak perişan oluyorlardı. Merkez Mıntika Sertabip Vekili Binbaşı, bu durumun önüne geçebilmek için 12 Haziran 1917'de hastaneye bir yazı göndermiş ve bundan böyle bu gibi erlerin Sivas'ta muayeneye tabi tutularak ihtiyacı olanların hava değişimine gönderilmelerini istemişti¹⁹⁶.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, ilgili yerlere bu türden yaptığı yardımların yanı sıra cephede çarpışan Osmanlı askerlerine jest nitelikli yardımlarda da bulunuyordu. Örneğin hastane; Ocak 1917'de 40 bin paketi erlere, 2 bin paketi subaylara dağıtılmak üzere 42 bin paket sigara elde etmeyi başarmış ve bu sigaraları III. Ordu Mıntika Müfettişliğine vermişti¹⁹⁷.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin diğer kurumlarla ilişkilerine bakıldığında hastanenin beklenti ve ihtiyaçlar doğrultusunda farklı kurumlara farklı niteliklerde yardımlarda bulunduğu görülmektedir. Hastane, bir zaman vilayetteki diğer bir hastaneye yiyecek tedarik ederken görülürken bir başka zaman Sivas Ziraat Müdürlüğüne göz taşı tedarik

¹⁹⁴ KA, 864/62, Sivas Valisi'nden Hilal-i Ahmer Sertababet-i Aliyyesine (Rumi 21 Şubat 1334/Miladi 21 Şubat 1918).

¹⁹⁵ KA, 864/68, (Rumi 27 Şubat 1334/Miladi 27 Şubat 1918).

¹⁹⁶ KA, 325/431, Merkez Mıntika Sertabip Vekili Binbaşı'dan Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 12 Haziran 1333/Miladi 12 Haziran 1917).

¹⁹⁷ KA, 315/127, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey'den Deraliye Hilal-i Ahmer Riyasetine (Rumi 3 Kânunusani 1332/Miladi 16 Ocak 1917).

ederken görülüyor. Diğer yandan Sivas Merkez Vilayet İnas Darüleytamında uyuz hastalığı ortaya çıktığında buradaki çocukların tedavisi için Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin kapısı çalınıyor. Hastaneye tedavileri için başka hastanelerden askerler de nakledilebiliyor. Yine ordu da kendi ihtiyaçları doğrultusunda Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine Sivas'tan hava değişimine gidecek erleri tespit etme ve bunları hava değişimine gönderme gibi yeni sorumluluklar yükleyebiliyor. Hastane; kendisinden beklenenlere cevap verir nitelikteki yardımlarının dışında, cephedeki Osmanlı askerlerine sigara göndermek gibi jest nitelikli yardımlar da yapabiliyor.

1.4.7. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Personel Durumu

Erzincan'dan naklinden itibaren savaş yıllarında Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinde görev almış doktorlar olarak Çavdarlızade Hayri, Asım, Nuri¹⁹⁸, Zeki¹⁹⁹, Tevfik ve Alâattin Beyler ile Sertabip Server Kâmil Bey'in isimlerine rastlanmaktadır. Doktorların dışında Hasan Tahsin Bey hastane idare memuru, Zihni Efendi hastane eczacısı, Necmettin Efendi hastane kimyageri ve Hamdi Efendi de aşı hazırlayıcısı olarak tespit edilmektedir. Server Kâmil Bey'in eşi Reyhan Hanım ise hastanenin fahri hasta bakıcısı olarak görülmektedir²⁰⁰. Kuvvetle muhtemeldir ki hastanede burada sayılanlardan daha fazla personel görev almıştır. Burada sayılanlar, kaynaklarda isimleri net olarak saptanabilenlerdir.

I. Dünya Savaşı'nda sağlık hizmetleri açısından yaşanan en büyük sıkıntılardan biri, personel azlığı olmuştur. Bu nedenle ihtiyaç hâlinde geçici veya kalıcı görevlendirmelerle sağlık personelinin görev yeri değişebilmiştir. Zaman zaman Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi personeli de bu şekilde görevlendirmelere tabi tutulmuştur. Mesela, Mart 1917'de Sivas vilayetinin kazalarından olan ve III. Ordu Genel Karargâhının bulunduğu Suşehri'nde portör muayenesine mevcut doktorlar yetişemiyordu. Bu durum karşısında III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey, 26 Mart 1917'de Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey'e yazarak ondan Suşehri'nde fazlaşan portör muayenesi mesaisine yardımda bulunmak üzere hastanede

¹⁹⁸ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 3. Cilt, 2. Kitap, s. 225.

¹⁹⁹ Zeki Nasır Bey, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hilal-i Ahmer Heyetine dâhil olarak Erzurum, Sivas ve ondan sonra Samsun Hilal-i Ahmer Hastanelerindeki güzide hizmetleriyle kendini tanıttırması ve alamet-i mahsusalı bir kıta gümüş Hilal-i Ahmer madalyasıyla taltif edilmişti. Bkz. *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 4. Sene, 47. Sayı, Rumi 15 Temmuz 1341/Miladi 15 Temmuz 1925, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1341, s. 408.

²⁰⁰ BOA, İ.DUİT, Dosya: 69, Gömlek: 17, (Hicri 5 Zilhicce 1335/Miladi 22 Eylül 1917).

görevli Doktor Zeki Bey'i bir iki haftalık bir süre için Suşehri'ne yollamasını istemişti²⁰¹. Bunun üzerine Server Kâmil Bey, Zeki Bey'i Suşehri'ne yollamıştı. Ancak Zeki Bey, aradan bir ay geçtiği hâlde hastaneye geri dönmemişti. Hâl böyle olunca Server Kâmil Bey, Tevfik Salim Bey'den Zeki Bey'in artık hastaneye geri gönderilmesini istemişti. Tevfik Salim Bey ise Server Kâmil Bey'e verdiği cevapta Zeki Bey'e Suşehri'nde biraz daha ihtiyaç bulunduğunu, onu kısa süre içinde hastaneye geri göndereceğini bildirmişti²⁰².

Geçici olarak görev yerinde değişiklik yapılan hastane personeli arasında Sertabip Server Kâmil Bey de yer alıyordu. O, III. Ordu Sıhhiye Riyasetinin isteği²⁰³ ve bu isteğin Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezince uygun görülmesi üzerine 1 Nisan 1917 tarihinde geçici bir süreliğine III. Ordu Sıhhiye Riyaseti Vekâletine tayin edilmişti²⁰⁴. Yeni görevini alan Server Kâmil Bey, 2 Nisan 1917 tarihinde III. Ordu Genel Karargâhının yer aldığı Suşehri kazasına doğru hareket ederken Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababet Vekâletini de geçici bir süreliğine hastanenin idare memuru Hasan Tahsin Bey'e devretmişti²⁰⁵. Ancak 22 Mayıs 1917 tarihli bir başka Kızılay arşiv belgesinde, Server Kâmil Bey'in III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili olarak görevini sürdürdüğü sırada Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine sertabiplik yapan kişinin hastane doktorlarından Binbaşı Asım Bey olduğu görülmektedir²⁰⁶.

Server Kâmil Bey'den sonra da Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi çalışanlarının III. Orduda geçici olarak görev almaları devam etmiştir. Nitekim bu defa hastanede Tabip Bakteriyolog olarak görev yapan Yüzbaşı Alâattin Efendi, Ocak 1918 tarihinde geçici bir süreliğine III. Ordu Sıhhiye Riyaseti Sefaretliğine getirilmiştir²⁰⁷. Hastane personeli sadece geçici görevlendirmelere değil kalıcı görevlendirmelere de tabi tutulabiliyordu. Mesela hastanede eczacı olarak görev yapan Zihni Efendi, 10 Eylül 1917 tarihinde

²⁰¹ KA, 325/298, III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey'den Sivas'ta Osmanlı Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Doktor Server Kâmil Bey'e (Rumi 26 Mart 1333/Miladi 26 Mart 1917).

²⁰² KA, 325/379, III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey'den Sivas'ta Osmanlı Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey'e (Rumi 28 Mayıs 1333/Miladi 28 Mayıs 1917).

²⁰³ KA, 714/68, III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey'den Dersaadet Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Celilesine (Rumi 31 Mart 1333/Miladi 31 Mart 1917).

²⁰⁴ KA, 325/394, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kâtib-i Umumisi Adnan Bey'den Sivas Hilal-i Ahmer Heyet-i Sıhhiyesi Riyasetine (Rumi 1 Nisan 1333/Miladi 1 Nisan 1917).

²⁰⁵ KA, 325/388, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey'den Dersaadet Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisine (Rumi 1 Nisan 1333/Miladi 1 Nisan 1917).

²⁰⁶ KA, 325/578, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey'den Sivas'ta Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Asım Bey'e (Rumi 22 Mayıs 1333/Miladi 22 Mayıs 1917).

²⁰⁷ KA, 864/24, Menzil İkinci Mıntıka Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey'den Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 16 Kânunusani 1334/Miladi 16 Ocak 1918).

devamlı olarak Kayseri Zincidere Hilal-i Ahmer Nekahethanesi İdare Memurluğu görevine getirilmiştir²⁰⁸.

Sivas Sıhhiye Müdüriyeti de Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinde görev yapan doktorların aileleri için yardımlarda bulunabiliyordu. Bu türden yardımlar olarak Sivas Sıhhiye Müdüriyetinden hastanenin idaresine 1918 yılının Ocak ayında 244 kuruş²⁰⁹, Şubat ayında ise 165 kuruş yollanmıştır²¹⁰.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, başarılı çalışmalarından ötürü takdir edilip beğeni de topluyordu. Mesela III. Ordu Menzil Müfettişliğinin Sertabibi Fahri Bey, 1917 Mayıs'ında menzilin ikinci mıntıkasındaki sıhhi müesseseleri teftiş ettiği sırada her yerde sıhhi işlerin layıkıyla yapıldığını ve bilhassa Sivas hastanelerindeki çalışma ve düzenli işlemleri daha belirgin bir surette görmüş ve sağlık personeline teşekkürlerini sunmuştu²¹¹. Ayrıca Server Kâmil Bey, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekilliği görevini sürdürürken Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin çalışmalarını da yakından takip ediyordu. Nitekim Server Kâmil Bey, Temmuz 1917'de hastanede liyakat ve gayret gösterenlerin harp madalyalarıyla mükâfatlandırılmalarını istemişti²¹². Bunların dışında Hilal-i Ahmer Cemiyeti de 27 Aralık 1917'de gönderdiği bir telgrafla hastane heyetini hizmetlerinden dolayı takdir etmişti. Cemiyetin bu takdirine karşılık Doktor Server Kâmil Bey de hastanenin sertabibi olarak 2 Ocak 1918'de gönderdiği bir yazıyla hastane heyeti namına cemiyete teşekkürlerini bildirmişti²¹³.

Sonuç olarak sağlık personeli eksikliğinin iyiden iyiye hissedildiği savaş koşullarında Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi çalışanları, kendilerine yeni görevler verildikçe bu görevlerinde ellerinden geleni yapmaya çalışmıştır. Hastanede görevli doktorların aileleri de zaman zaman Sivas Sıhhiye Müdüriyeti tarafından maddi olarak desteklenmiştir. Personelinin özverili çalışmalarının da etkisiyle Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, hem ordu hem de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi tarafından sıklıkla takdir edilmiştir.

²⁰⁸ KA, 44/203, (Rumi 10 Eylül 1333/Miladi 10 Eylül 1917).

²⁰⁹ KA, 864/7, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi İdare Memuru Hasan Tahsin'den Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 2 Kânunusani 1334/Miladi 2 Ocak 1918).

²¹⁰ KA, 864/50, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey'den Dersaadet Hilal-i Ahmer Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 4 Şubat 1334/Miladi 4 Şubat 1918).

²¹¹ KA, 325/571, Merkez Mıntıkası Sertabip Vekili Binbaşı'dan Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 20 Mayıs 1333/Miladi 20 Mayıs 1917).

²¹² KA, 325/566, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey'den Sivas'ta Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 19 Temmuz 1333/Miladi 19 Temmuz 1917).

²¹³ KA, 864/4, Sertabip Doktor Server Kâmil Bey'den Hilal-i Ahmer Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 2 Kânunusani 1334/Miladi 2 Ocak 1918).

1.4.8. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Gelir ile Eşya ve Levazım Elde Etme Yöntemleri

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi; savaş yıllarında ahaliden iane toplamak, cemiyete mahsus müzeyyenat eşyası (süs eşyası) satmak ve sinema vb. etkinlikler tertip etmek suretiyle gelirler elde ediyor ve elde ettiği bu gelirlerden zaman zaman Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermede bulunuyordu. Mesela, 1916 yılının sonlarında hastaneden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 78.793 kuruş gönderilmişti. Bu tutarın 57.465 kuruşu toplanan ianelerden oluşuyordu. Geriye kalan 21.328 kuruşluk miktar ise müzeyyenat eşyası satışlarından elde edilmişti²¹⁴.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, müzeyyenat eşyasını ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezinden temin ediyordu. Nitekim Hastane İdare Memuru Hasan Tahsin, Ocak 1917 sonlarında cemiyetin İstanbul Genel Merkezinden birtakım müzeyyenat eşyası talep etmiş ve bunların izinli olarak İstanbul'da bulunan ve yakında Sivas'a geri dönecek olan hastane doktorlarından Zeki Bey'le gönderilmesini istemişti. Talep edilen eşya ise şunlardan oluşuyordu: 50 liralık Hilal-i Ahmer kâğıt ve zarfı, beş düzine 20 kuruşluk siyah sigara tabakası, on düzine 10 kuruşluk siyah sigara tabakası, 206 adet 10 kuruşluk muhtelif cinste sigara ağızlığı, 5 düzine küçük muhtıra defteri ve iki düzine 30 kuruşluk banknot cüzdanı²¹⁵.

Bu talep üzerine cemiyet, 4 Şubat 1917'de 11.390 kuruşluk müzeyyenat eşyasının hastane doktorlarından Zeki Bey'le gönderildiğini bildirmiştir²¹⁶. Ancak Zeki Bey hastaneye ulaştığında kendisine herhangi bir müzeyyenat eşyası verilmediği görülecektir. Nitekim Hasan Tahsin, Hilal-i Ahmer Riyasetine gönderdiği 13 Mart 1917 tarihli yazıda Doktor Zeki Bey'le gönderildiği bildirilen müzeyyenat eşyasının Zeki Bey'e verilmediğinin anlaşıldığını belirterek bahsi geçen müzeyyenat eşyasıyla birlikte üç düzine bilezik ve üç düzine cep saatinin de postayla gönderilmesini rica etmiştir²¹⁷. Ancak Hasan Tahsin'in rica ettiği müzeyyenat eşyasının aradan geçen zaman içinde de henüz gönderilmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Hasan Tahsin, bu kez 4 Nisan 1917'de

²¹⁴ KA, 315/142, Sivas Sertabibi Server Kâmil Bey'den Deraliye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine (Rumi 27 Kânunusani 1332/Miladi 9 Şubat 1917).

²¹⁵ KA, 315/139, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Namına İdare Memuru Hasan Tahsin'den Dersaadet Hilal-i Ahmer Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 11 Kânunusani 1332/Miladi 24 Ocak 1917).

²¹⁶ KA, 325/400, Sivas İdare Memuru Hasan Tahsin'den Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 4 Nisan 1333/Miladi 4 Nisan 1917).

²¹⁷ KA, 325/306, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi İdare Memuru Hasan Tahsin'den Deraliye Hilal-i Ahmer Riyasetine (Rumi 13 Mart 1333/Miladi 13 Mart 1917).

cemiyete gönderdiği yazıda hastane doktorlarından Zeki Bey’le gönderildiği bildirilen 11.390 kuruşluk müzeyyenat eşyasının hâlâ kendilerine ulaşmadığını belirterek bunların hızlı bir şekilde gönderilmesi talebini yinelemiştir²¹⁸. Konuyla ilgili bundan sonraki gelişmelerin takip edilebileceği herhangi bir belgeye maalesef rastlanamamıştır. Ancak büyük bir olasılıkla talep edilen bu müzeyyenat eşyası geç de olsa cemiyet tarafından hastanenin eline ulaştırılmıştır.

Hilal-i Ahmer teşkilatları; iane toplamak ve müzeyyenat eşyası satmak dışında düzenledikleri sinema, tiyatro ve müsamere etkinliklerinden de gelir elde edebiliyorlardı. Sivas’ta da Hilal-i Ahmer menfaatine işletilmek üzere bir sinema bulunuyor ve Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi gelir elde edebilmek adına bu sinemayı kullanıyordu. Ancak sinemada gösterilecek filmleri bulmak zordu. Bu nedenle Hastane Sertababeti, 1917’nin ilk aylarında İstanbul’daki Askerî Müzeye başvurarak sinemada kullanılmak üzere I. Dünya Savaşı’na ait kurdelelerden (filmlerden) en az iki tanesinin iade edilmek üzere her hafta Sivas’a gönderilip gönderilemeyeceğini sormuştu. Ancak Askerî Müze Müdürü Ferik Ahmet Muhtar Paşa’dan gelen yanıt olumsuzdu. Çünkü ellerinde olan harp kurdeleleri, Balkan Harbi’yle ilgiliydi. Üstelik müze de bir hayli müddetten beri bu harp kurdelelerinin bir kısmını bir hafta gösterimde tuttuktan sonra derhâl iade etmek suretiyle Almanya ve Avusturya Sefarethanelerinden temin etmekte, bir kısmını da İstanbul’daki çeşitli sinema acentelerinden haftalık olarak kiralamaktaydı. Bu nedenlerle Askerî Müze tarafından Sivas Hilal-i Ahmer Sineması için harp kurdeleleri gönderilmesi imkân dâhilinde değildi²¹⁹.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, ihtiyaç duyduğu eşya ve levazımı ise Hilal-i Ahmer Genel Deposundan temin edebiliyordu. Bu şekilde 15 Ocak, 19 Şubat, 20 Şubat, 21 Şubat ve 16 Eylül 1917 tarihlerinde Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine Genel Depodan verilen eşya ve levazımın listesi şu şekildedir:

²¹⁸ KA, 325/400, Sivas İdare Memuru Hasan Tahsin’den Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 4 Nisan 1333/Miladi 4 Nisan 1917).

²¹⁹ KA, 325/277, Müze-i Askerî Müdürü Ferik Ahmet Muhtar Paşa’dan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Canib-i Alisine (Rumi 3 Mart 1333/Miladi 3 Mart 1917).

Verilen miktar	Eşya ve Levazım İsimleri	Açıklama
200 kilo	12 teneke zeytinyağı	6 sandık derununda
119 kilo 500 gram	İrmik	3 sandık derununda
168 kilo 500 gram	Makarna ve şehriye	5 sandık derununda
180 kilo	Çekirdeksiz üzüm	3 sandık derununda
90 kilo	Razaki üzüm	2 sandık derununda
12 adet	Boş teneke	
3 kilo	Toz hâlinde çay	
6 kilo	Çekirdek kahve	
1 kilo	Ceviz yaprağı	
60 adet	18x13 fotoğraf camı	
227 kilo 700 gram	Girit sabunu	3 sandık derununda
500	Şeker	8 sandık derununda
396	Makarna	10 sandık derununda
101 kilo 300 gram	Şehriye	2 Sandık derununda
522	Kuru üzüm	9 sandık derununda
10	Kahve	1 sandık derununda
10	Çay	1 sandık derununda

Tablo 22: Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine Cemiyet Genel Deposundan Verilenler

Kaynak: Yazar tarafından birden fazla tablonun bir araya getirilmesiyle tek tablo olacak şekilde oluşturulmuştur. Bkz. KA, 864/5; KA, 864/54; KA, 864/53; KA, 864/56; KA, 864/98.

Hastane, ihtiyaç duyduğu eşya ve levazımı elde edebilmek için müzayedelere de katılabiliyordu. Nitekim hastanenin odun tedarikinde güçlük çektiği bir sırada, Mayıs 1917’de Şeri Mahkeme vasıtasıyla bir han enkazı müzayedesini gerçekleştirmişti. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi de bu müzayedeye katılmış ve en yüksek tutar olan 1.600 lirayı vererek müzayedeyi kazanmıştı. Hastane, bu suretle enkaza dolayısıyla enkazdaki odunlara da sahip oluyordu. Hastane, bu 1.600 lirayı ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezinden talep etmişti²²⁰. Bunların dışında hastanenin, ihtiyaç duyduğu eşya ve levazımı zaman zaman bizzat satın almış olması ve hayırseverler tarafından da hastaneye eşya ve levazım bağışında bulunulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Görüldüğü gibi savaş yıllarında Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, hem gelir hem de eşya ve levazım elde etme konusunda farklı yöntemlere başvurabiliyordu.

²²⁰ KA, 325/560, Sivas İdare Memuru Hasan Tahsin’den Dersaadet Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine (Rumi 13 Mayıs 1333/Miladi 13 Mayıs 1917).

1.4.9. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Samsun'a Nakledilmesi

1917 yılının Mart ve Kasım aylarında vuku bulan Rus devrimleri sonucunda Türkler ile Ruslar arasında devam eden Kafkas Cephesi'ndeki savaş sona erecek bir hâl almıştı. Nihayet 1917 Aralık'ında taraflar arasında ateşkes antlaşması da yapılmış savaşı son bulmuştu. İşte bu zamanlarda Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesindeki yatak sayısının yüze indirilmesi düşünülmeye başlanmıştı. Bu düşünceler karşısında III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey, 28 Ocak 1918'de Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine gönderdiği yazıda hastanenin yatak sayısının yüze indirilmesinin şimdilik uygun olmadığını bildirmişti. O; gelecekte III. Ordunun ileri hareketi durumunda hastaneyi ileri almak istemediğini, o zaman Sivas'ta hasta adedinin de doğal olarak çok azalacağını ve muhtemelen hastanenin büsbütün lağvını veya yatak adedinin azaltılmasını teklif edeceğini belirtiyordu. Tevfik Salim Bey, son olarak bütün bunların her durumda geleceğe ait meseleler olduğunu da ekliyordu. Tevfik Salim Bey'in bu görüşleri, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey'e de iletilmişti²²¹.

Kafkas Cephesi'nde 12 Şubat 1918'de III. Ordunun ileri harekâtının başlamasından sonra ise III. Ordu Sıhhiye ve Emraz-ı Sâriye Mücadele Reisi Miralay Tevfik Salim Bey'in Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesiyle ilgili planlarında bir değişiklik olduğu görülmektedir. Nitekim o, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine gönderdiği telgrafta III. Ordunun ileri hareketi sebebiyle Sivas'ın peyderpey eski önemini kaybettiğinden ve Karadeniz yolunun da açılması neticesinde o önemin kat kat derecede Samsun'a intikal ettiğinden söz ediyordu. Samsun'un müstesna bir mevki elde ettiğinden ve Samsun'da teşkili zaruri olan malarya (sıtma) ve frengi mücadelesi enstitüsünün tesisine büyük bir dahli ve faydası da görüleceğinden bahisle Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Samsun'a naklini rica ediyordu.

Durumdan haberdar olan Sadrazam ve Sıhhiye Nazırı Mehmet Talât Paşa; 27 Şubat 1918'de Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği yazıda Tevfik Salim Bey'in bu görüşlerini dile getirdikten sonra, memleketin neresinde bir afet, bir musibet zuhur ederse muhtacının imdadına koşan cemiyetin, bir geçici hastalık niteliğinden çıkarak toplumsal belalar şekline girmiş olan malarya, frengi, verem gibi millî dertlere karşı da kayıtsız kalamayacağını ifade etmişti. Mehmet Talât Paşa, bu toplumsal dertlerle yalnız

²²¹ KA, 864/39, III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey'den Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine (Rumi 28 Kânunusani 1334/Miladi 28 Ocak 1918).

başına mücadeleye Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin gücünün yetmeyeceğini, bu hususta da gereken yardımın cemiyet tarafından esirgenmeyeceğini düşünüyordu. O, söz konusu afetlere karşı başlatılan mücadeleye cemiyetin katılımını istiyordu. Ecnebi memleketlerde de Salib-i Ahmer heyetlerinin bu gibi mücadelelerde büyük hizmetler ifa etmekte olmasına binaen Hilal-i Ahmer Cemiyetinin de memleket için bu esası kabul etmesini ve bir icraat olarak Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Samsun'a nakline izin verilmesini rica ediyordu. Mehmet Talât Paşa'nın bu yazısı, cemiyet tarafından dikkate alınmıştı. Nitekim Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezinin 5 Mart 1918 tarihli toplantısında Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin geçici olarak Samsun'a nakli uygun bulunmuştu²²².

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Samsun'a nakline Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından izin verileceğine o kadar kesin gözüyle bakılıyordu ki cemiyetin bu nakli uygun bulduğu 5 Mart 1918 tarihinden daha önce ilgili makamlar nakle dair yazışmalarda bulunuyorlardı. Nitekim 1 Mart 1918'de III. Ordu Menzil Müfettişliğinden Menzil İkinci Mıntika Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey'e Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Samsun'a nakli sürecinde yapılacakların bildirildiği bir dizi emir gönderilmişti. Buna göre Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, Samsun'da teessüs edecekti. Hastaneye yatak malzemesi ve erzak olarak Samsun'da verilmesi mümkün olanlar, aynen orada verilecekti. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Samsun'a nakli mümkün olmayan mevcut yatak malzemesi ve erzakı, Sivas Emraz-ı Hariciye Hastanesince teslim alınacaktı. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi tarafından kullanılan binalar, eskisi gibi kalacaktı. İçindeki hastalar, Hariciye Hastanesi tarafından teslim alınıp iâşe ve tedavi edilecekti. Aşı Darülistihzarları ve Daülkelp Tedavihanesi, Bakteriyolog Binbaşı Asım Efendi tarafından idare olunacak ve buralar Hariciye Hastanesine bağlı olacaktı. Kimyahane, Mıntika Sertabibi'nin emri altında çalışmak üzere şimdilik Hariciye Hastanesine bağlanmıştı. Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin birlikte göndermesi zaruri olan malzemesiyle memurlarının çabucak Samsun'a nakilleri için gerekli nakliye araçları tahsis edilecek ve hareketleri sağlanacaktı. Ahmet Fikri Bey, Menzil Müfettişliğinin bu emirlerinden 2 Mart 1918'de Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesini de haberdar etmişti²²³. O,

²²² KA, 864/103, Sadrazam ve Sıhhiye Nazırı Mehmet Talât Paşa'dan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Celilesi Canib-i Alisine (Rumi 27 Şubat 1334/Miladi 27 Şubat 1918).

²²³ KA, 864/75, İkinci Mıntika Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey'den Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 2 Mart 1334/Miladi 2 Mart 1918).

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine aynı gün gönderdiği bir başka yazısında ise hastanenin imkân dâhilinde tahliyesinin gerektiğini bildiriyordu²²⁴.

Ahmet Fikri Bey, Emraz-ı Hariciye Hastanesini de konu hakkında bilgilendirmişti. Bunun üzerine Emraz-ı Hariciye Hastanesi Sertabibi Operatör Binbaşı, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine gönderdiği yazıda Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine ait olup da Samsun'a nakli mümkün olmayan malzeme ve erzakın kendi hastanelerince devralınmasının emredildiğini hatırlatarak Tabur İmamı Sait ve Zabit Vekili Yakup Efendilerin teslim alma işlemiyle görevlendirildiklerini bildirmiş, onların müracaatlarında erzak, malzeme vesairenin teslim işleminin icrası için gerekenlere emir buyurulmasını arz etmişti²²⁵.

Ancak Ahmet Fikri Bey, Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine gönderdiği 4 Mart 1918 tarihli yazıda daha önce Hariciye Hastanesine teslimi yazılan eşya ve malzemenin, son gelişmelere bağlı olarak bu hastanenin de Trabzon'a nakledilecek olmasından ötürü şimdi Mütenevvia Hastanesine teslim edilmesini rica etmişti²²⁶. Gerçekten de bu son talimat gereğince Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, Samsun'a nakli mümkün olmayan malzemesini Sivas'ta Mütenevvia Hastanesine terk etmişti. Mütenevvia Hastanesine verilen eşya arasında takke, hırka, pamuklu, hademe gömleği, gömlek, hasta donu, hasta kaputu, hasta entarisi, elbise torbası, yorgan, yatak, yastık, battaniye, yatak çarşafı, yorgan kılıfı, yastık kılıfı, yatak kılıfı, uzun hasta gömleği, yün başlık, kolluk, uçkur, mintan, demir karyola, su bardağı, tükürük hokkası, ördek, semaver, yemek tabağı (çini tabak), çorba tabağı, yemek tepsisi (teneke tepsisi), kaşık (madenî kaşık), çatal, oturak (çinko oturak), gaz sobası, çay fincanı, idare lambası (beş numaralı lamba), çaydanlık, sütlük, sedye, bakır kazan ve bakır tencere bulunuyordu ve bunların çoğu eski idi²²⁷.

Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Samsun'da yeniden tesis edildikten sonra pek çok eşyayı ise yine önceki talimatlar gereğince Samsun Menzil Hastanesinden almıştı. Samsun Menzil Hastanesinden alınanlar arasında ütü, dikiş makinesi, çamaşır ipi, çinko kaplı su

²²⁴ KA, 864/73, İkinci Mıntika Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey'den Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 2 Mart 1334/Miladi 2 Mart 1918).

²²⁵ KA, 864/77, Emraz-ı Hariciye Hastanesi Sertabibi Operatör Binbaşı'dan Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababet-i Aliyyesine (Rumi Mart 1334/Miladi Mart 1918).

²²⁶ KA, 864/76, İkinci Mıntika Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey'den Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertababetine (Rumi 4 Mart 1334/Miladi 4 Mart 1918).

²²⁷ KA, 864/92, Doktor Server Kâmil Bey'den Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 31 Mayıs 1334/Miladi 31 Mayıs 1918); KA, 864/91 lef: 1; KA, 864/90; KA, 864/90 lef: 1.

deposu, beş numaralı lamba, yatak, yorgan, yorgan kılıfı, yatak çarşafı, yastık, masa, masa örtüsü, sandalye/koltuk, hademe gömleği, bakır güğüm, çinko leğen, hasta gömleği, çinko tabak, teneke tepsi, büyük kazan, makas, çinko kanat, toprak ibrik, yastık kılıfı, battaniye, maşa, ateş küreği, çinko oturak, hasta donu, hasta entarisi, tahta karyola, oda muşambası, su tası, tükürük hokkası, ot yatak, hasta masası, bakır kanat, çinko tencere, mangal, demir karyola, sürahi, cam bardak, soba, soba borusu, dirsek, bakır leğen, bakır ibrik, banyo, hamam sobası, madenî tepsi, perde, yatak kılıfı, faraş, hasta abası, doktor gömleği, su küpü, teneke leğen, ayna, masa örtüsü muşamba, hademe önlüğü, çinko çorba kâsesi, bakır bakraç, madenî kaşık, çatal, elbise torbası, bakır çorba kâsesi, teneke karavana, çinko kayık tabak, bakır sahan, çini tabak, çini çorba kâsesi, bakır kepçe, kadın gömleği, çinko kepçe, çaydanlık, terlik, el havlusu, çinko kevgir, büyük sargı bağı, kapaklı yeni tencere, tülbent, yeni yastık kılıfı, yeni terlik, kullanılmış bakır kazan, yumak iplik, kürek, yeni yatak yüzü, yeni nikel tepsi, bez, büyük bakır kazan, yeni çinko tabak, matbu derece kâğıdı, matbu rapor kâğıdı, tüy yatak, yeni çinko berber leğeni, kullanılmış yastık kılıfı ve yeni maden kepçe gibi şeyler bulunuyordu²²⁸.

Sertabip Server Kâmil Bey'in başkanlığındaki Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sıhhi Heyeti, 21 Mart 1918'de Samsun'a varmıştı²²⁹. Kısaca Rusların dağılması üzerine Türk ordusu cephesini genişletmiş ve sonuçta Sivas sıhhi önemini kaybederek Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi sahilden yapılacak hastalar sevkiyatına yardımda bulunmak üzere Samsun'a nakledilmişti²³⁰. Elbette hastanenin buraya nakledilmesinde Tevfik Salim Bey'in, hastane ve sıhhi heyetinin Samsun'da teşkili zaruri olan malarya ve frengi mücadelesi enstitüsünün kurulmasına fayda sağlayacağına yönelik düşünceleri de etkili olmuştu. Samsun'da yeniden tesis edilen hastane, 200 yataklıydı. Hastane, ihtiyaç duyduğu bazı erzak ve eşyayı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine başvurarak temin etmeye çalışıyordu²³¹.

Özet olarak Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katılınca Kasım 1914'te Kafkas Cephesi'nde ilk olarak Erzurum'da teşkil edilen ve gelişmelere bağlı olarak sırasıyla

²²⁸ KA, 864/92, Doktor Server Kâmil Bey'den Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 31 Mayıs 1334/Miladi 31 Mayıs 1918); KA, 864/91; KA, 864/90; KA, 864/90 lef: 1.

²²⁹ KA, 864/106, Hilal-i Ahmer Sertabibi Server Kâmil Bey'den Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Riyasetine (Rumi 21 Mart 1334/Miladi 21 Mart 1918).

²³⁰ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

²³¹ KA, 864/94, Sertabip Doktor Server Kâmil Bey'den Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 12 Mayıs 1334/Miladi 12 Mayıs 1918); KA, 864/95, (t.y.).

Erzincan, Sivas ve Samsun'a nakledilen Hilal-i Ahmer Hastanesi Sıhhi Heyeti; ilga tarihi (kaldırılma tarihi) olan Kasım 1918 sonuna kadar toplam 8.988 hasta ve yaralıyı tedavi etmiş, yüz bini aşkın portör taharriyatı (araması) gerçekleştirmiştir²³².

Görüldüğü üzere Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na resmen katıldığı Kasım 1914'ten itibaren Sivas vilayetinde ciddi bir teşkilatlanma emaresi göstererek burada merkez ve şubelerini açmıştır. Ancak Hilal-i Ahmer Cemiyeti, I. Dünya Savaşı'nda Sivas vilayetindeki faaliyetini bu merkez ve şubelerinden ziyade yine kendi bünyesinde hizmet veren sağlık kuruluşları vasıtasıyla yürütmüştür. Nitekim 1 Aralık 1914'te Kafkas Cephesi'nin hemen gerisinde, Sivas merkez vilayette açılan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi; hem sivil halka hem de hasta ve yaralı askerleri tedavi ederek onları birliklerine kavuşturmak suretiyle Türk ordusuna hizmet etmiştir. Bazen cephelerden getirilen esirlerin tedavileriyle de ilgilenen bu hastane, eşya ve erzak vermek suretiyle Sivas Merkez Vilayet Öksüz Yurdu için yardımlarda da bulunmuştur. Bu hastanenin dışında, 1915 yılında Sivas vilayetinin Tokat ve Karahisar-ı Şarki sancakları ile Suşehri, Şarkışla ve Zile kazalarında da birer Hilal-i Ahmer Hastanesi kurulmuştur.

Savaş sırasında Sivas'ın önemini asıl artıran ve Hilal-i Ahmer Cemiyetinin buradaki faaliyetini daha da yoğunlaştırmasına neden olan gelişme ise Kafkas Cephesi'nde 1916'da sırasıyla Erzurum, Trabzon, Erzincan gibi şehirlerin Ruslar tarafından işgal edilmesi olmuştur. Bu durumda Sivas, cepheye en yakın ve işgal edilmemiş şehir olma özelliği kazanmış ve işgal bölgelerinden birçok sağlık kuruluşu Sivas'a nakledilmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katılınca Kafkas Cephesi'nde ilk olarak Erzurum'da teşkil edilen Hilal-i Ahmer Hastanesi, Erzurum'un işgali üzerine önce Erzincan'a, Erzincan'ın da işgali üzerine bu defa Sivas'a nakledilmiş ve Mart 1918 ortalarına kadar Sivas'ta faaliyet göstermiştir. Erzincan'dan Sivas'a nakledilen bu hastane, kaynaklarda artık "Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi" olarak anılmıştır. 1915'te Erzurum'da kurulan aşı darülistihzarı da buranın işgali üzerine önce Erzincan'a ve Erzincan'ın da işgali üzerine bu defa Sivas'a nakledilmiş ve burada aynı şekilde Erzincan'dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi bünyesinde çalışmıştır.

Server Kâmil Bey'in Sertabipliğinde Erzincan'dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, savaş sırasında Sivas'ta önemli hizmetlerde bulunmuştur. Hastane; buradaki

²³² *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

faaliyeti esnasında Rusların işgaline uğrayan Anadolu şehirlerinden Sivas'a göç eden Müslüman muhacirlerin giydirilmesine çalışmış, yollardan ordu tarafından toplanılan yetimler ile dulları giydirmiş ve doyurmuş, yetim çocuklar için bir yetimhane meydana getirmiş, ordu, ahali ve hayvanlar arasında görülen salgın hastalıklarla mücadele etmiş, bazen erzak ve malzeme vermek bazen de tedavi olanaklarını sunmak suretiyle diğer bazı kurumlara yardımlarda bulunmuş, ahaliden iane toplamak, cemiyete mahsus müzeyyenat eşyası satmak ve sinema gösterimi etkinliği düzenlemek suretiyle gelirler elde etmiş ve elde ettiği bu gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunmuştur.

Erzincan'dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin, üzerinde ayrıca durulması gereken bir başka önemli faaliyeti ise bulaşıcı hastalıklarla mücadelede hizmet vermek amacıyla Erzincan'dan nakledilen aşı darülistihzarının dışında, Sivas'ta Nisan 1917'de Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi ile ortaklaşa "Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi" denilen yeni bir müessese tesis etmesidir. Tesis edilmesinden itibaren çiçek aşısı üretimi bu müessesenin Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılan biriminde gerçekleştirilirken Erzincan'dan nakledilen ve hastane bünyesinde çalışan aşı darülistihzarında da kolera, dizanteri, tifo gibi diğer aşılar üretilmiştir. Tesis edilmesinden itibaren çiçek aşısı üretiminin gerçekleştirildiği Çiçek Aşısı Darülistihzarında, Haziran 1918'de çiçek aşısının yanı sıra kolera ve tifo aşıları da üretilmiştir. Sivas Daülkelp Tedavihanesi biriminin faaliyete geçirilmesiyle ise o ana kadar ülkede tek olan İstanbul'daki Daülkelp Tedavihanesine bir alternatif oluşturulmuştur. Böylece özellikle ülkenin doğu kesimlerinde kuduz hastalığına yakalanan insanların tedavi için İstanbul'a kadar gitmelerine gerek kalmamıştır.

Kafkas Cephesi'nde Rusların ilerleyişi ve Erzurum, Trabzon, Erzincan gibi şehirlerin düşmesi nedeniyle öneminin arttığı görülen Sivas; cephede Rusların dağılması ve 12 Şubat 1918'den itibaren ileri harekâta başlayan Türk ordusunun cephesini genişletmesi üzerine ise eski sıhhi önemini yitirmiştir. Bu yeni durumda Temmuz 1916'da Erzincan'dan nakledilmiş olan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi de sahilden yapılacak hastalar sevkiyatına yardımda bulunmak ve Samsun'da teşkili zaruri görülen malarya ve frengi mücadelesi enstitüsünün kurulmasına katkıda bulunmak üzere Mart 1918'de bu defa Samsun'a nakledilmiştir.

2. BÖLÜM: MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA HİLAL-İ AHMER CEMİYETİNİN SİVAS'TAKİ FAALİYETİ

Temmuz 1916'da Erzincan'dan nakledilmiş olan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Mart 1918'de Samsun'a nakledilmesinin de etkisiyle Millî Mücadele yıllarında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'ta özellikle sağlık alanındaki faaliyetlerinde bir azalma olmuştur²³³. Millî Mücadele yıllarında Sivas'ta cemiyet faaliyetlerinin daha ziyade Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubeleri tarafından sürdürüldüğü görülmektedir. Diğer yandan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi de Millî Mücadele yıllarında Sivas'ta faaliyetini sürdüren ve "Sivas Sıhhi Müesseseleri" adını alan "Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi"ne yardımlarda bulunmuştur.

2.1. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve Bağlı Şubelerinin Faaliyeti

2.1.1. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, ilk olarak Kasım 1914'te teşekkül etmişti. 1914'te teşekkül eden Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin, tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte zamanla faaliyetini askıya aldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, Mart 1921'de Sivas Valisi Cemal Beyefendi'nin başkanlığında yeniden teşekkül etmiştir²³⁴. Ulaşılabilen mevcut kaynaklarda Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetine dair izler de ancak bu tarihten itibaren sürülebilmektedir.

I. Dünya Savaşı yıllarında vilayat-ı şarkiye mültecilerine ev sahipliği yapan Sivas, bu ev sahipliğini Millî Mücadele yıllarında da sürdürmüş ve zaman zaman Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinden bu mültecilere yardım etmesi beklenmiştir. Bu mültecilerin geldikleri şehirler Rus işgalinden kurtarılmış olmasına rağmen 1921 yılı itibarıyla Sivas'ta memleketlerine sevk edilmeyi bekleyen vilayat-ı şarkiye mültecileri vardı.

²³³ Aslında 1 Aralık 1914'te Sivas vilayet merkezinde kurulan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Millî Mücadele yıllarında faal olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Eylül 1919 tarihli iki Osmanlı arşiv belgesinde Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinde işlenen bir cinayetten bahsedilmektedir. Buna göre hastanede pansumancı olarak çalışan Manisalı Ahmetoğlu Mustafa, yine hastanede görevli olan seyis neferi Hüseyinoğlu Salih tarafından katledilmiştir. Bkz. BOA, İ.DUİT, Dosya: 176, Gömlek: 1, (Hicri 15 Zilhicce 1337/Rumi 11 Eylül 1335/Miladi 11 Eylül 1919); BOA, BEO, Dosya: 4590, Gömlek: 344242, lef: 1, (Hicri 18 Zilhicce 1337/Rumi 14 Eylül 1335/Miladi 14 Eylül 1919). Ancak Millî Mücadele yıllarından itibaren hastanenin çalışmalarıyla ilgili doyurucu bilgilere maalesef ulaşılamamıştır.

²³⁴ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, s. 180.

Sivas'taki bu mültecilerin durumları iyi değildi. Kendilerine mahallince yapılması lazım gelen yardımın da yapılamamasından dolayı sefil ve perişan bir hâlde bulunuyorlardı. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili; Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığına gönderdiği 29 Eylül 1921 tarihli yazıda tüm bu hususları dile getirdikten sonra, Sivas Hilal-i Ahmer Merkezince bu mültecilere yardım imkânı bulunduğu anda elden gelen her türlü yardımın yapılarak onların sefaletlerinin giderilmesine çalışılmasını istemişti²³⁵. Aslında bu yazıdan, o ana kadar vilayat-ı şarkiye mültecileri ile Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin de yeterince ilgilenemediği anlaşılmaktadır.

Mart 1921'de yeniden teşekkül ettiğinden bahsedilen Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin, zaman içinde merkez heyeti ve idare heyetini oluşturan üyelerinin çoğunun çeşitli nedenlerle ortadan kaybolması sebebiyle faaliyetini tatil ettiği görülmektedir. Bu durumda Sıhhiye Müdürü Sadık Bey'in girişimleriyle, her kazadan birer murahhasın da katılımıyla 24 Aralık 1922'de Nizamname-i Esasi gereğince yeniden yapılan seçimlerle yeni bir merkez heyeti ve idare heyeti oluşturulmuştu. İdare heyeti, haftada üç gün toplanıyor ve eski heyetin hesaplarını görüyordu. Yine bu dönemde yeniden üye kaydı, iane toplama ve kazalarda şubeler teşkil etmeyle uğraşıyordu²³⁶. 24 Aralık 1922'de yapılan seçimlerle oluşturulan yeni merkez heyeti ve idare heyeti ise şu kişilerden oluşuyordu:

²³⁵ KA, 850/221, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili'nden Hilal-i Ahmer Murahhaslığı Canib-i Alisine (Rumi 29 Eylül 1337/Miladi 29 Eylül 1921).

²³⁶ KA, 159/296 lef: 3, Sıhhiye Müdürü Sadık Bey'den Türkiye Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Ankara Murahhaslığı Canib-i Alisine (Rumi 11 Kânunusani 1339/Miladi 11 Ocak 1923).

Merkez Heyeti Üyeleri	İdare Heyeti Üyeleri
Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi Reisi Nazif Beyefendi	Reis-i Evvel (Birinci Reis): Nazif Beyefendi
Müftü Abdürrauf Efendi	Reis-i Sani (İkinci Reis): Müftü Abdürrauf Efendi
Eşraftan Halis Beyefendi	Veznedar: Belediye Reisi Rıza Bey
Eşraftan Kâzım Beyefendi	Veznedar Muavini: Hacı Sabri Efendi
Eşraftan İrfan Beyefendi	Kâtip: Sıhhiye Müdürü Sadık Bey
Belediye Reisi Rıza Beyefendi	
Sıhhiye Müdürü Sadık Beyefendi	
Tabip Nuri Beyefendi	
Avundukzade Hüseyin Efendi	
Hacı Sabri Efendi	
Darendeli Osman Efendi	
Hurdacızade Ali Efendi	

Tablo 23: 24 Aralık 1922 İtibarıyla Sivas Hilal-i Ahmer Merkez ve İdare Heyetleri
Kaynak: KA, 159/296 lef: 4, Sıhhiye Müdürü Sadık Bey'den Türkiye Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Ankara Murahhaslığı Canib-i Alisine (Rumi 11 Kânunusani 1339/Miladi 11 Ocak 1923).

Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Merkezi) Reisi Nazif Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği 20 Ocak 1923 tarihli yazıda nizamnamesine uygun olarak merkez heyetinin teşekkül ettiğini bildirerek Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyetine mahsus mührün gönderilmesini talep etmişti²³⁷. O, 9 Nisan 1923 tarihli yazısında ise gönderileceği ifade edilen mührün hâlâ kendilerine ulaşmadığını belirterek mührün gönderilmesi talebini yinelemişti²³⁸. Nazif Bey'in, mührün Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi tarafından gönderilmesini epey beklediği anlaşılmaktadır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi, bu mührü gecikmeli de olsa göndermiş olmalıdır.

²³⁷ KA, 1279/9 lef: 1, Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Nazif Bey'den Deraliye Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyasetine (Rumi 20 Kânunusani 1339/Miladi 20 Ocak 1923).

²³⁸ KA, 1279/9, Sivas Hilal-i Ahmer Heyet-i Merkeziyesi Reisi Nazif Bey'den Deraliye Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyasetine (Rumi 9 Nisan 1339/Miladi 9 Nisan 1923).

Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Nazif Bey, önceki yıllarda Musul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi olarak da görev yapmıştı. Bu görevi esnasında Cemiyet Genel Merkezinden temin ettiği cemiyete ait müzeyyenat eşyasını Musul'da sattırarak gelir elde etmekte ve böylece cemiyete maddi katkıda bulunmaktaydı. Şimdi aynı şeyin Sivas'ta da yapılabileceğini düşünüyordu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği 22 Şubat 1923 tarihli yazısında müzeyyenat eşyası hâlâ mevcut ise satış fiyatlarının da tespit edilerek Sivas'a gönderilmesini talep etmişti. Nazif Bey'in talep ettiği eşya arasında ise kadınlara mahsus yüzük ve bilezik, kadın ve erkeklere ait kol düğmeleri, çarşafılara ve kravatlarla iliştirilecek aynalar, Hilal-i Ahmere mahsus kartlar, mektep talebelerine mahsus defterler ve kalemler bulunuyordu²³⁹. Nazif Bey'in Musul'daki çalışmalarını Sivas'ta da devam ettirmek istemesi ve bu suretle cemiyete maddi katkıda bulunmaya çalışması oldukça anlamlıdır.

Yardımda bulunan kişi ve kuruluşlara Hilal-i Ahmer teşkilatları tarafından makbuz verilmesi ise rutin bir uygulamaydı. Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyeti de bu gibi makbuzları Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezinden temin ediyordu. Bu şekilde Genel Merkez tarafından gönderilen toplam 5.000 liralık makbuz, 24 Ocak 1923'te Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyetine ulaşmıştı²⁴⁰. Bu dönemde Sivas'ta ahaliden her biri Hilal-i Ahmere cüzi bir yardımda bulunmak amacıyla genellikle 10 kuruş, 20 kuruş gibi meblağlar vermek istiyordu. Ancak Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyetinin elindeki mevcut filigranlı makbuzlar genellikle 50 ve 100 kuruşluk olduğu için bu gibi kimselerin yaptıkları yardımlara karşılık verilecek makbuz bulunamıyordu. Merkez Reisi Nazif Bey, bu durumu 12 Mart 1923'te gönderdiği bir yazıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine bildirmiş ve onlardan beşer, onar, yirmişer kuruşluk makbuzlar ile eğer mevcutsa beşer liralıklardan bin beş yüz liralık makbuzun Sivas'a gönderilmesini istemişti²⁴¹. Sivas'ta ahalinin az çok demeden elinden geldiğince Hilal-i Ahmere maddi yardımda bulunmaya çalışması kayda değer bir husustur.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, Millî Mücadele yıllarında elde ettiği gelirlerden hem Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığına hem de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunuyordu. Nitekim 3 Eylül 1922'de Sivas Hilal-i Ahmer

²³⁹ KA, 1279/9, lef: 5, Heyet-i Merkeziye Reisi Mehmet Nazif Bey'den Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaset-i Celilesine (Rumi 22 Şubat 1339/Miladi 22 Şubat 1923).

²⁴⁰ KA, 159/297, (Rumi 24 Kânunusani 1339/Miladi 24 Ocak 1923).

²⁴¹ KA, 159/294, Sivas Hilal-i Ahmer Heyet-i Merkeziye Reisi Mehmet Nazif Bey'den Dersaadet Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 12 Mart 1339/Miladi 12 Mart 1923).

Merkezinden Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığına 500 lira gönderilmişti²⁴². Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin, yeniden teşekkül tarihi olan Mart 1921'den itibaren Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığına bu türden göndermelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, 1921-1922 yılları zarfında Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığına toplam 1.780 lira göndermiş bulunuyordu²⁴³.

1921-1922 yıllarında sadece Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığına göndermelerde bulunduğu görülen Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, 1923'ten itibaren Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığının yanı sıra Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine de göndermelerde bulunmaya başlamıştır. Nitekim Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, 29 Mart 1923'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığına 400 lira gönderirken²⁴⁴, Ocak 1923'ten Haziran 1923 sonuna kadar Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine ise 50.000 kuruş göndermiştir²⁴⁵. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin 25 Ekim 1923 itibarıyla nakit mevcudu ise 42.503,5 kuruştur ve kendisinden gelen talep üzerine bu bilgi Müfettiş Fahri Bey'le de paylaşılmıştır²⁴⁶. Kısaca Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi; Millî Mücadele yıllarında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığına 2.180 lira, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine de 50.000 kuruş göndermiştir.

Görüldüğü üzere ilk olarak Kasım 1914'te teşekkül eden Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, zamanla faaliyetini durdurmuş ve Mart 1921'de yeniden teşekkül etmiştir. Mart 1921'de yeniden teşekkül eden bu merkez de zamanla faaliyetini tatil etmiş ve Aralık 1922 sonlarında yeniden bir teşkilat yapılmıştır. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi; Millî Mücadele yıllarındaki faaliyeti esnasında ise genel olarak Sivas'ta bulunan vilayat-ı şarkiye mültecilerine yardım etmeye çalışmış, ahaliden iane toplayarak ve muhtemelen cemiyete mahsus müzeyyenat eşyası satarak gelirler elde etmiş ve elde ettiği bu gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığı ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunmuştur.

²⁴² KA, 159/270, Sıhhiye Müdür Vekili Tevfik İsmail Bey'den Ankara'da Hilal-i Ahmer Murahhaslığına (Rumi 3 Eylül 1338/Miladi 3 Eylül 1922).

²⁴³ *Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor*, s. 180.

²⁴⁴ KA, 1279/9 lef: 2, Sivas Hilal-i Ahmer Reisi Nazif Bey'den Ankara'da Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Murahhaslığına (Rumi 29 Mart 1339/Miladi 29 Mart 1923).

²⁴⁵ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 2. Sene, 23. Sayı, Rumi 15 Temmuz 1339/Miladi 15 Temmuz 1923, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339, s. 310.

²⁴⁶ KA, 159/292, (26 Teşrinievvel 1339/Miladi 26 Ekim 1923).

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin faaliyeti bu şekilde incelendikten sonra bu merkeze bağlı olan Hilal-i Ahmer şubelerinin faaliyetleri de aşağıda ilgili başlıklar altında tek tek incelenecektir.

2.1.2. Şarkışla (Tenus) Hilal-i Ahmer Şubesi

Mevcut kaynaklar ışığında Şarkışla’da bir Hilal-i Ahmer şubesinin 1921 yılı zarfında teşekkül ettiği görülmektedir²⁴⁷. Şube Reisi ise Mehmet Rıfat Bey’dir²⁴⁸. Ancak zaman içinde şubenin idare heyetinde değişikliğe gidilebilmiştir. Nitekim 1923 yılının ilk aylarında Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesinde gerçekleştirilen seçimlerle Şükrü Efendi’nin Şube Reisi, Halilzade Hacı Halil Efendi’nin Kâtip ve Hastazade Rüştü Efendi’nin Veznedar oldukları yeni bir idare heyeti oluşturulmuş; bu idare heyeti, şubenin bağlı olduğu Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi tarafından 14 Nisan 1923’te tasdik edilmiştir²⁴⁹.

Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesi, ilk kurulduğu 1921 yılından itibaren elde ettiği gelirlerden hem Millî Mücadele’nin merkez şehrindeki yani Ankara’daki Hilal-i Ahmer Cemiyetine (Ankara Murahhaslığına) hem de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunmuştur. Nitekim Şube Reisi Mehmet Rıfat Bey, Ankara’da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığına gönderdiği 18 Mayıs 1921 tarihli yazıda 17.600 kuruşun 15 Mayıs 1921’de postaya teslim edildiğini bildirmiş, meblağ ulaştığında makbuzunun gönderilmesini istemiştir²⁵⁰. Şarkışla kazasından gönderilen bu paranın akıbeti hakkında kazanın bir süre haber alamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Şarkışla Kaymakamı Cevat Bey, Ankara’da Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisine gönderdiği 4 Haziran 1921 tarihli yazıda kazadan gönderilen 17.600 kuruşun ulaşması hâlinde bildirilmesini istemiştir²⁵¹. Kaymakam Cevat Bey, 30 Haziran 1921 tarihli yazısında da bu isteğini yinelemiştir²⁵². Hem Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi tarafından hem de Şarkışla Kaymakamı Cevat

²⁴⁷ KA, 160/235, Şehr-i kışla Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi Şükrü Efendi’den Dersaadet’te Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaset-i Samilerine (Rumi 18 Mayıs 1340/Miladi 18 Mayıs 1924).

²⁴⁸ KA, 160/224 lef: 28, Şehr-i kışla Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi’nden Ankara’da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 18 Mayıs 1337/Miladi 18 Mayıs 1921).

²⁴⁹ KA, 160/223 lef: 1, Sivas Vilayeti Hilal-i Ahmer Heyet-i Merkeziyesi Kararı (Rumi 14 Nisan 1339/Miladi 14 Nisan 1923); KA, 160/225 lef: 5, Sivas Vilayeti Hilal-i Ahmer Heyet-i Merkeziyesi Kararı (Rumi 14 Nisan 1339/Miladi 14 Nisan 1923).

²⁵⁰ KA, 160/224 lef: 28, Şehr-i kışla Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi’nden Ankara’da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 18 Mayıs 1337/Miladi 18 Mayıs 1921).

²⁵¹ KA, 160/224 lef: 27, Şehr-i kışla Kaymakamı Cevat Bey’den Ankara’da Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyasetine (Rumi 4 Haziran 1337/Miladi 4 Haziran 1921).

²⁵² KA, 160/224 lef: 26, (Rumi 30 Haziran 1337/Miladi 30 Haziran 1921).

Bey tarafından gönderilen yazıların üzerine sonradan düşülen notlardan söz konusu meblağın adresine ulaştığı ve makbuzunun şubeye gönderildiği anlaşılmaktadır.

Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisinin 16 Mart 1922 tarihli emir telgrafı üzerine ise Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesinden Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisine 18 Mart 1922’de Şarkışla Ziraat Bankası vasıtasıyla 40.000 kuruş gönderilmiştir²⁵³. Bu meblağın makbuzunun da Şarkışla Şubesine gönderilmesi gecikmiştir. Bunun üzerine Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi namına Mehmet Şükrü Efendi’den Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisine gönderilen 6 Nisan 1922 tarihli yazıda 40.000 kuruşun makbuzunun gönderilmediği hatırlatılarak ilgili makbuzun bir an evvel gönderilmesi istenmiştir²⁵⁴. Makbuz, 9 Nisan 1922’de şubeye ulaşmıştır²⁵⁵. Görüldüğü üzere 1921-1922 yılları zarfında Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesinden Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyetine toplam 57.600 kuruş gönderilmiştir.

Şubeden İstanbul’da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine ise 9 Nisan 1923’te Ziraat Bankası vasıtasıyla 12.800 kuruş gönderilmiştir²⁵⁶. Şube, İstanbul’da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaset-i Saniliğine göndermek üzere ise Şarkışla Ziraat Bankasına 20 Mayıs 1923’te 10.000 kuruş²⁵⁷, 19 Haziran 1923’te de 5.500 kuruş teslim etmiştir²⁵⁸. Bu 5.500 kuruş, Deliilyas Nahiyesi Müdürü Himmet Efendi’nin zimmetinden istirdat edilmiştir²⁵⁹. Şarkışla Şubesi, Ocak 1923’ten Haziran 1923 sonuna kadar Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine toplam 33.375 kuruş göndermiş bulunuyordu²⁶⁰.

Kurban Bayramı münasebetiyle kesilen kurbanların derileri ahali tarafından Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesine bağışlanabiliyor ve şube de bu derileri satarak elde ettiği geliri Hilal-i Ahmer Cemiyetine ulaştırabiliyordu. Nitekim şube, kurban derileri satışından

²⁵³ KA, 160/224 lef: 20, Tenus Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Namına Şükrü Efendi’den Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyasetine (Rumi 18 Mart 1338/Miladi 18 Mart 1922).

²⁵⁴ KA, 160/224 lef: 19, Tenus Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Namına Mehmet Şükrü Efendi’den Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyasetine (Rumi 6 Nisan 1338/Miladi 6 Nisan 1922).

²⁵⁵ KA, 160/224 lef: 18, Tenus Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Namına Şükrü Efendi’den Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyasetine (Rumi 9 Nisan 1338/Miladi 9 Nisan 1922).

²⁵⁶ KA, 160/224 lef: 10, Şehr-i kışla Hilal-i Ahmer Reisi Şükrü Efendi’den İstanbul’da Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyasetine (Rumi 9 Nisan 1339/Miladi 9 Nisan 1923).

²⁵⁷ KA, 160/224 lef: 9, Hilal-i Ahmer Şube Reisi Şükrü Efendi’den Deraliye’de Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaset-i Saniliğine (Rumi 22 Mayıs 1339/Miladi 22 Mayıs 1923).

²⁵⁸ KA, 160/224 lef: 7, Hilal-i Ahmer Şube Reisi Şükrü Efendi’den İstanbul’da Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiliği Riyaset-i Saniliğine (Rumi 19 Haziran 1339/Miladi 19 Haziran 1923).

²⁵⁹ KA, 160/224 lef: 2, Şehr-i kışla Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi’nden İstanbul’da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaset-i Saniliği Canib-i Alisine (Rumi 23 Temmuz 1339/Miladi 23 Temmuz 1923).

²⁶⁰ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 2. Sene, 23. Sayı, Rumi 15 Temmuz 1339/Miladi 15 Temmuz 1923, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339, s. 311.

elde ettiği 1.915 kuruşu 2 Ağustos 1923'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaset-i Saniliğine göndermişti²⁶¹.

Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesi, ilk kurulduğu 1921 yılından Mayıs 1924'e kadar geçen zaman zarfında fevkalade bir faaliyet göstererek toplamda 154.116 kuruşluk bir meblağ elde etmişti. Bu meblağın cüzi bir kısmı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığına, geri kalan kısmı ise eksiksiz olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderilmişti. Ancak Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından 1923'te Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine takdim edilen dört senelik (1919-1922) devreye ait mesai raporunda 17.035 kuruş göndermiş olan Kangal ile 11.891 kuruş göndermiş olan Gürün kazalarına yer verildiği hâlde Şarkışla Şubesinden gönderilen meblağlarla ilgili herhangi bir kayda rastlanmıyordu. Bunun üzerine Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi Şükrü Efendi, İstanbul'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine yazarak konunun incelenmesini ve ilgili rapora kendi şubelerinden gönderilen meblağların da eklenmesini rica etmişti²⁶².

Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesi, ihtiyaç duyduğu malzemeyi temin edebilmek için ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasasına ve İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine başvurabiliyordu. Mesela Şarkışla Hilal-i Ahmer Şube Reisi Mehmet Şükrü Efendi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasasına gönderdiği 23 Mart 1923 tarihli yazıda 450 adet matbu makbuzun şubelerine gönderilmesini talep etmişti²⁶³. Diğer yandan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesi adına postayla gönderilen üç kıta matbu defter ile on kıta matbu cetvel, 28 Mayıs 1923'te şubenin eline ulaşmıştı²⁶⁴.

Bu arada şunu da ayrıca belirtmek gerekir ki "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti" adının "Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti"ne dönüştürülmesine²⁶⁵ rağmen pek çok Hilal-i

²⁶¹ KA, 160/224, Şehr-i kışla Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi'nden İstanbul'da Türkiye Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaset-i Saniliği Huzur-ı Samisine (Rumi 26 Ağustos 1339/Miladi 26 Ağustos 1923).

²⁶² KA, 160/235, Şehr-i kışla Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi Şükrü Efendi'den Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaset-i Samilerine (Rumi 18 Mayıs 1340/Miladi 18 Mayıs 1924).

²⁶³ KA, 160/224 lef: 16, Tenus Hilal-i Ahmer Şube Reisi Mehmet Şükrü Efendi'den Ankara Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Heyet-i Murahhasa Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 23 Mart 1339/Miladi 23 Mart 1923).

²⁶⁴ KA, 160/224 lef: 8, Tenus nam-ı diğer Şehr-i kışla Hilal-i Ahmer Cemiyeti Şubesi Reisi'nden İstanbul'da Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaset-i Samisine (Rumi 28 Mayıs 1339/Miladi 28 Mayıs 1923).

²⁶⁵ Hilal-i Ahmer Cemiyetine ait dergi, önceki tarihlerde "Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası" adıyla yayımlanırken 15 Kasım 1922 tarihli 15. sayıdan itibaren "Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası" adıyla yayımlanmaya başlanmıştır. Bkz. *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 2. Sene, 15. Sayı, Rumi 15 Teşrinisani 1338/Miladi 15 Kasım 1922, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul

Ahmer şubesinin resmî mühürlerinde hâlâ “Osmanlı” ibaresi yazılıydı. Divriği ve Aziziye şubelerinde olduğu gibi Şarkışla Şubesinde de durum böyledi. Bunun üzerine Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Mehmet Nazif Bey devreye girmişti. Mehmet Nazif Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği 12 Haziran 1923 tarihli yazıda “Osmanlı” ibareli mühürlerin kullanılmasının millî hükümet tarafından uygun görülmediğini ifade ederek her üç şube için de “Türkiye” ibareli mühürlerin gönderilmesini talep etmişti²⁶⁶.

I. Dünya Savaşı yıllarında çeşitli hastalıklarla kırıldığı görülen Şarkışla kazasında 1923 yılı yaz aylarında da frengi salgını görülüyordu. Şarkışla kaza merkezi, Kayseri-Sivas güzergâhında bulunuyordu ve frengi hastalığı bu kaza ahalisine I. Dünya Savaşı sırasında bölgeden gelip geçen askerî birliklerden yadigâr kalmıştı. 25 Ağustos 1923 tarihi itibarıyla kaza merkezinde erkek ve kadın olmak üzere frengi hastalığına yakalanmış 200 kişi bulunuyordu. Bu durumda Şarkışla Kaymakamı Mehmet Kemal Bey, yardım talebiyle Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyetine başvurmuştu. Kaymakam, Ankara’da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığına gönderdiği 25 Ağustos 1923 tarihli yazıda Şarkışla ahalisinin cemiyete yaptığı bağışlar bakımından komşu kazalar ahalilerine örnek olduğunu ve kaza ahalisinin I. Dünya Savaşı sırasında büyük fedakârlıklarda bulunduğunu hatırlattıktan sonra kazada doktor olmadığı gibi bir eczanenin de bulunmadığını belirtiyordu. Frengi hastalığının yayılmasının seri bir şekilde engellenmesi ve defedilmesi konusunun biraz daha ihmal edilmesi durumunda hastalığın önüne geçilemeyecek derecede yayılacağını ve o zaman bu konunun pek büyük masraf ve mücadeleyi gerektireceğini söylüyordu. Kazaya bir doktor gönderilmesi için ilgili yerlere başvuruda bulunduklarını ancak bu hastalıkla mücadele için gereken araçlardan yoksun bulunulduğundan esasında gelmesi beklenen doktorun da maksadı temin edemeyeceğini ve ahalinin, hastalığın tahribatından yine kurtarılmış olmayacağını belirtiyordu. Kaymakam, bu hastalığın önüne geçilmesi için Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyetinin duruma müdahil olması gerektiği kanaatindeydi ve cemiyetten

1338; Oysa yukarıda da belirtildiği gibi mesela derginin 15 Ekim 1922 tarihli bir önceki sayısı ise “Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası” adıyla yayımlanmıştır. Bkz. *Hilâl-i Ahmer Mecmû’aları*, II. Cilt, s. 476. Bu bilgiler, “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti” adının ne zaman “Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti”ne dönüştürüldüğünü saptayabilmemize olanak verir. Buna göre “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti” adı “Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti”ne 15 Ekim-15 Kasım 1922 arasında bir tarihte dönüştürülmüş olmalıdır.

²⁶⁶ KA, 159/293, Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyeti Heyet-i Merkeziye Reisi Mehmet Nazif Bey’den Dersaadet’te Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 12 Haziran 1339/Miladi 12 Haziran 1923).

kazada 20 yataklık bir frengi hastanesi tesis etmelerini talep ediyordu²⁶⁷. Cemiyetin bu talebe ne yanıt verdiği ya da bahsedilen bu hastanenin Şarkışla'da tesis edilip edilmediğine dair herhangi bir belgeye ise maalesef rastlanamamıştır.

Görüldüğü üzere ilk kez 1921'de kurulan Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesi, Millî Mücadele yıllarındaki faaliyeti esnasında gerek kurban derileri satarak gerekse başka yöntemler takip ederek elde ettiği gelirlerden ilgili birimlerine göndermelerde bulunmak suretiyle Hilal-i Ahmer Cemiyetine maddi katkı sağlamaya çalışmıştır. Sonrasında yaşanan gelişmelerin takip edilebileceği herhangi bir belgeye rastlanamasa da 1923 yılının yaz aylarında Şarkışla kazasında frengi salgını görüldüğünde Şarkışla Kaymakamı'nın kazada 20 yataklık bir frengi hastanesi tesis edilmesi talebiyle Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyetine başvurması da kayda değer bir husustur.

2.1.3. Sivas Vilayetindeki Diğer Hilal-i Ahmer Şubeleri [Yenihan (Yıldızeli), Aziziye (Pınarbaşı), Divriği, Kangal, Gürün, Hafik, Darende, Gereze]

Yenihan (Yıldızeli) Hilal-i Ahmer Şubesi, ilk kez Mayıs 1915'te kurulmuştu. Ancak ilk kez kurulan bu şubenin zamanla faaliyetine son verdiği ve Kızılay arşiv belgelerinden birine göre 1921 Şubat'ında²⁶⁸, bir diğerine göre ise 1921 Temmuz'unda²⁶⁹ Yenihan kazasında ikinci kez bir Hilal-i Ahmer şubesi kurulduğu görülmektedir. Ancak Yenihan'da ikinci kez kurulan bu Hilal-i Ahmer şubesinin de faaliyetine son vermesi gerekecekti. Çünkü mülkiye müfettişlerinden Tahsin Bey, 30 Ağustos 1923'te şubeyi teftiş etmişti²⁷⁰ ve gözlemleri olumsuzdu. Tahsin Bey; 1921 Şubat'ında Yenihan kazasında belediye azaları arasında bir Hilal-i Ahmer şubesi teşkil edilmiş ise de seçim ve şubenin teşkil biçiminin usul ve tarifata aykırı olduğunu, temel şartlar namına hiçbir şeye ulaşamadığını belirtiyordu.

Özet olarak Tahsin Bey; Yenihan kazasının Hilal-i Ahmer teşkilatında, iane toplamada ve diğer konularda emsaline nazaran hiçbir faaliyet gösteremediğini belirtiyor, bundan dolayı kazada teşkilatın yeniden yapılarak gerekli şartların tesis edilmesini ve bu bapta bir faaliyet göstermeyle emsalden geri kalınmamasını temenni ediyordu. Bunun üzerine Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyetinden tebliğ olunan talimat ve emirler dairesinde Ekim

²⁶⁷ KA, 93/165, Tenus nam-ı diğer Şehr-i kışla Kaymakamı'ndan Ankara'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Canib-i Samisine (Rumi 25 Ağustos 1339/Miladi 25 Ağustos 1923).

²⁶⁸ KA, 161/159.

²⁶⁹ KA, 209/104.

²⁷⁰ KA, 161/159 lef: 2.

1923 başlarında Yenihan'da yeniden bir Hilal-i Ahmer teşkilatı yapılmıştı. Cemiyete ait bilumum defterler, Belediye Kâtibi olması sebebiyle Hasan Hüsni oğlu Mehmet Sait'e teslim edilmişti. Mehmet Sait, bundan böyle tebligat ve gösterilen eleştiriler dairesinde faaliyette bulunulacağını ifade ediyordu²⁷¹. Görüldüğü üzere Millî Mücadele yıllarında ilgili kişilerden gelen eleştiriler doğrultusunda Yenihan'da esaslı bir Hilal-i Ahmer Şubesi teşkil edilmeye çalışılıyordu.

Aziziye'de (Pınarbaşı) ise daha 1914 yılında bir Hilal-i Ahmer şubesi mevcuttu. Ancak bu şubenin zamanla faaliyetine son verdiği ve Haziran 1923'te Aziziye'de yeniden bir Hilal-i Ahmer şubesi kurulduğu görülmektedir. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Reisi Mehmet Nazif Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği 12 Haziran 1923 tarihli yazıda Sivas vilayeti dâhilinde Aziziye kazasında bir Hilal-i Ahmer şubesi kurulduğundan ve şube heyetinin Nizamname-i Esasi'nin 40 ve Nizamname-i Dâhili'nin 70. maddeleri gereğince tasdik edildiğinden bahsetmektedir²⁷². Aziziye Şubesinin Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetine dair doyurucu bilgilere ise maalesef rastlanamamıştır. 15 Temmuz 1923 tarihli Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda Ocak 1923'ten Haziran 1923 sonuna kadar Aziziye Şubesinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 8.955 kuruş gönderildiği yazıyorsa da²⁷³ Türkiye'de Aziziye isimli birden fazla yerleşim yeri bulunduğundan ve mecmuada açık şekilde belirtilmediğinden bu şubenin Sivas'taki Aziziye Şubesi olup olmadığı -olma ihtimali yüksektir- teyide muhtaç kalmaktadır.

I. Dünya Savaşı yıllarında bir Hilal-i Ahmer şubesinin varlığına rastlanmayan Divriği'de ise en geç 1922 itibarıyla bir Hilal-i Ahmer şubesi bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 15 Eylül 1927 tarihli Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda Divriği Şubesinin 1922 senesinden 30 Haziran 1927'ye kadarki hesap özetine yer verilmektedir²⁷⁴. Büyük oranda Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyeti yansıttığından bu hesap özetine Divriği Şubesinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyeti incelenirken değinilecektir. Bununla birlikte en geç 1922'de kurulduğu düşünülen bu şubenin bir ara

²⁷¹ KA, 161/159.

²⁷² KA, 159/293, Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyeti Heyet-i Merkeziye Reisi Mehmet Nazif Bey'den Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 12 Haziran 1339/Miladi 12 Haziran 1923).

²⁷³ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 2. Sene, 23. Sayı, Rumi 15 Temmuz 1339/Miladi 15 Temmuz 1923, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339, s. 310-311.

²⁷⁴ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 73. Sayı, Miladi 15 Eylül 1927, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1927, s. 27.

faaliyetini durdurduğu ve Haziran 1923'te Divriği'de yeniden bir Hilal-i Ahmer şubesi kurulduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Reisi Mehmet Nazif Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği 12 Haziran 1923 tarihli yazıda Divriği kazasında bir Hilal-i Ahmer şubesi kurulduğunu ve şube heyetinin Nizamname-i Esasi'nin 40 ve Nizamname-i Dâhili'nin 70. maddeleri gereğince tasdik edildiğini haber vermektedir²⁷⁵. Görüldüğü üzere Divriği Şubesi; ilk kez Millî Mücadele yıllarında kurulmuş, aynı zaman zarfında faaliyetini durdurmuş ve sonra tekrar teşekkül etmiştir.

Kangal Hilal-i Ahmer Şubesi ise ilk olarak Aralık 1914'te kurulmuştu. Ancak bu şube zamanla faaliyetine son vermiş, Aralık 1920'de Kangal'da yeniden bir Hilal-i Ahmer şubesi teşekkül etmiştir. Şube, 1921-1922 seneleri zarfında 17.035 kuruş iane toplayarak Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığına göndermiştir²⁷⁶. Ancak Aralık 1920'de teşekkül eden bu şube de uzun ömürlü olmamış, devamlı takipler neticesi olarak Sivas merkez vilayetine bağlı Kangal kazasında 1923 sonbaharında yeniden bir Hilal-i Ahmer şubesi teşkil edilmiştir. Hâkim Mustafa Lütfi, Şube Reisi Binbaşı Sabri, Belediye Reisi Mustafa, Şeriye Başkâtibi Darendeli Mehmet, Kangal Ağasızade Hacı Ağa, Zaimzade Hacı Mehmet ve Banka Memuru Ömer Efendiler şube üyeliklerine ve bunlardan Hâkim Mustafa Lütfi Efendi Şube Reisi, Banka Memuru Ömer Efendi Kâtip ve Şeriye Başkâtibi Mehmet Efendi Veznedar olmak üzere idare heyetine seçilmişlerdir. Nizamnamelere uygun olarak icra edildiği görülen bu seçimler, 7 Ekim 1923'te Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez Heyeti tarafından tasdik edilmiştir²⁷⁷. Yeniden teşekkül eden Kangal Hilal-i Ahmer Şubesi, Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'na da konu olmuştur. Mecmuada, yukarıda zikredilen isimlere ek olarak Müftü Mehmet Emin'in de şube üyeliğine seçildiği yazmaktadır. Mecmuada, Sivas Hilal-i Ahmer Merkez Heyetinin seçkin hizmetleri ve etkili teşvikleriyle vücut bulan Kangal Şubesine başarılar dilenmiş ve Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine de şükranlar sunulmuştur²⁷⁸. Görüldüğü

²⁷⁵ KA, 159/293, Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyeti Heyet-i Merkeziye Reisi Mehmet Nazif Bey'den Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 12 Haziran 1339/Miladi 12 Haziran 1923).

²⁷⁶ *Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor*, s. 180.

²⁷⁷ KA, 159/268, Sivas Hilal-i Ahmer Heyet-i Merkeziye Reisi Mehmet Nazif Bey'den Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaset-i Celilesine (Rumi 10 Teşrinievvel 1339/Miladi 10 Ekim 1923).

²⁷⁸ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 3. Sene, 27. Sayı, Rumi 15 Teşrinisani 1339/Miladi 15 Kasım 1923, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339, s. 68.

üzere Kangal Şubesi, Millî Mücadele yıllarında gönderdiği meblağlarla Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığına katkıda bulunmuştur.

Gürün Hilal-i Ahmer Şubesi ise 1921'de kazanın eski kaymakamı Nazif Bey tarafından teşkil edilmiştir. Şube, teşekkül tarihinden 1923 yılı başlangıcına kadar Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığına 11.891 kuruş göndermiştir²⁷⁹. Görüldüğü üzere Gürün Şubesi de ilk kez Millî Mücadele yıllarında teşekkül eden şubeler arasında yer almaktadır ve bu dönemki faaliyeti olarak gönderdiği meblağlarla Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığına katkıda bulunmuştur.

İlk kez I. Dünya Savaşı sırasında, 1915'te kurulduğu görülen Hafik Hilal-i Ahmer Şubesinin Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetine dair bilgiler ise oldukça sınırlıdır. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda 1922'den 30 Haziran 1927'ye kadarki hesap özetine yer verilmesinden ²⁸⁰ şubenin hiç değilse 1922 itibarıyla faal olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmada ilgili hesap özetine Hafik Şubesinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyeti incelenirken yer verilecektir.

Darende Hilal-i Ahmer Şubesi ise Mart 1923'te kurulmuş ve ilk o an faaliyetinde topladığı 28.600 kuruşu bağlı bulunduğu Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine göndermiştir²⁸¹. Görüldüğü üzere Darende Şubesi de ilk kez Millî Mücadele yıllarında kurulan şubeler arasında yer almaktadır ve bu dönemki faaliyeti olarak gönderdiği 28.600 kuruş ile bağlı bulunduğu Sivas Hilal-i Ahmer Merkezini desteklemiştir.

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından 1923'te Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine takdim edilen dört senelik devreye (1919-1922) ait rapora göre Millî Mücadele yıllarında Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine bağlı olarak faaliyet gösteren bir de Gereze Hilal-i Ahmer Şubesi bulunmaktaydı. Şube; 1921 ve 1922 yılları zarfında Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığına 133.000 kuruş²⁸², Ocak 1923'ten Haziran 1923 sonuna kadar ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 10.000 kuruş göndermişti²⁸³. Ancak bu raporda muhtemelen günümüzde Gerze adıyla bilinen Gereze Şubesi

²⁷⁹ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, s. 180.

²⁸⁰ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 7. Sene, 73. Sayı, Miladi 15 Eylül 1927, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1927, s. 28.

²⁸¹ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, s. 180.

²⁸² Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, s. 180.

²⁸³ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 2. Sene, 23. Sayı, Rumi 15 Temmuz 1339/Miladi 15 Temmuz 1923, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339, s. 310-311.

yanlışlıkla Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine bağlı gösterilmiş olmalıdır. Çünkü Gereze Şubesi, Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nın Cumhuriyet Dönemi'nde yayımlanan bir sayısında Sinop Hilal-i Ahmer Merkezine bağlı gösterilmektedir²⁸⁴ ki bu durum akla daha yatkın görünmektedir.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine bağlı olarak I. Dünya Savaşı yıllarında kurulan şubelerin neredeyse tamamının, tıpkı bağlı bulundukları Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi gibi zaman içinde çeşitli nedenlerle faaliyetlerini durdurup Millî Mücadele yıllarında tekrar faaliyet göstermeye başladıkları görülmektedir. Diğer yandan tıpkı Şarkışla gibi Divriği, Gürün ve Darende de Millî Mücadele yıllarında ilk kez kurulan şubeler olarak göze çarpmaktadır.

2.2. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas Sıhhi Müesseselerine Yardımı

Nisan 1917'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin ortaklığında Sivas'ta "Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi" diye anılan bir müessese tesis edilmişti. Nisan 1917'de tesis edilen bu müesseseden bakteriyolojihane olarak istifade edilmesi düşünülmüş ve 1920 yılında Dr. Tevfik İsmail (Gökçe), Dr. Arif İsmet (Çetingil) ve Dr. Nurettin (Onur) Beyler buraya tayin edilmişlerdir. "Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi" denilen bu müessesenin adını Müdür Dr. Tevfik İsmail Bey, "Sivas Sıhhi Müesseseleri"ne çevirmiştir. Dr. Arif İsmet Bey, Müdür Yardımcısı olarak burada bulunurken kuduz hastalığıyla uğraşmış ve Dr. Nurettin Bey aşı hazırlama işini idare etmiştir²⁸⁵.

2 Mayıs 1920 tarih ve 3 numaralı *Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun* ile Ankara'da Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulduktan²⁸⁶ sonra Sivas Sıhhi Müesseselerinin de bu Vekâlete bağlı olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Çünkü 1922 yılı başında Sivas Sıhhi Müesseseler Müdürlüğüne TBMM Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından Dr. Mustafa Hilmi (Sagun) Bey tayin edilmiştir²⁸⁷. Muhtemelen önceki Müdür Tevfik İsmail Bey de

²⁸⁴ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 3. Sene, 34. Sayı, Rumi 15 Haziran 1340/Miladi 15 Haziran 1924, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1340, s. 333.

²⁸⁵ Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 52.

²⁸⁶ *Ceride-i Resmiye*, Pazartesi (Hicri 28 Cemazeyilevvel 1339-Rumi 7 Şubat 1337), Numarası: 1, Sene: 1, s. 4.

²⁸⁷ Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji*, s. 92-93; Başka bir eserde ise Mustafa Hilmi (Sagun) Bey'in "Sivas Hıfzıssıhha Müessesesi Müdürü" olarak tayin edildiği

buraya Vekâlet tarafından tayin edilmişti. Ancak onun buraya Vekâlet tarafından tayin edildiğine dair açık bir kayda rastlanamamıştır.

Sivas Sıhhi Müesseseler Müdürlüğü, ihtiyaç duyduğu malzemeyi temin edebilmek içinse zaman zaman Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezini aracı kılıyordu. Nitekim Sivas Sıhhi Müesseseler Müdürlüğü, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği 12 Şubat 1922 tarihli yazıda Sivas Sıhhi Müessesesinin ihtiyaçları için birtakım malzeme talep etmiş ve bu malzemenin satın alınarak Sivas Sıhhi Müessesesi Müdürü namına Samsun Sıhhiye Müdüriyetine gönderilmesini rica etmişti²⁸⁸. Aslında talep edilen bu malzeme özelde müessesenin Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılan birimi için gerekliydi²⁸⁹. Sivas Sıhhi Müesseseler Müdürlüğü, malzemenin satın alınabilmesi için Osmanlı Bankası vasıtasıyla cemiyete bir de 400 lira göndermişti. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Kâtibi, 20 Mart 1922’de gönderdiği bir yazı ile Ambar Başmemurluğunu konu hakkında bilgilendirerek onlardan gereğinin yapılmasını istemişti²⁹⁰.

Sivas Sıhhi Müesseseler Müdürlüğünün talep ettiği malzemedan cemiyet tarafından temin edilebilenler, 7 Haziran 1922’de Tadla vapuruyla 17 sandık ve 2 bağ olarak Samsun’a gönderilmişti. Samsun’a gönderilen bu malzemenin toplam kaç kuruş tuttuğunu, miktarını, birim fiyatını, isimlerini, nereden ve nasıl temin edildiğini gösteren tablo şu şekildedir:

kaydedilmekte ve tayin tarihi 5.12.1922 olarak verilmektedir. Bkz. Dr. İrfan Tuna, “Dr. Mustafa Hilmi Sagun’u Kaybettik”, *Türk Hijyen ve Tercübî Biyoloji Dergisi*, Cilt: XXVII, Sayı: 2-3 (1967), Gürsoy Basımevi, Ankara 1968, s. 134.

²⁸⁸ KA, 656/76, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kâtib-i Umumisi’nden Ambar Sermemurluğuna (Rumi 20 Mart 1338/Miladi 20 Mart 1922).

²⁸⁹ KA, 656/72, Hilal-i Ahmer Murahhası İsmail Besim Paşa’dan Dersaadet Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisine (Rumi 13 Haziran 1338/Miladi 13 Haziran 1922).

²⁹⁰ KA, 656/76, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kâtib-i Umumisi’nden Ambar Sermemurluğuna (Rumi 20 Mart 1338/Miladi 20 Mart 1922).

Toplam/Kuruş	Miktar	Birim fiyat/Kuruş	Eşyanın cinsi	
10.000	50 kilo	200	Saf gliserin ²⁹¹	Ambardan
3.000	1.000 adet	3	Tehi (boş) şişe	
10.000	50 metre	200	Kalın zemin muşambası	Dışarıdan satın
935	17 kıyye	55	Üstübeç ²⁹²	alınan
412 ²⁹³	7,5 kıyye	55	Bezir macunu	
680	8 kıyye	85	Neft ²⁹⁴	
300	2 metre	150	2-0 numara tel	
98	3,5 kıyye	28	Parafin ²⁹⁵	
500	2.000 adet	100 adedi 25 kuruştan	Mantar	Ambardan
5.000	50 kilo	100	İdrofil pamuk	
1.475	5,900 kilo	250	Agaragar ²⁹⁶	
1.400	14 adet	100	Ambalaj için boş sandık	Ambardan
400			Salapurya ²⁹⁷ , araba ve hamaliye ücreti	Nakliye masrafları
1.500			Vapur nevli ²⁹⁸	
0	Üç sandıkta 1.350.000 adet		Boş aşı tüpü	Telkiihaneden bedava alınmıştır
Toplam 35.700 ²⁹⁹				

Tablo 24: Cemiyetten Sivas Sıhhi Müesseseleri İçin Gönderilen Malzeme (1922)

Kaynak: KA, 656/77 lef: 1.

²⁹¹ Yağlı maddelerden, sabunlaştırma yoluyla çıkarılan, renksiz, tatlı şurup kıvamındaki sıvı (CH₂ OH-CHOH-CH₂ OH). Bkz. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 01/08/2022

²⁹² Boyacılıkta kullanılan zehirli, bazik kurşun karbonat. Bkz. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 01/08/2022

²⁹³ Kıyyesi 55 kuruştan 7,5 kıyye gerçekte 412,5 kuruş eder ama belgede hatalı olarak 412 kuruş şeklinde yazılmış.

²⁹⁴ Çoğunlukla boyacılıkta kullanılan, petrol türevlerinden bir tür mineral yağ, neft yağı. Bkz. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 01/08/2022

²⁹⁵ Katran, petrol, neft vb. maddelerden çıkarılan, katı, beyaz, yarı saydam, buharı parlak bir alevle yanan, kimyasal etkenlere karşı ilgisiz, katı hidrokarbon, alkan. Bkz. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 01/08/2022

²⁹⁶ Deniz yosunlarından çıkarılan, beslenme endüstrisinde, hekimlikte ve bakteriyolojide kullanılan bir jelatin türü, jeloz. Bkz. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 01/08/2022

²⁹⁷ Kendine mahsus üçgen biçiminde bir yelkeni olan ve 10-15 ton yük taşıyabilen, mavnadan küçük ticaret kayığı. Bkz. <http://lugatim.com/s/SALAPURYA> Erişim Tarihi 01/08/2022

²⁹⁸ Gemi kirâsı, yolcuların verdiği vapur parası, navlun. Bkz. <http://lugatim.com/s/NEVL> Erişim Tarihi 01/08/2022

²⁹⁹ Aslında toplam 35.700,5 kuruş eder. Ama bezir macununun kıyyesi 55 kuruştan 7,5 kıyyesi gerçekte 412,5 kuruş ettiği hâlde belgede hatalı olarak 412 kuruş şeklinde hesaplanmıştır. Bu durum doğal olarak toplam tutarın da hatalı hesaplanmasına neden olmuştur. Toplam tutar gerçekte 35.700,5 kuruş etmesine rağmen belgede hatalı olarak 35.700 kuruş şeklinde gösterilmiştir. 35.700 kuruş ise 357 liraya tekabül eder.

Sivas Sıhhi Müesseseler Müdürlüğünün talep ettiği ancak cemiyet tarafından daha temin edilemediğinden henüz gönderilemeyen birtakım malzeme de söz konusuydu. Mesela, talep edilen eşyadan buz yapmaya mahsus cihaz ve toksin süzgeci İstanbul'da bulunamamıştı. Talep edilen ultra mikroskop ile on adet platin tel içinse cemiyet tarafından sipariş verilmişti. Cemiyet tarafından siparişi verilen ultra mikroskop ile on adet platin tel, geldiğinde gönderilecekti. Ultra mikroskopun fiyatı 25, on adet platin telin fiyatı ise 17,5 liraydı. Yine talep edilen Wassermann'ın bakteriyoloji kitabı da cemiyet tarafından dokuz cilt olmak üzere Almanya'ya sipariş edilmişti ve fiyatının 75 ila 80 lira tutacağı tahmin ediliyordu³⁰⁰.

Cemiyet tarafından temin edilerek 7 Haziran 1922'de Samsun'a gönderilen malzeme için yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere toplam 357 lira sarf edilmişti. Cemiyet tarafından sipariş edilen ve satın alınarak gönderilecek olan ultra mikroskop ve on adet platin tel için de 42,5 lira sarf edilecekti. Böylece sarf edilen toplam tutar 399,5 liraya erişecekti. Sivas Sıhhi Müesseseler Müdürlüğünden cemiyete gönderilen meblağ ise 400 liradan ibaretti. Bu meblağ, cemiyet tarafından sipariş edilen bakteriyoloji kitabının ücretini ödemeye yetmeyecekti. Bu yüzden sipariş edilmiş olan bakteriyoloji kitabının gelmesi hâlinde bedeli olan 75 ila 80 liranın Sivas Sıhhi Müesseseler Müdürlüğünden talep edilmesi düşünülüyordu. Hatta Sivas Sıhhi Müesseseler Müdürlüğünün göndermiş olduğu 400 lira, talep edilen aşı tüplerini satın almaya da yetmemişti. Bu yüzden talep edilen aşı tüpleri yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi cemiyet tarafından İstanbul'da Telkikhhaneden bedava temin edilerek gönderilmişti³⁰¹.

Cemiyet tarafından temin edilerek 7 Haziran 1922'de gönderilen malzeme ise aradan bir hafta kadar geçmesine rağmen mahalline ulaşmamış ve akıbeti merak edilmeye başlanmıştır³⁰². Akıbeti merak edilen bu malzemenin vergi engeline takıldığından Sivas'a ulaşamadığı görülmektedir. Çünkü konuyla ilgili olarak Samsun Sıhhiye Müdüriyetine gönderilen bir yazıda, Sivas'a ait sıhhi malzemenin Hilal-i Ahmere aidiyeti olsa dahi Rüşumat Genel Müdürlüğünden emir verilmedikçe vergisiz olarak geçirilemeyeceği ifade edilmiştir. Samsun Sıhhiye Müdüriyeti ise bu durumu Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine bildirmiştir. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili

³⁰⁰ KA, 656/77 lef: 1.

³⁰¹ KA, 656/77.

³⁰² KA, 656/72, Hilal-i Ahmer Murahhası İsmail Besim Paşa'dan Dersaadet Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisine (Rumi 13 Haziran 1338/Miladi 13 Haziran 1922).

Dr. Rıza Nur Bey de 22 Haziran 1922’de gönderdiği bir yazı ile Ankara Hilal-i Ahmer Murahhaslığını durumdan haberdar etmiştir. İçeriği bilinmemekle birlikte Ankara Hilal-i Ahmer Murahhaslığının konuyla ilgili olarak 29 Haziran 1922’de Rüşumat Genel Müdürlüğüne bir yazı gönderdiği anlaşılmaktadır³⁰³. Bu konuyla ilgili bundan sonraki gelişmelerin takip edilebileceği herhangi bir belgeye ise maalesef rastlanamamıştır. Ancak bahsi geçen sorunun bir şekilde çözülerek bahsi geçen malzemenin Sivas’a ulaşmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Sivas Sıhhi Müesseselerinin Millî Mücadele yıllarındaki çalışmalarına ilişkin genel bilgiler ise bugün için maalesef sınırlıdır. Ancak TBMM Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Mart 1923 tarihli TBMM birinci dönem dördüncü yasama yılını açış konuşmasından burada yapılan çalışmalarla ilgili bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu konuşmasında Mustafa Kemal Paşa; Sivas’ta 1921 yılı içinde 3 milyon kişilik çiçek aşısı, 1922 yılı içindeyse 5 milyon kişilik çiçek aşısı, 537 kilogram kolera aşısı, 477 kilogram da tifo aşısı üretildiğini ve bunların halka kâfi geldiğini belirtmektedir³⁰⁴. Sivas Sıhhi Müesseselerinin bir ara Türk ordusu Söke’ye girerken Dr. Nurettin (Onur) Bey’in getirdiği kökenle veba aşısı hazırladığı da olmuştur³⁰⁵. Tesis edilmesinden itibaren baskın bir şekilde çiçek aşısı hazırladığı görülen ve ancak Haziran 1918’de çiçek aşısının yanı sıra kolera, tifo gibi diğer aşılarda hazırladığı tespit edilen müessesenin Çiçek Aşısı Darülistihzarı biriminde Millî Mücadele yıllarında çiçek aşısıyla birlikte diğer aşılarda daha yaygın olarak üretilmeye başlandığı görülmektedir. Bu durum, akıllara daha I. Dünya Savaşı sırasında III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey’in çiçek aşısı üretiminin yapıldığı Çiçek Aşısı Darülistihzarı ile Erzincan’dan nakledilip de Sivas’ta çiçek aşısı dışındaki diğer aşılarda üretimiyle meşgul olan Aşı Darülistihzarını birleştirmeye yönelik düşüncelerinin gerçekleşmiş olma ihtimalini getirmektedir. Ancak böyle bir birleşmenin gerçekleştiğine dair açık bir kayda rastlanmadığı da ifade edilmelidir.

Burada şunu da ayrıca belirtmek gerekir ki en geç 27 Şubat 1921 tarihi itibarıyla Sivas Daülkelp Tedavihanesi artık Türkiye’de kuduz tedavisi alanında İstanbul Daülkelp Tedavihanesine alternatif teşkil eden tek sağlık kuruluşu olma özelliğini yitirmiştir.

³⁰³ KA, 73/185, Sıhhiye ve Muavenet-i İhtimaiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey’den Ankara Hilal-i Ahmer Murahhaslığı Canib-i Alisine (Rumi 22 Haziran 1338/Miladi 22 Haziran 1922).

³⁰⁴ T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, 1.3.1339 Perşembe (1 Mart 1923), Devre: I, Cilt: 28, s. 6.

³⁰⁵ Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, s. 52, 54.

Çünkü en geç bu tarih itibarıyla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından Millî Mücadele'nin merkez şehri olan Ankara'da da bir daülkelp müessesesi açılmış bulunuyordu. Ankara'da bu müessesenin açılmasının nedeni ise Sivas ile Ankara'nın arasının gerek olumsuz hava şartlarından gerekse diğer birtakım sebeplerden ötürü günlerce sürebilmesiydi. Oysaki kuduz hastalığı on günde tedavi edilmeliydi. Bu süre geçerse hasta mahvolurdu ³⁰⁶. Aslında Sivas Daülkelp Tedavihanesinin İstanbul Daülkelp Tedavihanesine alternatif olarak teşkil edilmesindeki sebepler neydiyse şimdi Ankara'da bu müessesenin açılmasındaki sebepler de oydu.

Görüldüğü üzere Millî Mücadele yıllarında cemiyetin Sivas'taki faaliyetinde I. Dünya Savaşı yıllarına oranla bir azalma olmuştur. Bunda Temmuz 1916'da Erzincan'dan nakledilmiş olan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin I. Dünya Savaşı'nın son yılında, Mart 1918'de Samsun'a nakledilmiş olmasının etkili olduğu söylenebilir. 1 Aralık 1914'te Sivas'ta kurulan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin ise Millî Mücadele yıllarında aslında faal olduğu tespit edilmiş ancak hastanenin bu dönemki çalışmalarıyla ilgili bilgilere erişilememiştir.

Millî Mücadele yıllarında Sivas'ta cemiyet faaliyetleri daha ziyade Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Kasım 1914'ten itibaren I. Dünya Savaşı yıllarında kuruldukları görülen Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bu merkeze bağlı şubelerin neredeyse tamamı, zamanla çeşitli nedenlerle faaliyetlerini durdurmuşlar ve Millî Mücadele yıllarında yeniden faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu, diğer Hilal-i Ahmer merkez ve şubelerinde de örneklerine rastlanır bir durumdur. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine bağlı olarak faaliyet gösteren Şarkışla, Divriği, Gürün ve Darende şubeleri ise Millî Mücadele yıllarında ilk kez olarak kurulmuşlardır. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubeleri, Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetleri esnasında genel olarak ahaliden yardım toplamak, cemiyete mahsus müzeyyenat eşyası satmak, kendilerine bağışlanan kurban derilerini satmak gibi yöntemlerle gelirler elde etmişler ve elde ettikleri bu gelirlerden de zaman zaman Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi ve/veya Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığına göndermelerde bulunmuşlardır.

Nisan 1917'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin ortaklığında Sivas'ta kurulan “Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi” ise

³⁰⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27.II.1337 Pazar (27 Şubat 1921), Devre: I, Cilt: 8, s. 500.

Millî Mücadele yıllarında “Sivas Sıhhi Müesseseleri” adını almış ve burası Mayıs 1920’de Ankara’da Sıhhiye ve Muavenet-i İc̣timaiye Vekâleti kurulunca bu Vekâlete bağılı olarak çalışmaya başlamıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi de gerek ihtiyaç duyduğı malzemeyi satın almasına aracılık etmek gerekse bu malzemenin bir kısmını bedava temin etmek suretiyle Sivas Sıhhi Müesseselerine yardımlarda bulunmuştur.

Sivas Sıhhi Müesseselerinin Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılan biriminde Millî Mücadele yıllarında çiçek, kolera, tifo ve veba aşıları hazırlanmıştır. Burada 1921 yılı içinde 3 milyon kişilik çiçek aşısı, 1922 yılı içindeyse 5 milyon kişilik çiçek aşısı, 537 kilogram kolera aşısı, 477 kilogram da tifo aşısı üretilmiştir. Hazırlanan veba aşısının miktarına dair herhangi bir kayda ise rastlanmamıştır. Sivas Sıhhi Müesseselerinin Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetine dair bilgiler genel olarak sınırlı olmakla birlikte bu dönemde Daülkelp Tedavihanesi biriminin faaliyetiyle karşılaştırıldığında Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılan birimin faaliyetine dair daha fazla bilgi sahibi olunabilmektedir.

3. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HİLAL-İ AHMER CEMİYETİNİN SİVAS'TAKİ FAALİYETİ

Millî Mücadele yıllarında olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nde de Sivas'ta cemiyet faaliyetleri asıl olarak Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubeleri tarafından sürdürülmüştür. Bununla birlikte Cumhuriyet tarihinin önemli bir hadisesi olan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi meselesi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti için Sivas'ta yeni bir meşguliyet alanı ortaya çıkarmıştır. Çünkü Sivas, Türkiye'ye gelecek mübadillerin iskân edileceği yerlerden biri olarak belirlenmiştir. Bu durumda Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi de mübadele kapsamında Türkiye'ye gelen mübadillere hem Sivas'ta iskân edilmelerine kadar hem de Sivas'ta iskân edilmelerinden sonra çeşitli suretlerle çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Bu bölümde ilk olarak Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'ta iskân edilen mübadillere yönelik faaliyeti, ikinci olarak Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubelerinin faaliyeti, son olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sivas'a yönelik diğer birtakım faaliyeti incelenecek ve Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bünyesinde faaliyetini sürdüren Sivas Sıhhi Müesseselerinin çalışmaları ve akıbetinden bahsedilecektir.

3.1. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'ta İskân Edilen Mübadillere Yönelik Faaliyeti

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda mağlup olması üzerine düşman işgallerine karşı Türkiye'de başlayan Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Millî Mücadele'nin askerî safhası, Mudanya Mütarekesi'yle başarıyla sona ermiş ve TBMM Hükûmeti temsilcileri barış görüşmelerini yapmak üzere Lozan Barış Konferansı'na gönderilmiştir. Konferansta pek çok konuyla birlikte Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi de görüşülmüş ve 30 Ocak 1923'te TBMM Hükûmeti ile Yunan Hükûmeti arasında 19 madde ve 1 protokolden oluşan *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*³⁰⁷ imzalanmıştır. Buna göre, Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecekti. Bu kimselerden hiçbiri Türk Hükûmetinin müsaadesi olmadığı sürece Türkiye'ye, Yunan

³⁰⁷ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım II, Cilt 2, Çeviren: Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 348, Ankara 28/12/2018, s. 89-95.

Hükûmetinin müsaadesi olmadığı sürece Yunanistan'a geri dönerek orada yerleşemeyecekti (madde 1). Ancak mübadele, İstanbul'da oturan Rumları [İstanbul'un Rum ahalisini] ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları [Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini] kapsamayacaktı. 1912 Kanunu'yla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar [İstanbul'un Rum ahalisi] sayılacaktı. 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar [Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi] sayılacaktı (madde 2). Mübadeleye tabi olanlar, terk edecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve varacakları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda o ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardı (madde 7).

Sözleşmede mübadeleye 1 Mayıs 1923'ten itibaren girişileceği belirtilse de çeşitli sebeplerden ötürü bu sürecin uzadığı görülmektedir. Nitekim 15 Kasım 1923 tarihli Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda mübadelenin icra şeklinin henüz kesin bir karara bağlanmamakla birlikte bazı noktaların tespit edilmiş gibi olduğu ifade edilmektedir. Mecmuaya göre bu noktalar şu şekildedir³⁰⁸:

- “1. - Hanya'dan sekiz bin, Kandiye'den on iki bin, Resmo ve Laşid'den beş bin nüfus, ki ceman yirmi beş bin nüfus Girit adasından Türkiye'ye nakledilecektir;
 2. - Selanik'e hicrete icbar edilmiş olan Langaza, Avrethisar, Toyran ve Yenice-i Vardar ahalisinden 12 ila 15 bin ve Kayalar kazası ahalisinden 30 ila 35 bin, ki ceman 45 ila 50 bin nüfus keza Türkiye'ye sevk edilecektir;
 3. - Drama livasının bir kısmı bilhassa dâhilde bulunan kazaları ahalisi 60 ila 70 bin nüfusu dahi ilk sevkiyata dâhildir. Şu hâlde bu üç mıntıkadan nakledilecek muhacirlerin yekûnu 125 ila 145 bin tahmin edilmektedir.
- İlk sevkiyatı teşkil edecek olan muhacirin-i merkumenin nakli Mayıs 1340 tarihine kadar devam edecektir. Bu müddet zarfında başka taraflardan muhacirin nakledilmeyecek ve herkes olduğu yerde kalacak ve işleriyle güçleri ile meşgul olacaktır;...”

Mübadillerin Türkiye'de başarılı bir şekilde iskân edilebilmeleri için bu işle ilgilenecek bir teşkilat olarak 13 Ekim 1923'te “Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti” teşkil

³⁰⁸ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 3. Sene, 27. Sayı, Rumi 15 Teşrinisani 1339/Miladi 15 Kasım 1923, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339, s. 65.

edilmiştir. Vekâletin başına ise TBMM’de yapılan oylama neticesinde oy çokluğuyla 20 Ekim 1923’te İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey seçilmiştir³⁰⁹.

Mübadele işleri için Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından imar ve iskân mntıkaları oluşturulmuştu. Mntıkaların bazıları Vekâlete bağlı İmar ve İskân Müdürlükleri tarafından idare edilecekken bazıları da doğrudan Vekâletten (merkezden) idare edilecekti. Vekâlete bağlı İmar ve İskân Müdürlüklerinin bulunduğu mntıkalar şunlardı: Samsun, Trakya, Bursa, İstanbul, İzmit, Antalya, Konya, Adana. Sivas da mübadele meselesinde imar ve iskân mntıkaları arasında bulunuyordu. Ancak Sivas’ta İmar ve İskân Mntika Müdürlüğü bulunmayacak; burası Ankara, Çankırı, Yozgat, Malatya, Kastamonu gibi Mübadele, İmar ve İskân Vekâletince merkezden idare olunacaktı³¹⁰.

Yunanistan’la icra edilecek ahali mübadelesi münasebetiyle mübadillerin sevk, iaşe ve tedavileriyle ilgilenmek üzere Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 15 Nisan 1924’e kadar Ayvalık, Selanik, Hanya, Kandiye, Kavala, Samsun, İstanbul, Mersin, Tekfurdağı, Bandırma, Mudanya, Tuzla, Kalikratya, Çatalca, Erdek, Kayalar, Kozana, Antalya, Ulukışla ve Niğde heyetleri olmak üzere 20 adet imdad-ı sıhhi heyeti teşkil edilerek ilgili mahallere gönderilmiştir³¹¹. Sivas’ta iskân edilecek mübadillerin sevk, iaşe ve tedavileriyle ise Otuz birinci Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti ilgileneceğinden burada bu heyetin faaliyeti üzerinde biraz daha ayrıntılı durulacaktır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 15 Aralık 1923’e kadar teşkil edilip ilgili mahallere gönderilen heyetlerden biri olan Otuz birinci Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti; Sertabip Doktor Fikri Bey ile 2 tabip, 1 eczacı ve on memur ve hademedden oluşuyordu. İşin başında Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyetine Hilal-i Ahmer Merkez Ambarından 115 sandık çamaşır, ecza ve erzak; 67 balya çamaşır; 7 bağ çadır; 30 çuval erzak verilmişti. Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyetinin yerleşimine bir de bina tahsis edilmişti. Bina, aynı zamanda dispanser olarak kullanılacaktı. Binada temizlikler ve gerekli tamirat yapılmış, yatak

³⁰⁹ Zekâi Güner, “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İskân Politikası”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Bildiriler: Tarih ve Medeniyetler Tarihi, (10-15.09.2007, Ankara-Türkiye), III. Cilt, Yayına Hazırlayanlar: Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Salim Cöhce, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın, Ankara 2012, ss. 1453-1466, s. 1459-1460.

³¹⁰ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 3. Sene, 28. Sayı, Rumi 15 Kânunuevvel 1339/Miladi 15 Aralık 1923, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339, s. 103-104.

³¹¹ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*’nın sırasıyla 15 Teşrinisani (Kasım) 1339 (1923), 15 Kânunuevvel (Aralık) 1339 (1923), 15 Kânunusani (Ocak) 1340 (1924), 15 Şubat 1340 (1924) ve 15 Nisan 1340 (1924) tarihli 27, 28, 29, 30 ve 32. sayılarından derlenmiştir.

adedi otuza çıkarılmıştı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından bu gibi hazırlıklar yapılırken mübadiller de Türkiye'ye ayak basmaya başlamışlardı. Nitekim Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey; Hilal-i Ahmer Genel Merkezine gönderdiği 24 Kasım 1923 tarihli telgrafta mübadillerin Türkiye'ye gelmeye başladıklarını bildiriyordu³¹².

31 Aralık 1923'te Samsun'a Gülcemal vapuruyla 664 mübadil gelmişti. Mübadillerin sağlık durumları Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti sayesinde gayet iyiydi ve Ocak 1924 ortalarına gelindiğinde de mübadiller arasında herhangi bir bulaşıcı hastalığa rastlanmamıştı³¹³. 15 Mart 1924 itibarıyla da Samsun iskân mıntıkası dâhilinde, gelen mübadiller arasında tifo vb. bulaşıcı hastalıklar görülüyordu³¹⁴. Ancak takip eden süreçte Selanik'ten gelen mübadiller arasında lekeli humma vakalarına rastlanmaya başlanmıştır. Bu nedenle Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından icap edenlere 29 Nisan 1924'ten itibaren Selanik'ten hareket edecek vapurların tahaffuzhanelere sevk ve tebhirat icrası tebliğ edilmiştir³¹⁵.

Bu arada mübadele dolayısıyla Türkiye'ye gelecek mübadillere sarf edilmek üzere ahali tarafından da Hilal-i Ahmer Cemiyetine yardımlar yapılıyordu. Mesela Koyulhisar kazası Naip³¹⁶ nahiyesi ahali, gelecek mübadillere yardım için 1.500 kuruş bağışta bulunmuştur. Bu meblağın 15 kuruşu posta ücretine verildikten sonra kalan 1.485 kuruşu, 2 Mart 1924'te Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderilmiştir³¹⁷.

³¹² Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 3. Sene, 28. Sayı, Rumi 15 Kânunuevvel 1339/Miladi 15 Aralık 1923, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339, s. 102-105, 107.

³¹³ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 3. Sene, 29. Sayı, Rumi 15 Kânunusani 1340/Miladi 15 Ocak 1924, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, s. 142.

³¹⁴ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 3. Sene, 31. Sayı, Rumi 15 Mart 1340/Miladi 15 Mart 1924, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1340, s. 225-226.

³¹⁵ KA, 639/2 lef: 5, Samsun Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Doktor'dan Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 3 Mayıs 1340/Miladi 3 Mayıs 1924).

³¹⁶ Naip, günümüzde Gökçekent adıyla da bilinmektedir. Bkz. Vedat Karadeniz, *Koyulhisar'ın Coğrafi Etüdü*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s. 68.

³¹⁷ Burada belirtmek gerekir ki Koyulhisar günümüzde Sivas ilinin bir ilçesi olsa da bu yardımın yapıldığı dönemde Koyulhisar bir kaza olarak Karahisar-ı Şarki vilayetine bağlıydı. Nitekim yapılan yardımı Hilal-i Ahmer Cemiyetine takdim eden yazı, Karahisar-ı Şarki Valisi'nin kaleminden çıkıyor. Bkz. KA, 160/232, Karahisar-ı Şarki Valisi'nden Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 2 Mart 1340/Miladi 2 Mart 1924); Karahisar-ı Şarki ise günümüzde Giresun ilinin bir ilçesi olan Şebinkarahisar için Osmanlılar Dönemi'nde kullanılan bir ifadedir. Bkz. Fatma Acun, "Şebinkarahisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 393; 1863 yılından sonra yapılan teşkilatlandırmada vilayet edilen Sivas'a Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) bir sancak olarak bağlanmıştır. 1922'de ise sancakların ilgası üzerine Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Sivas'tan ayrılıp bağımsız bir vilayet olmuştur. 1934'te Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) vilayeti ilçe olunca ona bağlı olan Koyulhisar da Sivas'a bağlanmıştır. Bkz. *Sivas İl Yıllığı* (1967), s. 42.

Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından sevk, iaşe ve tedavi edilen mübadillerin iskân edildiği yerlerden biri de Sivas'tı. Ancak Sivas'tan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine, Sivas'a ulaşan mübadillerin bitli ve vesikalarında aşılardan yapıldığı yazılı olduğu hâlde tathir edildiklerine (temizlendiklerine) dair bir kayıt olmadığı bildiriliyordu. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Refik (Saydam) Bey de Sivas'tan gelen bu tür haberler dolayısıyla 3 Haziran 1924'te Samsun Sıhhiye Müdürlüğüne yazma ihtiyacı duymuştu. Refik Bey, bu yazısında Anadolu'nun emraz-ı sâriyeler (bulaşıcı hastalıklar) ile bulaştırılmasının ağır cezayı gerektirdiğini hatırlatarak Müdürlüğün dikkatini bu konuya çekmeye çalışmıştı. Bunun üzerine Müdürlük de 4 Haziran 1924'te Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyetine yazarak mübadillerin tathirlerinin kaydedilip edilmediğinin Vekâlete iletmek üzere bildirilmesini rica etmişti. Müdürlüğün bu yazısına Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından 5 Haziran 1924'te bir cevap verildiği anlaşılıyorsa da³¹⁸ cevabın içeriğine dair herhangi bir kayda maalesef rastlanamamıştır.

Sivas ve Sivas'taki mübadillerle ilgili olarak Sivas Milletvekili Doktor Ömer Şevki Bey'in Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği 25 Ağustos 1924 tarihli bir yazı ise oldukça dikkat çekicidir. Bu yazısında Ömer Şevki Bey; mübadele meselesinde iskân mıntıkası bulunan Sivas'a gelen mübadillere yardım için her suretle çalışılmaktaysa da Sivas'ın zaten felaketzede bir muhit olması sebebiyle biçare mübadillerin ihtiyaçlarının tamamen tatmin edilemediğini belirtmiş, bundan ötürü kâfi miktarda ecza ve sıhhi malzemenin mübadillere yardım edilmek üzere Sivas Türk Ocağına gönderilmesini rica etmiştir. Cemiyet, Ömer Şevki Bey'in bu yazısına kayıtsız kalmamış ve 27 Ağustos 1924'te Sivas'a ecza ve sıhhi malzeme göndermeyi kararlaştırmıştır³¹⁹.

Cemiyet tarafından Sivas Türk Ocağı Dispanserine gönderilecek ecza; farklı kilo, gram ve adetlerde olmak üzere çeşitli asitler, alkol, amonyak, eter sülfürik, vazelin, emniyet iğnesi, hacamat şişesi, Amerikan sargı vb. 59 farklı maddeden oluşuyordu³²⁰. Bu malzeme toplamda iki sandık tutuyordu. Cemiyet tarafından Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyetine gönderilen 31 Ağustos 1924 tarihli yazıda Reşitpaşa vapuruyla gönderilecek bu iki sandığın Sivas Türk Ocağı Dispanserine ait olduğu belirtilmiş, sandıklar

³¹⁸ KA, 639/2, Samsun Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Doktor'dan Samsun Hilal-i Ahmer İmdad-ı Sıhhi Heyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 4 Haziran 1340/Miladi 4 Haziran 1924).

³¹⁹ KA, 1353/260, Sivas Mebusu Doktor Ömer Şevki Bey'den Hilal-i Ahmer Riyaset-i Celilesine (Rumi 25 Ağustos 1340/Miladi 25 Ağustos 1924).

³²⁰ KA, 1353/260 lef: 1.

ulaştığında teslim alınarak dispansere sevk edilmesi istenmiştir³²¹. Sandıklar Samsun'a ulaşmış ve heyetçe teslim alınmıştır. Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti Sertabibi, Hilal-i Ahmer Genel Merkezine gönderdiği 8 Eylül 1924 tarihli yazıda iki sandık tıbbi eczanın alınarak Sivas Türk Ocağı Dispanserine ulaştırılmak üzere Sivas Milletvekili Doktor Ömer Şevki Bey'e teslim edildiğini bildirmiştir³²². Mübadele sürecinde önemli hizmetleri görülen Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti, 12 Ocak 1925'te lağvedilmiştir. 1 Ocak 1924-12 Ocak 1925 tarihleri arasında Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından sevk, iâşe ve tedavi edilen 4.404 mübadil; Sivas'ta iskân edilmiştir. Sivas'ta iskân edilen bu 4.404 mübadil, Selanik ve Kayalar'dan gelmişti³²³.

Cumhuriyet Dönemi'nde bir süre Sivas Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Müdürlüğü yapmış olan Hasan Tahsin (Dinçeden) Bey ise 1931'de tamamlandığı anlaşılan eserinde Sivas'ta iskân edilen mübadillerin miktarına dair kendisiyle çelişen sayılar zikretmektedir. Hasan Tahsin Bey, eserinin bir yerinde 1.080 hanede 3.962 mübadilin Sivas'a geldiğini belirtirken bu mübadillerin nüfus adedini, hane adedini ve iskân edildikleri mahalleri ayrıntılarıyla gösterdiği tablonun sonuç kısmında ise bu defa 1.080 hanede 3.931 nüfus zikretmektedir. Üstelik verdiği tablodaki sayılar hesaplandığında hane sayısının da aslında 1.090 ettiği görülmektedir³²⁴. Bu eserdeki çelişkili ifadeler bir yana bırakılırsa, önceki satırlarda da belirtildiği gibi Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'na dayanarak Sivas'ta 1 Ocak 1924-12 Ocak 1925 tarihleri arasında Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından sevk, iâşe ve tedavi edilen ve Selanik ve Kayalar'dan gelen 4.404 mübadilin iskân edildiği net olarak söylenebilir. Elbette Sivas'ta iskân edilen mübadillerin bu 4.404 kişiden ibaret olduğunu iddia etmek güçtür. Nitekim Sivas'ta iskâna tabi tutulan mübadil miktarıyla ilgili olarak birçok kaynakta çeşitli nedenlerle birbirinden farklı sayılar zikredilmektedir. Bununla birlikte mübadele sürecinde Sivas vilayetinde 7 binin üzerinde mübadilin iskân edildiği muteber görünmektedir. Nitekim bu konuda herhangi bir zaman aralığı belirtmeksizin Sivas vilayeti dâhilinde iskân edilen mübadil sayısını 7.545 olarak veren bir kaynak

³²¹ KA, 639/100 lef: 1, Hilal-i Ahmer Cemiyetinden Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyet-i Riyasetine (Rumi 31 Ağustos 1340/Miladi 31 Ağustos 1924).

³²² KA, 639/100, 31. Heyet (Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti) Sertabibi'nden Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaset-i Celilesine (Rumi 8 Eylül 1340/Miladi 8 Eylül 1924).

³²³ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 4. Sene, 43. Sayı, Rumi 15 Mart 1341/Miladi 15 Mart 1925, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1341, s. 277.

³²⁴ Dr. Hasan Tahsin (Sivas Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Müdürü/1931), *Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İçtimaî Coğrafyası*, T.C. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatından No 32, Hilâl Matbaası, İstanbul 1932, s. 70-71.

bulunduğu gibi³²⁵ 1923-1927 yıllarında Sivas'ta iskân edilen mübadil sayısını 7.539 olarak veren bir kaynak da bulunmaktadır³²⁶. Sivas'ta iskân edilen mübadil sayısı ne olursa olsun, cemiyet buradaki mübadiller için elinden geleni yapmaya çalışmıştır.

Sivas'ta iskân edilen mübadillerin zaman zaman gayriresmî bir surette mıntıkları dışına çıktıkları da görülmektedir. Nitekim 20 Ocak 1925 itibarıyla Tokat ve mülhakatına firari olarak gelip buralarda sefil ve perişan bir hâlde bulunan Sivas muhacirleri mevcuttu. Tokat Valisi, havalar ısınana kadar bu muhacirlerin zaruri olan iaşeleri için Tokat merkez ve mülhakat Hilal-i Ahmer şubelerini müsamere tertip etmeye ve hamiyet sahibi kişilere başvurmak suretiyle erzak ve para toplamaya davet etmişti. Vali; Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine gönderdiği 20 Ocak 1925 tarihli yazısında toplanmakta olan bu erzak ve paraların firari muhtaç muhacirlere dağıtımı için Hilal-i Ahmer Genel Merkezinden müsaade istenmesini talep etmişti³²⁷. Bu gelişmelerden haberdar olan Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Mehmet Cemil (Uybadın) Bey, Tokat Valisi'nin bu talebini Hilal-i Ahmer Cemiyetine iletmişti. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer Genel Merkezi de Tokat Hilal-i Ahmer Merkezine yazarak toplanmakta olan zahire ve ianelerin Tokat Valiliğinin uygun göreceği şekilde muhtaç muhacirlere sarf edilmesini bildirmişti³²⁸.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1925 yılında iskân mıntıklarındaki mübadilleri kışın şiddetinden mümkün olduğunca korumak için onlara giyim eşyası ve battaniye dağıtmayı kararlaştırarak en fazla yardıma muhtaç ve kışın şiddetine en fazla maruz kalan vilayetlere bu amaçla birer yardım heyeti göndermiştir. Yardım heyeti gönderilen vilayetler arasında Sivas da bulunuyordu. Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Sivas vilayetleri kaza ve köylerinde iskân edilen muhtaç mübadillere eşya dağıtmak üzere bir *Konya-Aksaray-Niğde-Kayseri Heyet-i İmdadiyesi* teşkil edilmiştir. 15 Ocak 1925'te Konya'ya hareket eden heyet; sırasıyla Konya, Aksaray, Niğde ve Kayseri'de muhtaç mübadillere eşya dağıtımını yaptıktan sonra ancak 21 Mayıs 1925'te Sivas'a ulaşmıştır. Sivas vilayetinde merkez vilayet ve Zara, Koçhisar (Hafik), Aziziye, Şarkışla kazaları

³²⁵ Mahmut Şener, *20. Yüzyılın İlk Çeyreğindeki Göçler ve Anadolu'nun Sosyo-Kültürel Yapısına Etkileri: Sivas Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 330-332.

³²⁶ Fahrettin Tepealtı, "Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskânı", *Coğrafya Dergisi-Journal of Geography*, 39. Sayı, 2019, ss. 89-98, s. 96.

³²⁷ KA, 1332/54 lef: 1, Tokat Valiliğinden Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine (Rumi 20 Kânunusani 1341/Miladi 20 Ocak 1925).

³²⁸ KA, 1332/54, Dâhiliye Vekili Mehmet Cemil Bey'den İstanbul Hilal-i Ahmer Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 11 Şubat 1341/Miladi 11 Şubat 1925).

ile Devekse³²⁹, Piredede³³⁰ ve Meryemana³³¹ köylerinde 249 hanede 938 nüfusa eşya dağıtımı yaparak Samsun yoluyla İstanbul'a geri dönmüştür. Sivas Valiliğinden yapılan başvuru üzerine ise yine 1925'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Şarkışla'daki mübadillerin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere Şarkışla Kaymakamlığı emrine 200 ceket, 200 pantolon, 200 yelek, 300 takım çocuk elbisesi, 350 çift çorap ve 200 çift ayakkabı gönderilmiştir³³².

Bu arada 1 Aralık 1914'te kurulan ve Eylül 1919 itibarıyla faal olduğu tespit edilse de çalışmaları hakkında yeterli bilgilere ulaşılamayan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin de zamanla faaliyetine son verdiği ve mübadele sürecinde yeniden kurulduğu anlaşılmaktadır. Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından 1925'te Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine takdim edilen iki senelik devreye (1923-1924) ait raporda diğer pek çok konuyla birlikte Hilal-i Ahmer Cemiyetinin mübadele sürecinde hazırladığı iki mesai programına da yer verilmektedir. Buna göre, ikinci mesai programı gereğince eskiden kurulmuş olup da faaliyetlerini sürdürmeleri Mübadele Vekâletince uygun görülen bazı Hilal-i Ahmer müesseselerinin yeniden ihdasına lüzum görülmüştü. Bu müesseselerden biri de Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesiydi. Yeniden kurulan hastanenin yatak sayısı 20'ydı. Hastanede 1 tabip mevcuttu. Bununla birlikte görevli olarak 1 seyyar tabip ile 1 hasta bakıcı da bulunuyordu³³³. 15 Mart 1924 tarihli Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda da Sivas'taki hastanenin 20 yataklı olduğu, görevli olarak 1 hastane tabibi, 1 seyyar tabip ve 1 hasta bakıcı bulunduğu belirtilmektedir³³⁴. Ancak yeniden kurulan bu hastanenin mübadele sürecinde Sivas'ta oynadığı role dair herhangi bir bilgiye maalesef erişilememiştir.

Mübadele sürecinde cemiyet tarafından teşkil edilen Hilal-i Ahmer sıhhi müesseseleri, 1924 senesi sonuna kadar yani mübadelenin arkası alınıncaya kadar faaliyetlerine devam etmiş ve Mübadele Vekâletince varlıklarına lüzum kalmadıkları cemiyete tebliğ

³²⁹ Burası günümüzde Sivas ilinin Zara ilçesine bağlı Ekinli köyüdür. Bkz. <https://nisanyanyeradlari.com/?y=Devekse&lv=&t=&cry=TR&ua=10> Erişim Tarihi 31/12/2023

³³⁰ Burası günümüzde Sivas ilinin İmranlı ilçesine bağlı bir köydür. Bkz. <https://nisanyanyeradlari.com/?y=Piredede&lv=&t=&cry=TR&ua=10> Erişim Tarihi 31/12/2023

³³¹ Burası günümüzde Sivas ilinin Zara ilçesine bağlı Alishir köyüdür. Bkz. <https://nisanyanyeradlari.com/?y=Meryemana&lv=&t=&cry=TR&ua=10> Erişim Tarihi 31/12/2023

³³² *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 412-414.

³³³ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 336-337; *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 5. Sene, 49. Sayı, Rumi 15 Eylül 1341/Miladi 15 Eylül 1925, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1341, s. 165.

³³⁴ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 3. Sene, 31. Sayı, Rumi 15 Mart 1340/Miladi 15 Mart 1924, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1340, s. 225.

edildikçe birer birer faaliyetlerine son vermişlerdir³³⁵. Ancak Sivas'ta mübadele sürecinde yeniden tesis edilen hastanenin ne zamana kadar faal olduğuna dair herhangi bir kayda ise maalesef rastlanamamıştır.

Görüldüğü üzere Sivas, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi kapsamında Türkiye'ye gelen mübadillerin iskân edildiği mntıkalar arasında bulunuyordu. Bu mntıka; mübadillerin iskân işleriyle ilgilenmek üzere kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâletince merkezden idare ediliyordu. Mübadillerin sevk, iaşe ve tedavileriyle ilgilenmek üzere Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından imdad-ı sıhhi heyetleri oluşturulmuştu. Sivas'ta iskân edilecek mübadillerin sevk, iaşe ve tedavileriyle meşgul olan heyet ise mübadillerin varış iskelelerinden biri olan Samsun'daki imdad-ı sıhhi heyeti idi. Nitekim 1 Ocak 1924-12 Ocak 1925 tarihleri arasında bu heyet tarafından sevk, iaşe ve tedavi edilen ve Selanik ve Kayalar'dan gelen 4.404 mübadil; Sivas'ta iskân edilmişti. Hilal-i Ahmer Cemiyeti; Sivas'ta iskân edilecek mübadillere Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti vasıtasıyla sevk, iaşe ve tedavi hizmetleri sunmasının yanı sıra Sivas'ta iskân edilen mübadillere tıbbi ecza, ceket, pantolon, yelek, çocuk elbisesi, çorap, ayakkabı, battaniye gibi ihtiyaç ürünleri göndermek suretiyle de yardımlarına devam etmişti.

3.2. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve Bağlı Şubelerinin Faaliyeti

3.2.1. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, Millî Mücadele yıllarında olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nde de çeşitli suretlerle elde ettiği gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunmaya devam etmiştir. Nitekim 1 Kasım 1923'te Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyetinden İstanbul Hilal-i Ahmer Genel Merkezine Osmanlı Bankası vasıtasıyla 350 lira gönderilmiştir³³⁶. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, Temmuz 1923'ten Kasım 1923 sonuna kadar ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 40.000 kuruş göndermiş bulunuyordu³³⁷. 1923 yılı zarfında Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderilen nakit toplamı ise 900 liradır³³⁸. Elbette

³³⁵ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 340.

³³⁶ KA, 159/290, Sivas Hilal-i Ahmer Reisi Nazif Bey'den İstanbul Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumiliğine (Rumi 1 Teşrinisani 1339/Miladi 1 Kasım 1923).

³³⁷ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 3. Sene, 28. Sayı, Rumi 15 Kânunuevvel 1339/Miladi 15 Aralık 1923, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339, s. 101.

³³⁸ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 371.

dönemlendirme açısından bakıldığında burada zikredilen son iki tutara aslında Cumhuriyet'in ilanından önce gönderilenlerin de dâhil olduğu göz ardı edilmemelidir.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, 1925 yılı zarfında (1 Temmuz 1925'e kadar) 38.733 kuruş gelir elde ederken 1.550 kuruş masraf yapmış ve 42.986 kuruş da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermiştir³³⁹. Bu dönemde Cemiyet Genel Merkezine elde ettiği gelirden daha fazlasını göndermiş olmasına bakılarak Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin bu göndermeyi yapabilmek için önceki dönemlerde elde ettiği gelirlere de başvurduğu söylenebilir.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin 1 Temmuz 1925'ten 30 Aralık 1925'e kadarki gelirleri ise şu şekildedir:

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında olmayarak toplanan yardımlar	2.750 kuruş
Çiçek Günü ³⁴⁰ hasılatı	7.252 kuruş
Kurban derileri satışından elde edilen gelir	11.500 kuruş
Toplam	21.502 kuruş

Tablo 25: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Hesap Özeti (1 Temmuz-30 Aralık 1925)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 6. Sene, 61. Sayı, Miladi 15 Eylül 1926, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1926, s. 23.

Temmuz 1925'den Aralık 1925 sonuna kadarki dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi toplam 21.502 kuruş gelir elde etmiştir. Bu gelirlerinin büyük bölümünü kurban derileri satışından elde etmiştir. Bu dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin herhangi bir gideri bulunmamaktadır.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin 1 Ocak 1926'dan 31 Mart 1926'ya kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

³³⁹ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 461.

³⁴⁰ Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1914 yılında Ramazan Bayramı'nın birinci gününü Hilal-i Ahmer Çiçek Günü ilan etmişti. Cemiyet, Ramazan Bayramı'nın birinci günlerinde insanlara cemiyete mahsus ortasında kızıl yarım aylı bir küçük beyaz çiçek rozeti veriyor, bunun karşılığında insanların imkânları ölçüsünde az veya çok verdiği paralardan gelir elde ediyordu. Bkz. *Servet-i Fünun*, 24. Sene, 47. Cilt, Sayı No.: 1214, Rumi 28 Ağustos 1330/Miladi 10 Eylül 1914, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1330, s. 272.

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	5.115 kuruş
Maktu makbuz karşılığında toplanan aidat	1.100 kuruş
Çeşitli gelirler	30 kuruş
Toplam	6.245 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	15.039 kuruş
Çeşitli yardımlar	7.273 kuruş
İdare masrafları	435 kuruş
Toplam	22.747 kuruş

Tablo 26: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Hesap Özeti (1 Ocak-31 Mart 1926)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 5. Sene, 60. Sayı, Miladi 15 Ağustos 1926, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1926, s. 570.

Ocak 1926'dan Mart 1926 sonuna kadarki dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin giderleri gelirlerinden fazladır. Bu dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 15.039 kuruş gönderilmiştir. İlk bakışta gelirler toplamından çok daha fazla olan bu tutarın Genel Merkeze nasıl gönderildiği kafalarda soru işareti oluşturabilirse de önceki dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin Hilal-i Ahmer Genel Merkezine herhangi bir göndermede bulunmadığı hatırlanmalıdır. Yani aslında Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin bu dönemde Genel Merkeze gönderdiği tutarın kaynağını büyük ölçüde önceki dönemde elde ettiği gelirler oluşturmaktadır.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin 1 Nisan 1926'dan 30 Haziran 1926'ya kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	50 kuruş
Maktu makbuz karşılığında olmayarak toplanan yardımlar	700 kuruş
Çiçek Günü hasılatı	13.190 kuruş
Zara Şubesinden Çiçek Günü hasılatı	3.795 kuruş
Müsamere hasılatı	33.400 kuruş
Toplam	51.135 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	16.985 kuruş
Çeşitli yardımlar	5.870 kuruş
İdare masrafları	6.720 kuruş
Toplam	29.485 ³⁴¹ kuruş

Tablo 27: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Hesap Özeti (1 Nisan-30 Haziran 1926)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 6. Sene, 61. Sayı, Miladi 15 Eylül 1926, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1926, s. 23.

Nisan 1926'dan Haziran 1926 sonuna kadarki dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin toplam gelirin büyük bölümünü müsamere ve Çiçek Günü hasılatları oluşturmaktadır. Bu dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin gelirleri giderlerinden fazladır ve Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 16.985 kuruş gönderilmiştir.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin 1 Temmuz 1926'dan 30 Eylül 1926'ya kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

³⁴¹ Doğrusu 29.575'tir.

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	720 kuruş
Maktu makbuz karşılığında olmayarak toplanan yardımlar	650 kuruş
Pul hasılatı	950 kuruş
İmdad-ı sıhhi levha satış hasılatı	220 kuruş
Gazete bedeli	2.662 kuruş
Toplam	4.482 ³⁴² kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	2.456 kuruş
Çeşitli yardımlar	2.000 kuruş
İdare masrafları	2.019 kuruş
Toplam	6.475 kuruş

Tablo 28: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Hesap Özeti (1 Temmuz-30 Eylül 1926)

Kaynak: *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, VII. Cilt, s. 3156.

Temmuz 1926'dan Eylül 1926 sonuna kadarki dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin toplam gelirin büyük bölümünü gazete hasılatı oluşturmaktadır. Bu dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin giderleri gelirlerinden fazladır ve Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 2.456 kuruş gönderilmiştir.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, 1927 yılı zarfında 113.804 kuruş gelir elde ederken aynı yıl zarfında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 52.456 kuruş göndermiştir³⁴³. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin 1 Temmuz 1927'den 30 Haziran 1928'e kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

³⁴² Doğrusu 5.202'dir.

³⁴³ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 610-611.

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	39.640 kuruş
Maktu makbuz karşılığında toplanan aidat	890 kuruş.
Maktu makbuz karşılığında olmayarak toplanan yardımlar	905 kuruş
Pullar hasılatı	32.715 kuruş
Çiçek Günü hasılatı	7.692 kuruş
Kangal Şubesinden	1.500 kuruş
Toplam	83.642 ³⁴⁴ kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	74.894 kuruş
İdare masrafları	39.144 kuruş
Çeşitli yardımlar	7.000 kuruş
Pul bey'iyesi	9.779 kuruş
Toplam	130.817 kuruş

Tablo 29: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi Hesap Özeti 1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928

Kaynak: *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, X. Cilt, s. 4472.

Temmuz 1927'den Haziran 1928 sonuna kadarki dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin toplam gelirinin büyük bölümü, toplanan ianeler ve pullar hasılatından oluşmaktadır. Bu dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin giderleri gelirlerinden fazladır ve Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 74.894 kuruş gönderilmiştir.

Bu arada belirtmek gerekir ki İzmir'de, merkezi Torbalı olmak üzere 31 Mart 1928'de bir deprem meydana gelmişti³⁴⁵. Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bu olaya da kayıtsız kalmamış ve İzmir depremzedelerine yardım olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 30.000 kuruş göndermiştir³⁴⁶. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinden Cemiyet Genel Merkezine 1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928 arasında gönderilen toplam tutarın 74.894 kuruş olduğu hatırlandığında depremzedeler için gönderilen bu 30.000 kuruşun önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

³⁴⁴ Doğrusu 83.342'dir.

³⁴⁵ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 82. Sayı, Miladi 15 Haziran 1928, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1928, s. 492.

³⁴⁶ KA, 307/59, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziye Reisi Doktor'dan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaset-i Aliyyesine (Miladi 11 Haziran 1928).

Bu arada Sivas, Cumhuriyet Dönemi'nde de vilayat-ı şarkiye mültecilerini barındırmaya devam ediyordu ve muhtemelen Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi tarafından bu insanlara yine yardım edilmeye çalışılıyordu. Cumhuriyet Dönemi'nde bir süre Sivas Sıhhat ve İctimaî Muavenet Müdürlüğü yapmış olan Hasan Tahsin (Dinçeden) Bey'in 1931'de tamamlandığı anlaşılan eserinde, Sivas'ta mevcut olan vilayat-ı şarkiye mültecilerinin sayısına dair kayıtlar bulunmaktadır. Hasan Tahsin Bey; bu mültecilerin nüfus adedini, hane adedini ve iskân edildikleri mahalleri ayrıntılarıyla gösterdiği tablonun sonuç kısmında Sivas vilayeti dâhilinde 1.457 hanede 6.506 nüfus vilayat-ı şarkiye mültecisi mevcut olduğunu belirtmektedir. Ancak tablodaki sayılar toplandığında Sivas vilayetinde mevcut olan bu mültecilerin gerçekte 1.437 hanede 6.606 nüfustan ibaret olduğu görülmektedir³⁴⁷.

Cumhuriyet Dönemi'nde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin merkez ve idare heyetlerine bakıldığında ise bunlarda sıklıkla değişikliğe gidildiği görülmektedir. Nitekim Sivas Hilal-i Ahmer Merkezini teşkil eden merkez heyeti ve idare heyeti üyeleri, 1925'te çeşitli sebeplerle Sivas'tan ayrılmışlardı. Bu üyelerin Sivas'tan ayrılmalariyla ortada onların yerine geçebilecek oy sahibi bir üye kalmamıştı. Bu durumda Sivas Vilayeti Genel Meclisinin tespit ve seçimleriyle yeni bir merkez heyeti ve idare heyeti oluşturulmuştu. Merkez heyeti; Muallim Seraceddin, Posta Müdürü Halis, Muallim Eflatun, Tüccardan Hayri, Polis Müdürü Kenan, Merkez Tabibi İbrahim, Maarif Müdürü Necati, Eczacı Mustafa, Eczacı Halil, Matbaa Müdürü Abdülkadir, Doktor Osman Nuri, Sıhhiye Müdürü Rıfat, Ziraat Bankası Müdürü Faik, Tüccardan Adil ve Eczacı Ali Rıza Beylerden oluşmuştu. Bunlar arasından idare heyeti ise Reis Doktor Osman Nuri, Reis-i Sani Sıhhiye Müdürü Rıfat, Muhasip (Sayman) Ziraat Bankası Müdürü Faik, Veznedar Tüccardan Adil ve Kâtip Eczacı Ali Rıza Beylerden oluşmuştu. 1926 yılı zarfında ise merkez ve idare heyetlerinde bazı değişiklikler olmuştur. Değişiklikler sonucunda merkez heyeti şu kişilerden oluşmuştur: Emraz-ı Ayniye Müttehassısı (Göz Hastalıkları Uzmanı) Osman Nuri Bey, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü Rıfat Bey, Doktor Mesut Bey, Doktor Hüseyin Veli Bey, Mektep Muallimi Kâzım Bey, Lise Müdürü Hüsnü Bey, Posta Müdürü Halis Bey, Ziraat Bankası Müdürü Faik Bey, Merkez Tabibi İbrahim Bey, Matbaa Müdürü Abdülkadir Bey, Muallim Seraceddin Bey, Muallim Eflatun Cem Bey ve Sığircızade Hayri Bey.

³⁴⁷ Dr. Hasan Tahsin, *Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimaî Coğrafyası*, s. 71.

Bunlar arasından idare heyeti ise şu kişilerden oluşmuştur: Reis-i Evvel Emraz-ı Ayniye Mütahassısı Osman Nuri Bey, Reis-i Sani Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Rifat Bey, Muhasip Doktor Mesut Bey, Veznedar Doktor Hüseyin Veli Bey, Kâtip Mektep Muallimi Kâzım Bey³⁴⁸.

1928 yılının sonbaharında merkez ve idare heyetlerinde yine bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre merkez heyeti üyeliklerine seçilenler arasında Frengi Mücadele Teşkilatı Sertabibi ve Sıhhiye Müdür Vekili Kâzım Ruhi, Doktor Hüseyin Veli, Belediye Reisi Hayri, Posta Müdürü Halis, Matbaa Müdürü Abdülkadir, Tahsilat Şubesi Memuru Dizdarzade İrfan, Ziraat Bankası Müdürü Faik, Lise Mektebi muallimlerinden Eflatun, Erkek Muallim Mektebi muallimlerinden Kâzım, Frengi Mücadele Teşkilatı Sertabibi Kâzım Ruhi Bey'in eşi Nimet Kâzım Hanım, Frengi Mücadele Teşkilatı Tabibi Cemal Bey'in eşi Meliha Cemal Hanım, Frengi Mücadele Teşkilatı Tabibi Cemal Vahre ve tüccardan Siraceddin bulunuyordu. Yeni merkez heyetinde iki kadın üyenin yer alışı dikkat çekmektedir. Merkez heyeti üyeleri arasından da Doktor Kâzım Ruhi Bey İdare Heyeti Reisliğine, Doktor Hüseyin Veli Bey İkinci Reisliğe, Belediye Reisi Hayri Bey Muhasipliğe, Posta Müdürü Halis Bey Veznedarlığa ve Matbaa Müdürü Abdülkadir Bey Kâtipliğe seçilmişlerdi. Bu seçimler, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezince 10 Kasım 1928'de tasdik edilmiştir³⁴⁹.

Ancak 1929'dan itibaren idare heyetinde yine bazı değişiklikler görülmektedir. Nitekim 1929, 1930 ve 1931 yıllarında Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin idare heyeti şu kişilerden oluşmaktadır:

	1929	1930	1931
Birinci Reis	Müzeyyen Hanım	Kâzım Ruhi Bey	Ruhi Bey
İkinci Reis	Dr. Kâzım Ruhi Bey	Naci Kâzım Bey	
Muhasip	Hayri Bey	Hayri Bey	Sami Bey
Veznedar	Halis Bey	Hüseyin Bey	
Kâtip	Abdülkadir Bey	Hamdi Bey	

Tablo 30: Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi İdare Heyeti (1929, 1930, 1931)

Kaynak: KA, 209/65.

1929'da Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine bir kadının, Müzeyyen Hanım'ın Reislik etmesi kayda değer bir husustur. 1929 itibarıyla Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin üye sayısı 16'sı muavin olmak üzere 283'tür. 1929'da taahhüdata nazaran tahsilatın nispeti

³⁴⁸ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 461, 570.

³⁴⁹ *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, X. Cilt, s. 4548-4549, 4551.

%16'dır. 1. teftiş mıntıkasında bulunan Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi; 18 Eylül 1927 ve 19 Haziran 1928 tarihlerinde Müfettiş Mustafa Bey, 20 Nisan 1930 ve 11 Mayıs 1931 tarihlerinde Müfettiş Ali Rıza Bey, 1 Haziran 1932'de de Müfettiş Şükrü Bey tarafından teftiş edilmiştir³⁵⁰.

Burada şunu da ayrıca belirtmek gerekir ki 9 Kasım 1930 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi ile Sivas'ın Gökçebostan Mahallesi'nde metruk 42 numaralı hane, bedeli on senede ve on eşit taksitte ödenmek üzere 4.000 lira karşılığında Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyetine verilmiştir³⁵¹.

Görüldüğü üzere Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi, Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyeti esnasında yardım ve aidat toplamak, müsamere tertip etmek, kendisine bağışlanan kurban derilerini satmak, Çiçek Günü dolayısıyla çiçek rozeti satmak gibi suretlerle gelirler elde etmiş ve elde ettiği bu gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunmuştur. 1928'deki İzmir Depremi'nde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin İzmir depremzedelerine yardımda bulunmuş olması da anlamlıdır. Öte yandan Cumhuriyet Dönemi'nde Sivas'ta hâlâ vilayat-ı şarkiye mültecilerinin mevcut olduğu görülmekte, Sivas Hilal-i Merkezinin de kuvvetle muhtemel bu mülteciler için elinden geleni yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Cumhuriyet Dönemi'nde Sivas Hilal-i Ahmer merkez ve idare heyetlerinde sık sık değişikliğe gidilmesi de dikkat çekmektedir.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin faaliyeti bu şekilde incelendikten sonra bu merkeze bağlı şubelerin faaliyetleri de aşağıda ilgili başlıklar altında incelenecektir.

3.2.2. Şarkışla (Tenus) Hilal-i Ahmer Şubesi

Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesi, Millî Mücadele yıllarında olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nde de çeşitli suretlerle elde ettiği gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunmaya devam etmiştir. Nitekim Temmuz 1923'ten Kasım 1923 sonuna kadar Şarkışla Şubesinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 24.475 kuruş gönderilmiştir ³⁵² . Elbette dönemlendirme açısından

³⁵⁰ KA, 209/65; 209/65 lef: 1.

³⁵¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık (30-0-0-0) Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30-18-1-2), Kutu: 15, Gömlek: 72, Sıra: 8, (Miladi 9 Kasım 1930).

³⁵² *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 3. Sene, 28. Sayı, Rumi 15 Kânunuevvel 1339/Miladi 15 Aralık 1923, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339, s. 101.

bakıldığında zikredilen bu tutara aslında Cumhuriyet'in ilanından önce gönderilenlerin de dâhil olduğu göz ardı edilmemelidir.

Şarkışla Şubesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 1925 yılı zarfında ise (1 Temmuz 1925'e kadar) 540 kuruş gönderilmiştir. 1926 yılı zarfında (Eylül sonuna kadar) Şarkışla Şubesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderilen meblağ ise 150 kuruştur. Şarkışla Şubesinin 1927 yılı zarfındaki gelirleri 21.420 kuruştur ve aynı yıl zarfında şubeden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 18.470 kuruş gönderilmiştir³⁵³.

Şarkışla Şubesinin 1 Temmuz 1927'den 30 Haziran 1928'e kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	3.145 kuruş
Maktu makbuz karşılığında olmayarak toplanan yardımlar	4.309 kuruş
Pullar hasılatı	5.250 kuruş
Toplam	12.704 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	20.948 kuruş
İdare masrafları	80 kuruş
Toplam	21.028 kuruş

Tablo 31: Şarkışla Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928)

Kaynak: *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, X. Cilt, s. 4472.

Temmuz 1927'den Haziran 1928 sonuna kadarki dönemde Şarkışla Şubesinin toplam geliri 12.704 kuruştur. Aynı zaman zarfında şubeden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 20.948 kuruş gönderilmiştir. Gönderilen bu tutar, şubenin bu dönemki toplam gelirinden fazladır. Bu durum, şubenin Genel Merkeze göndermede bulunurken önceki dönemlerde elde ettiği gelirlere de başvurduğunu göstermektedir.

Şarkışla kazası, Cumhuriyet Dönemi'nde sadece mübadillerin değil mübadele harici olarak Türkiye'ye gelen Müslüman muhacirlerin de iskân edildiği yerlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Nitekim Şarkışla kazasınca iskân edilmek üzere sevk edilen mübadele harici Sırbistan muhacirlerinden seksen nüfusu içeren on dokuz hane muhacir, 21 Ocak 1924'te Şarkışla kazasına varmıştı. Şarkışla Kaymakamlığı tarafından

³⁵³ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 461, 569, 610.

bu muhacirlerin iskânına bir medrese camii tahsis edilmişti. Ancak bu cami, on dokuz haneyi dolayısıyla seksen nüfusu içine alacak derecede geniş olmadığı gibi soğuk olup döşemesi de bulunmuyordu. Her şeyden mahrum bulunan zavallı felaketzedeler soğukta kuru tahtalar üzerinde aç ve çıplak titremekteydiler. Bu durumu gören Şarkışla Hilal-i Ahmer Şube Heyeti derhâl harekete geçmiş, hiçbir yerden on para iane toplamaksızın her mahalleye ikişer üçer hane dağıtmak suretiyle muhacirleri muntazam icarhane odalarına iskân ederek onların istirahatini temin etmişti. İki hane iskânına da ayrıca bizzat Şarkışla Hilal-i Ahmer Şube Reisi tarafından yer verilmişti. Bunun dışında muhacirlere verilmek üzere 12 hasır, 8 adet borulu soba ve ihtiyaç duydukları günlük yakıt ve aydınlatma araçları da yine aynı şekilde iane toplanmaksızın sırf şube heyetinden reis ile birkaç üyenin şahsi hamiyetleri ve belediyenin yardımlarıyla temin edilmişti³⁵⁴.

Cumhuriyet Dönemi'nde şubenin üye sayısı, idare heyeti gibi konulara bakılacak olursa 1929 itibarıyla şubenin üye sayısı 1'i muavin olmak üzere 23'tü. Şubenin idare heyeti 1931'de Reis Nahit Bey, Veznedar Ahmet Efendi ve Kâtip Mahmut Efendi'den oluşurken 1932'de ise Reis Nahit Bey ve Veznedar A. Rauf Beylerden oluşuyordu. 1. teftiş mntıkasında bulunan şube; 26 Temmuz 1927 ve 20 Haziran 1928 tarihlerinde Müfettiş Mustafa Bey, 29 Mart 1930 ve 6 Mayıs 1931 tarihlerinde Müfettiş Ali Rıza Bey, 29 Mayıs 1932'de de Müfettiş Şükrü Bey tarafından teftiş edilmişti³⁵⁵.

Görüldüğü üzere Şarkışla Şubesi, Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyeti esnasında genel olarak çeşitli suretlerle elde ettiği gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunuyordu. Bu dönemde Şarkışla'nın mübadele harici olarak Türkiye'ye gelen Müslüman muhacirlere ev sahipliği yapması ve Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesinin de kazalarında bulunan bu muhacirlere özverili bir şekilde yardımlarda bulunması dikkat çekmektedir.

3.2.3. Yenihan (Yıldızeli) Hilal-i Ahmer Şubesi

Yenihan Hilal-i Ahmer Şubesinin ahaliden iane toplama, bağlı bulunduğu Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermede bulunma gibi faaliyetler bakımından Millî Mücadele yıllarının aksine Cumhuriyet Dönemi'nde hayli

³⁵⁴ KA, 160/234, Şehr-i kışla Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi'nden Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaseti Huzur-ı Samisine (Rumi 10 Şubat 1340/Miladi 10 Şubat 1924).

³⁵⁵ KA, 1236/6; 1236/6 lef: 1.

etkili olduğu görülmektedir. Nitekim Yenihan Şubesi; Sivas Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığına Ziraat Bankası havalesiyle Hilal-i Ahmer ianesi olarak 27 Şubat 1924'te 1.900 kuruş³⁵⁶, 24 Aralık 1924'te ise 5.950 kuruş göndermiştir³⁵⁷. Kaza ahalisinden Hilal-i Ahmer ianesi olarak toplanan 10.000 kuruş da 15 Mart 1924'te Yenihan (Yıldızeli) Ziraat Bankası sandığına teslim edilmek suretiyle İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderilmiştir³⁵⁸.

Hilal-i Ahmer şubeleri, Hilal-i Ahmer Genel Merkezinden temin ettikleri çeşitli eşyayı ahaliye satarak gelirler elde ediyor ve böylece cemiyete maddi katkı sağlıyorlardı. Yenihan (Yıldızeli) Şubesi de Hilal-i Ahmer Genel Merkezinden temin ettiği Hilal-i Ahmer çiçek ve aynalarının bir kısmını ahaliye satarak 600 kuruşluk bir meblağ tahsil etmiş ve bu meblağı Yenihan Ziraat Bankası havalesiyle Mayıs 1924'te Hilal-i Ahmer Genel Merkezine göndermiştir³⁵⁹.

Bu arada belirtmek gerekir ki Hilal-i Ahmer şubeleri, ellerinde mevcut olan maktu makbuzlar ve şefkat pulları tükendikçe yenilerini Hilal-i Ahmer Genel Merkezinden temin ediyorlardı. Kasım 1925 itibarıyla Yenihan Şubesinin elinde bol miktarda makbuz ve şefkat pulu bulunuyordu. Nitekim Yenihan Hilal-i Ahmer Şubesi Reisi, Genel Merkeze gönderdiği 7 Kasım 1925 tarihli yazısında daha önceden şubelerine gönderilmiş olan maktu makbuzlar ile şefkat pullarının hâlâ tükenmediğini, hatta bunların gelecek sene için de kâfi geleceğinden yenilerinin gönderilmesine ihtiyaç olmadığını bildirmişti³⁶⁰.

Yenihan (Yıldızeli) Şubesinin 1 Ocak 1926'dan Mart 1926 sonuna kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

³⁵⁶ KA, 161/326, Yenihan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Müftü'den İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiliği Canib-i Alisine.

³⁵⁷ KA, 161/331, Sivas: Yenihan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Müftü'den İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiliği Canib-i Alisine (Rumi 25 Kânunuevvel 1340/Miladi 25 Aralık 1924).

³⁵⁸ KA, 161/327, Yenihan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Müftü'den İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiliği Canib-i Alisine (Rumi 15 Mart 1340/Miladi 15 Mart 1924).

³⁵⁹ KA, 161/328, Yenihan-Yıldızeli Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Müftü'den İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiliği Canib-i Alisine (Rumi 10 Mayıs 1340/Miladi 10 Mayıs 1924).

³⁶⁰ KA, 161/329, Yenihan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Müftü'den İstanbul Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 7 Teşrinisani 1341/Miladi 7 Kasım 1925).

Gelirler	2.335 kuruş
Genel Merkeze gönderilen tutar	4.900 kuruş
İdare masrafları	35 kuruş

Tablo 32: Yenihan (Yıldızeli) Şubesi Hesap Özeti (1 Ocak-31 Mart 1926)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 5. Sene, 57. Sayı, Miladi 15 Mayıs 1926, Matbaa-i Ahmet İhsan, İstanbul 1926, s. 431.

Ocak 1926'dan Mart 1926 sonuna kadarki dönemde Yenihan (Yıldızeli) Şubesi toplam 2.335 kuruş gelir elde ederken Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 4.900 kuruş göndermiştir. Genel Merkeze gönderilen meblağ, şubenin bu dönemki toplam gelirinden fazladır. Bu durum, şubenin Genel Merkeze göndermede bulunurken önceki dönemlerde elde ettiği gelirlere de başvurduğunu göstermektedir. 1926 yılı zarfında (Eylül sonuna kadar) ise Yıldızeli Şubesinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 6.550 kuruş gönderilmiştir³⁶¹.

Yenihan Şubesinin 1 Temmuz 1927'den 31 Aralık 1927'ye kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan aidat	500 kuruş
Çiçek hasılatı	877 kuruş
Pul hasılatı	2.000 kuruş
İlamat-ı adliye (Adli bildirmeler- bilgilendirmelerden elde edilen gelir)	820 kuruş
Gazete	255 kuruş
Toplam	4.452 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	5.000 kuruş
İdare masrafları	50 kuruş
Bey'ıye ücreti (Komisyon ücreti)	64 kuruş
Toplam	5.114 kuruş

Tablo 33: Yenihan Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz-31 Aralık 1927)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 81. Sayı, Miladi 15 Mayıs 1928, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1928, s. 460.

³⁶¹ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 569.

Temmuz 1927'den Aralık 1927 sonuna kadarki dönemde şubenin gelirlerinin büyük bölümünü pul hasılatı oluşturmaktadır. Bu dönemde Hilal-i Ahmer Genel Merkezine gönderilen meblağ, yine şubenin toplam gelirinden fazladır. Bu durum da şubenin Genel Merkeze göndermede bulunurken yine önceki dönemlerde elde ettiği gelirlere başvurduğunu göstermektedir. Şubenin genel olarak 1927 yılı zarfındaki gelirleri ise 8.810 kuruştur. Aynı yıl zarfında şubeden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 6.550 kuruş gönderilmiştir³⁶².

Yenihan Şubesinin 1 Ocak 1928'den 31 Mart 1928'e kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan aidat	710 kuruş
Pullar hasılatı	120 kuruş
Çiçek Günü hasılatı	590 kuruş
Çeşitli gelirler: Müsamere	2.330 kuruş
İlamat-ı adliye hasılatı	550 kuruş
Toplam	4.300 kuruş
Ödemeler	
İdare masrafları	495 kuruş
Toplam	495 kuruş

Tablo 34: Yenihan Şubesi Hesap Özeti (1 Ocak-31 Mart 1928)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 84. Sayı, Miladi 15 Ağustos 1928, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1928, s. 612.

Ocak 1928'den Mart 1928 sonuna kadarki dönemde şubenin toplam gelirinin büyük bölümünü, müsamere gelirleri dâhil çeşitli başka gelirler oluşturmaktadır. Şube, bu zaman zarfında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermede bulunmamıştır. Yenihan Şubesinin 1 Nisan 1928'den 30 Haziran 1928'e kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

³⁶² *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 610.

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan aidat	4.035 kuruş
Toplam	4.035 kuruş
Ödemeler	
İdare masrafları	50 kuruş
Toplam	50 kuruş

Tablo 35: Yenihan Şubesi Hesap Özeti (1 Nisan-30 Haziran 1928)

Kaynak: *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, X. Cilt, s. 4473.

Nisan 1928'den Haziran 1928 sonuna kadarki dönemde toplanan aidatlar, aynı zamanda şubenin toplam gelirini teşkil etmektedir ki bu tutar 4.035 kuruştur. Şube, bu zaman zarfında da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermede bulunmamasıyla dikkat çekmektedir.

Cumhuriyet Dönemi'nde 1930, 1931 ve 1932 yıllarında şubenin idare heyeti ise şu kişilerden oluşuyordu:

	1930	1931	1932
Reis	Mürşide Hanım	Mahmut Bey	Mahmut Bey
Veznedar	Mehmet Bey		
Kâtip	Mahmut Bey		A. Sami Bey

Tablo 36: Yenihan Şubesi İdare Heyeti (1930, 1931, 1932)

Kaynak: KA, 209/104.

Mürşide Hanım, 1930'da şubenin kadın reisi olarak dikkat çekmektedir. 1930'da şubenin üye sayısı 100'dür. 1. teftiş mıntıkasında bulunan şube; 29 Temmuz 1927 ve 26 Haziran 1928 tarihlerinde Müfettiş Mustafa Bey, 25 Nisan 1930 ve 4 Ekim 1931 tarihlerinde Müfettiş Ali Rıza Bey, 29 Haziran 1932'de de Müfettiş Şükrü Bey tarafından teftiş edilmiştir³⁶³.

Görüldüğü üzere Millî Mücadele yıllarında müfettiş raporlarıyla sabit olan olumsuz eleştiriler sonucunda yeniden teşkilat yapılmak suretiyle yenilenmeye çalışılan Yıldızeli Şubesi, Cumhuriyet Dönemi'nde daha etkili bir faaliyet sürdürmüştür. Şube bu dönemde genel olarak çeşitli suretlerle elde ettiği gelirlerden hem bağlı olduğu Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine hem de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunmuştur.

³⁶³ KA, 209/104; 209/104 lef: 1.

3.2.4. Zara Hilal-i Ahmer Şubesi

Zara Hilal-i Ahmer Şubesi, ilk olarak Mayıs 1915'te kurulmuştu. Ancak Hilal-i Ahmer şubelerinin zaman içinde çeşitli sebeplerle faaliyetini durdurup bir süre sonra tekrar faaliyete geçtikleri oluyordu. Bu durum, Zara Şubesi için de geçerliydi. Nitekim 15 Ocak 1924 tarihli Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda Sivas vilayetine bağlı Zara kazası merkezinde teşkil olunan Hilal-i Ahmer şubesince icra edilen seçimlerden bahsedilmektedir. Bu seçimler sonucunda Meclis-i İdare azasından Muhlis ve Mehmet ve Belediye Reisi Turan ve Belediye Kâtibi Mustafa ve Kasapzade Hasan ve Müftüzade Dursun ve Yağzade Mehmet ve Darendelizade Hacı Sabit Efendiler şube üyeliklerine ve bunlar arasından Muhlis Efendi İdare Heyeti Reisliğine, Darendelizade Hacı Sabit Efendi Kâtipliğe ve Mustafa Efendi Veznedarlığa seçilmişlerdir³⁶⁴.

Şube, çeşitli suretlerle elde ettiği gelirlerden hem bağlı bulunduğu Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine hem de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunuyordu. Nitekim 1 Nisan 1926'dan 30 Haziran 1926'ya kadar Zara Şubesinden Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine Çiçek Günü hasılatı olarak 3.795 kuruş gönderilmiştir³⁶⁵.

Zara Şubesi, 1927 yılı zarfında Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine bağlı olarak faaliyet gösteren diğer şubelere nazaran Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine en yüksek meblağı göndermesiyle dikkat çekmektedir. Şubenin 1927 yılı zarfındaki gelirleri 3.607 kuruştur ve aynı yıl zarfında şubeden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 35.623 kuruş gönderilmiştir³⁶⁶. Şubenin, bu tutarı gönderebilmek için önceki dönemlerde elde ettiği gelirlere başvurduğu anlaşılmaktadır.

Zara Şubesinin 1 Temmuz 1927'den 30 Haziran 1928'e kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

³⁶⁴ *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, III. Cilt, s. 1145.

³⁶⁵ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 6. Sene, 61. Sayı, Miladi 15 Eylül 1926, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1926, s. 23.

³⁶⁶ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 611.

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar, müsamere	37.155 kuruş
Maktu makbuz karşılığında toplanan aidat	9.500 kuruş
Maktu makbuz karşılığında olmayarak toplanan yardımlar	21.105 kuruş
Pullar hasılatı	100 kuruş
Çiçek Günü hasılatı	4.412 kuruş
Toplam	83.070 ³⁶⁷ kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	49.844 kuruş
İdare masrafları	83 kuruş
Çeşitli yardımlar	19.195 kuruş
Demirbaş eşya bedeli	1.700 kuruş
Müsamere masrafı	1.450 kuruş
Toplam	72.272 kuruş

Tablo 37: Zara Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928)

Kaynak: *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, X. Cilt, s. 4474.

Temmuz 1927'den Haziran 1928 sonuna kadarki dönemde şubenin gelir ve giderlerinin birbirine eşit olduğu görülmektedir. Bu dönemde şube, gelirlerinin büyük bölümünü müsamere ve topladığı ianelerden elde ederken Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 49.844 kuruş göndermiştir.

1929 itibarıyla şubenin üye sayısı 5'i muavin olmak üzere 93'tü. 1929'da taahhüdata nazaran tahsilatın nispeti %30'du. Şube; 19 Temmuz 1927 ve 24 Haziran 1928 tarihlerinde Müfettiş Mustafa Bey, 13 Nisan 1930 ve 29 Mayıs 1931 tarihlerinde Müfettiş Ali Rıza Bey, 23 Haziran 1932'de de Müfettiş Şükrü Bey tarafından teftiş edilmişti³⁶⁸. 1.teftiş mıntıkasında bulunan şubenin 1930, 1931 ve 1932 yıllarında idare heyeti ise şu kişilerden oluşuyordu:

³⁶⁷ Doğrusu 72.272'dir.

³⁶⁸ KA, 1236/105 lef: 1.

	1930	1931	1932
Reis	Dr. Hakkı Bey	Dr. Hakkı Bey	Suat Bey
Veznedar	Fehmi Bey	Nedim Bey	Şükrü Bey
Kâtip	Nihat Bey	İlhan Bey	

Tablo 38: Zara Şubesi İdare Heyeti (1930, 1931, 1932)

Kaynak: KA, 1236/105.

Kuvvetle muhtemel o zamanlar aktif olmadığından ulaşılabilen mevcut kaynaklarda Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetine dair herhangi bir bilgiye rastlanamayan Zara Şubesinin, Cumhuriyet Dönemi'nde gayet etkin olduğu görülmektedir. Şube, bu dönemki faaliyeti esnasında çeşitli yardımlarda bulunurken farklı suretlerle elde ettiği gelirlerden de hem bağlı olduğu Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine hem de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunmuştur.

3.2.5. Aziziye (Pınarbaşı) Hilal-i Ahmer Şubesi

Aziziye Şubesinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında pek aktif olmadığı görülmektedir. Dahası Aziziye, kaynaklarda ne 1924'te³⁶⁹ ne 1925'te ne 1926'da ne de 1927'de³⁷⁰ Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine bağlı olarak faaliyet gösteren şubeler arasında gösterilmektedir. Durum böyleyken 15 Ağustos 1927 tarihli Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda ise Aziziye (Sivas) Şubesinin 1 Ocak 1927'den 30 Haziran 1927'ye kadarki hesap özetine şu şekilde yer verilmektedir:

³⁶⁹ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 3. Sene, 34. Sayı, Rumi 15 Haziran 1340/Miladi 15 Haziran 1924, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1340, s. 331-333.

³⁷⁰ Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928, s. 461, 569, 610.

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	2.300 kuruş
Maktu makbuz karşılığında olmayarak toplanan yardımlar	62 kuruş
Çiçek Günü	4.011 kuruş
Pul hasılatı	4.250 kuruş
Toplam	10.623 kuruş

Tablo 39: Aziziye (Pınarbaşı) Şubesi Hesap Özeti (1 Ocak-30 Haziran 1927)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 6. Sene, 72. Sayı, Miladi 15 Ağustos 1927, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1927, s. 528.

Ocak 1927’den Haziran 1927 sonuna kadarki dönemde Aziziye Şubesinin toplam geliri 10.623 kuruştur. Şube, bu dönemde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine herhangi bir göndermede bulunmamıştır.

Aziziye; 1927’de Sivas’tan alınarak Kayseri’ye bağlanmış³⁷¹, 1928’de de “Pınarbaşı” adını almıştır³⁷². Günümüzde bu isimle Kayseri ilinin bir ilçesi olarak varlığını sürdürmektedir.

15 Ağustos 1928 tarihli Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası’nda Aziziye Şubesi artık Kayseri’de gösterilmekte ve şubenin 1 Temmuz 1927’den 30 Haziran 1928’e kadarki hesap özetine yer verilmektedir. Buna göre Temmuz 1927’den Haziran 1928 sonuna kadarki dönemde Aziziye Şubesi toplam 63.590 kuruş gelir elde ederken Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 42.000 kuruş göndermiştir³⁷³. Cumhuriyet Dönemi’nde Aziziye şubesinin merkez ve idare heyetlerinin kimlerden oluştuğu gibi bilgilere ise maalesef ulaşılamamıştır.

3.2.6. Divriği Hilal-i Ahmer Şubesi

Millî Mücadele Dönemi’nde kurulan Divriği Şubesinin uzun bir zaman zarfındaki faaliyetine bir bütün olarak bakıldığında şubenin 1922 senesinden 30 Haziran 1927’ye kadarki hesap özeti şu şekilde olduğu görülmektedir:

³⁷¹ *Sivas İl Yıllığı* (1967), s. 42.

³⁷² Sevim CEYLAN DUMANOĞLU, “Aziziye (Pınarbaşı) Rüştîye Mektebi ve Aziziye İbtidai Mektepleri”, *Kayseri Eğitim Tarihi Araştırmaları*, Editörler: Aziz Altı, Serpil Sevim Kartal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ağustos 2021, ss. 231-254, s. 233.

³⁷³ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 84. Sayı, Miladi 15 Ağustos 1928, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1928, s. 619.

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	8.560 kuruş
Maktu makbuz karşılığında olmayarak toplanan yardımlar	16.730 kuruş
Aidat	8.050 kuruş
Çiçek hasılatı	4.938 kuruş
Pul hasılatı	1.500 kuruş
Çeşitli gelirler	50 kuruş
Toplam	39.828 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	17.565 kuruş
Çeşitli yardımlar	5.820 kuruş
İdare masrafları	5.360 kuruş
Toplam	28.745 kuruş

Tablo 40: Divriği Şubesi Hesap Özeti (1922-30 Haziran 1927)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 73. Sayı, Miladi 15 Eylül 1927, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1927, s. 27.

Divriği Şubesi, 1922 senesinden Haziran 1927 sonuna kadarki dönemde toplam 25.290 kuruş yardım toplamıştır. Bu zaman zarfında şubeden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine ise 17.565 kuruş gönderilmiştir. Elbette dönemlendirme açısından bakıldığında bu tutara Cumhuriyet'in ilanından önce gönderilenlerin de dâhil olduğu göz ardı edilmemelidir.

Divriği Şubesinin 1 Temmuz 1927'den 30 Haziran 1928'e kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	5.660 kuruş
Maktu makbuz karşılığında toplanan aidat	400 kuruş
Müsamere	3.750 kuruş
Pullar hasılatı	3.200 kuruş
Çiçek Günü hasılatı	1.689 kuruş
İzmir depremzedeleri için toplanan yardım	7.150 kuruş
İlamat-ı adliye hasılatı	900 kuruş
Toplam	22.749 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	19.000 kuruş
İdare masrafları	2.693 kuruş
Müsamere masrafı	3.363 kuruş
Pul bey'iyesi ücreti	480 kuruş
İlamat ücreti	90 kuruş
Toplam	25.626 kuruş

Tablo 41: Divriği Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928)

Kaynak: *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, X. Cilt, s. 4475.

Temmuz 1927'den Haziran 1928 sonuna kadarki dönemde Divriği Şubesinin giderlerinin gelirlerinden fazla olduğu görülmektedir. Şube, bu dönemde İzmir depremzedelerine yardım olarak topladığı 7.150 kuruş ile dikkat çekmektedir. Bununla birlikte müsamere için edilen masrafın neredeyse müsamere hasılatına eşit olması da müsamereden beklenen neticenin alınamadığına işaret etmektedir.

1. teftiş mıntıkasında bulunan Divriği Şubesi, 16 Temmuz 1927 ve 22 Haziran 1928 tarihlerinde Müfettiş Mustafa Bey tarafından teftiş edilmiştir ³⁷⁴. Cumhuriyet Dönemi'nde şubenin merkez ve idare heyetlerinin kimlerden oluştuğuna dair herhangi bir bilgiye ise maalesef rastlanamamıştır.

Görüldüğü üzere Divriği Şubesi, Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyeti esnasında çeşitli suretlerle elde ettiği gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunuyor, çeşitli yardımlara imza atıyordu. Şubenin, özellikle İzmir depremzedelerine kayıtsız kalmayarak onlar için yardım toplamış olması anlamlıdır.

³⁷⁴ KA, 1401/18; 1401/18 lef: 1.

3.2.7. Darende Hilal-i Ahmer Şubesi

Mart 1923'te kurulduğu görülen Darende Şubesinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyeti ancak 1926 yılından itibaren takip edilebilmektedir. Şube, 1926 yılı zarfında (Eylül ayı sonuna kadar) Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine bağlı olarak faaliyet gösteren diğer şubelere nazaran Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine en yüksek meblağı göndermesiyle dikkat çekmektedir. Bu zaman zarfında şubeden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 16.900 kuruş gönderilmiştir³⁷⁵.

Darende Şubesinin 1 Ağustos 1926'dan 30 Haziran 1927'ye kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	3.540 kuruş
Maktu makbuz karşılığında olmayarak toplanan yardımlar	9.660 kuruş
Pul hasılatı	3.000 kuruş
Toplam	16.200 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	16.009 kuruş
İdare masrafları	191 kuruş
Toplam	16.200 kuruş

Tablo 42: Darende Şubesi Hesap Özeti (1 Ağustos 1926-30 Haziran 1927)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 73. Sayı, Miladi 15 Eylül 1927, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1927, s. 28.

Ağustos 1926'tan Haziran 1927 sonuna kadarki dönemde şubenin gelir ve giderlerinin birbirine eşit olduğu görülmektedir. Şube; bu zaman zarfında elde ettiği 16.200 kuruş tutarındaki toplam gelirin büyük bölümünü, 16.009 kuruşunu Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermiştir.

Darende Şubesinin 1 Temmuz 1927'den 30 Haziran 1928'e kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

³⁷⁵ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 569.

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	12.510 kuruş
Pullar hasılatı	1.830 kuruş
Çiçek Günü hasılatı	3.750 kuruş
İzmir depremzedeleri için toplanan yardım	4.415 kuruş
Toplam	22.505 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	15.028 kuruş
İdare masrafları	472 kuruş
Toplam	15.500 kuruş

Tablo 43: Darende Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928)

Kaynak: *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, X. Cilt, s. 4473.

Darende Şubesi, Temmuz 1927'den Haziran 1928 sonuna kadarki dönemde özellikle İzmir depremzedelerine yardım olarak topladığı 4.415 kuruş ile dikkat çekmektedir.

Kuruluşundan itibaren faal olduğu süre boyunca Darende Şubesinin merkez ve idare heyetlerinin kimlerden oluştuğuna dair herhangi bir bilgiye ise maalesef rastlanamamıştır. Bununla birlikte şubenin, Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyeti esnasında genel olarak çeşitli suretlerle elde ettiği gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunduğu görülmektedir. Şubenin, İzmir depremzedelerine kayıtsız kalmayarak onlar için yardım toplamış olması da kayda değer bir husustur.

3.2.8. Hafik Hilal-i Ahmer Şubesi

Hafik Şubesinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyeti ilk olarak 1922'den 30 Haziran 1927'ye kadarki uzun bir zamanı içeren hesap özetinden takip edilebilmektedir. Bu hesap özeti şu şekildedir:

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	420 kuruş
Çiçek Günü hasılatı	20.700 kuruş
Pul hasılatı	500 kuruş
Çeşitli gelirler	250 kuruş
Toplam	21.870 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	21.846 kuruş
Çeşitli yardımlar	24 kuruş
Toplam	21.870 kuruş

Tablo 44: Hafik Şubesi Hesap Özeti (1922-30 Haziran 1927)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 73. Sayı, Miladi 15 Eylül 1927, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1927, s. 28.

1922'den 30 Haziran 1927'ye kadarki dönemde şubenin gelirlerinin büyük bölümünü Çiçek Günü hasılatı oluşturmaktadır. Bu dönemde şubenin gelir ve giderlerinin birbirine eşit olduğu görülmektedir. Şubenin, gelirlerinin neredeyse tümünü Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermiş olması dikkat çekmektedir. Elbette dönemlendirme açısından bakıldığında bu hesap özetinin, şubenin Cumhuriyet'in ilanından önceki yaklaşık iki yıllık faaliyetini de yansıttığı unutulmamalıdır.

Hafik Şubesinin 1 Temmuz 1927'den 30 Haziran 1928'e kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan aidat	805 kuruş
İzmir depremzedeleri için toplanan yardım	1.000 kuruş
Pullar hasılatı	4.250 kuruş
Çiçek Günü hasılatı	523 kuruş
Gazete hasılatı	50 kuruş
İlamat-ı adliye hasılatı	2.485 kuruş
Toplam	9.113 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	8.267 kuruş
İdare masrafları	158 kuruş
Pul bey'iyesi	440 kuruş
İlamat bey'iyesi	248 kuruş
Toplam	9.113 kuruş

Tablo 45: Hafik Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928)

Kaynak: *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, X. Cilt, s. 4474-4475.

Temmuz 1927'den Haziran 1928 sonuna kadarki dönemde de şubenin gelir ve giderlerinin birbirine eşit olduğu görülmektedir. Şube, bu dönemki gelirlerinin de büyük bölümünü yine Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermiştir. Şubenin, İzmir depremzedelerine kayıtsız kalmayarak onlar için 1.000 kuruş tutarında bir yardım toplaması da oldukça önemlidir.

1929 itibarıyla şubenin üye sayısı 25'i muavin olmak üzere 30'du. Şube; 20 Temmuz 1927 ve 25 Haziran 1928 tarihlerinde Müfettiş Mustafa Bey, 15 Nisan 1930 ve 28 Mayıs 1931 tarihlerinde Müfettiş Ali Rıza Bey, 25 Haziran 1932'de de Müfettiş Şükrü Bey tarafından teftiş edilmiştir³⁷⁶. 1. teftiş mntıkasında bulunan şubenin 1931 ve 1932 yıllarında idare heyeti ise şu kişilerden oluşuyordu:

	1931	1932
Reis	Müştak Bey	M. Azmi Bey
Veznedar	Mehmet Bey	Mehmet Bey
Kâtip	Şahap Bey	Fahri Bey

Tablo 46: Hafik Şubesi İdare Heyeti (1931, 1932)

Kaynak: KA, 1236/107.

³⁷⁶ KA, 1236/107 lef: 1.

Hafik Şubesinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyetine bakıldığında çeşitli suretlerle elde ettiği gelirlerinin çok cüzi bir kısmını ihtiyaçlarına sarf ettikten sonra kalan büyük kısmını Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği görülmektedir. Bunun dışında Hafik Şubesi, İzmir depremzedeleri için topladığı yardımla da dikkat çekmektedir.

3.2.9. Gürün Hilal-i Ahmer Şubesi

Millî Mücadele Dönemi'nde, 1921'de kurulduğu görülen Gürün Şubesinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyeti ancak 1926'dan itibaren takip edilebilmektedir. Nitekim 1926 yılı zarfında (Eylül sonuna kadar) Gürün Şubesinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 4.657 kuruş gönderilmiştir³⁷⁷.

Gürün³⁷⁸ Şubesinin 1 Ocak 1927'den 31 Aralık 1927'ye kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında olmayarak toplanan yardımlar	13.775 kuruş
Çiçek hasılatı	466 kuruş
Toplam	14.241 kuruş
Ödemeler	
İdare masrafları	275 kuruş
Toplam	275 kuruş

Tablo 47: Gürün Şubesi Hesap Özeti (1 Ocak-31 Aralık 1927)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 80. Sayı, Miladi 15 Nisan 1928, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1928, s. 389.

Ocak 1927'den Aralık 1927 sonuna kadarki dönemde şubenin toplam geliri 14.241 kuruştur. Bu gelirin neredeyse tamamı toplanan yardımlardan elde edilmiştir. Şube, bu zaman zarfında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine herhangi bir göndermede bulunmamıştır.

Gürün Şubesinin 1 Temmuz 1927'den 30 Haziran 1928'e kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

³⁷⁷ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 569.

³⁷⁸ Mecmuada şube adı aslında "Göğün" ya da "Güğün" şeklinde yazılmış ancak bu ifadeyle kuvvetle muhtemel günümüzde Sivas ilinin bir ilçesi olan Gürün kastedilmektedir.

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında toplanan yardımlar	10 kuruş
Pullar hasılatı	2.800 kuruş
Çiçek Günü hasılatı	1.831 kuruş
İzmir depremzedeleri için toplanan yardım	3.829 kuruş
Toplam	8.470 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	5.600 kuruş
İdare masrafları	236 kuruş
Toplam	5.836 kuruş

Tablo 48: Gürün Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 84. Sayı, Miladi 15 Ağustos 1928, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1928, s. 619.

Temmuz 1927'den Haziran 1928 sonuna kadarki dönemde Gürün Şubesinin toplam geliri 8.470 kuruştur. Bu gelirin 3.829 kuruşluk önemli bir kısmı, İzmir depremzedeleri için toplanan yardımdan oluşmaktadır. Şube, bu dönemde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 5.600 kuruş göndermiştir.

1929 itibarıyla şubenin üye sayısı 27'ydi. Şube; 11 Temmuz 1927 ve 12 Haziran 1928 tarihlerinde Müfettiş Mustafa Bey, 3 Nisan 1930 ve 15 Mayıs 1931 tarihlerinde Müfettiş Ali Rıza Bey, 8 Haziran 1932'de de Müfettiş Şükrü Bey tarafından teftiş edilmiştir³⁷⁹. 1. teftiş mıntıkasında bulunan şubenin 1931 ve 1932 yıllarında idare heyeti ise şu kişilerden oluşuyordu:

	1931	1932
Reis	Tayip Zeki Efendi	Zeki Efendi
Veznedar	Rüştü Efendi	
Kâtip	A. Rıza Efendi	Rıza Efendi

Tablo 49: Gürün Şubesi İdare Heyeti (1931, 1932)

Kaynak: KA, 1236/106.

³⁷⁹ KA, 1236/106 lef: 1.

Gürün Şubesi, Cumhuriyet Dönemi'nde genel olarak çeşitli yöntemlerle gelirler elde etmiş ve elde ettiği gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunmuştur. Şubenin bu dönemde asıl dikkat çeken faaliyeti ise İzmir depremzedeleri için yardım toplamasıdır.

3.2.10. Kangal Hilal-i Ahmer Şubesi

Kangal Şubesi, Cumhuriyet Dönemi'nde çeşitli suretlerle elde ettiği gelirlerden hem Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine hem de bağlı olduğu Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine göndermelerde bulunmuştur. Nitekim 1925 yılı zarfında (1 Temmuz 1925'e kadar) şubeden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine 30.079 kuruş gönderilmiştir³⁸⁰.

Kangal Şubesinin 1 Ocak 1926'dan 30 Haziran 1927'ye kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

Gelirler	
Maktu makbuz karşılığında olmayarak toplanan yardımlar	9.820 kuruş
Aidat	1.800 kuruş
Çiçek Günü hasılatı	6.626 kuruş
Toplam	18.246 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	20.069 kuruş
İdare masrafları	367 kuruş
Toplam	20.436 kuruş

Tablo 50: Kangal Şubesi Hesap Özeti (1 Ocak 1926-30 Haziran 1927)

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7. Sene, 73. Sayı, Miladi 15 Eylül 1927, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1927, s. 27-28.

Şube, Ocak 1926'dan Haziran 1927 sonuna kadarki dönemde toplam 18.246 kuruş gelir elde ederken Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine toplam gelirinden fazla olarak 20.069 kuruş göndermiştir. Bu durum, şubenin bu tutarı gönderebilmek için önceki dönemlerde elde ettiği gelirlerine de başvurduğunu göstermektedir.

Kangal Şubesinin 1 Temmuz 1927'den 30 Haziran 1928'e kadarki hesap özeti ise şu şekildedir:

³⁸⁰ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 461.

Gelirler	
İzmir depremzedeleri için toplanan yardım	50.574 kuruş
Pullar hasılatı	6.500 kuruş
Çiçek Günü hasılatı	1.134 kuruş
Toplam	58.208 kuruş
Ödemeler	
Genel Merkeze gönderilen tutar	56.441 kuruş
İdare masrafları	267 kuruş
Çeşitli yardımlar	900 kuruş
Pul bey'iyesi	600 kuruş
Toplam	58.208 kuruş

Tablo 51: Kangal Şubesi Hesap Özeti (1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928)

Kaynak: *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, X. Cilt, s. 4470-4471.

Temmuz 1927'den Haziran 1928 sonuna kadarki dönemde şubenin gelir ve giderlerinin birbirine eşit olduğu görülmektedir. Şube, bu dönemde İzmir depremzedelerine yardım olarak topladığı 50.574 kuruş ile dikkat çekmektedir. Aynı zaman zarfında Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine bağlı diğer şubelerin (Divriği, Darende, Hafik, Gürün) İzmir depremzedeleri için topladıkları yardımlarla karşılaştırıldığında Kangal Şubesinin topladığı bu tutarın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Öyle ki Kangal Şubesinin topladığı bu tutar, diğer şubelerin topladığı 16.394 kuruşluk toplam tutardan daha fazladır. Hatta diğer şubelerin topladığı 16.394 kuruşluk toplam tutara İzmir depremzedeleri için Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinden gönderilen 30.000 kuruşluk yardım bile eklense Kangal Şubesinin topladığı tutar yine daha fazla kalmaktadır. Kısaca mevcut kaynaklara göre bu dönemde İzmir depremzedeleri için Sivas'ta en fazla yardımı Kangal Şubesi toplamıştır.

Kangal Şubesi, elde ettiği gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezinin yanı sıra bağlı olduğu Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine de göndermede bulunuyordu. Nitekim Temmuz 1927'den Haziran 1928 sonuna kadarki dönemde Kangal Şubesinden Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine 1.500 kuruş gönderilmiştir³⁸¹.

Cumhuriyet Dönemi'nde şubenin üye sayısı, idare heyeti gibi konulara bakılacak olursa 1929 itibarıyla şubenin üye sayısı 5'i muavin olmak üzere 21'di. 1929'da taahhüdata

³⁸¹ *Hilâl-i Ahmer Mecmû'aları*, X. Cilt, s. 4472.

nazaran tahsilatın nispeti %50'ydı. 1930 yılında Şube Reisi Dr. İ. Etem Bey iken 1931 ve 1932 yıllarında Şube Reisi Dr. Fevzi Bey'di. 1929, 1930 ve 1931 yıllarında şubenin veznedarlık ile kâtipliğini ise Şevki Bey üstlenmişti. 1. teftiş mıntıkasında bulunan şube; 13 Temmuz 1927 ve 16 Haziran 1928 tarihlerinde Müfettiş Mustafa Bey, 7 Nisan 1930 ve 21 Mayıs 1931 tarihlerinde Müfettiş Ali Rıza Bey, 5 Haziran 1932'de de Müfettiş Şükrü Bey tarafından teftiş edilmişti³⁸².

Görüldüğü üzere Kangal Şubesi, Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyeti esnasında çeşitli suretlerle gelirler elde ediyor ve elde ettiği bu gelirlerden hem Hilal-i Ahmer Genel Merkezine hem de bağlı olduğu Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine göndermelerde bulunuyordu. Kangal Şubesinin İzmir depremzedeleri için topladığı yardım miktarının, aynı dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bu merkeze bağlı diğer şubelerin İzmir depremzedeleri için topladığı yardım miktarının toplamından daha fazla oluşu da ayrıca dikkat çekmektedir.

Kızılay arşiv belgelerine göre Kangal kazasına bağlı Yellice nahiyesinde de bir Hilal-i Ahmer şubesi bulunuyordu. 1929 itibarıyla şubenin üye sayısı 10'du. 1931'de Şube Reisi Seyfettin Efendi'ydı. Şube; 14 Temmuz 1927'de Müfettiş Mustafa Bey, 8 Nisan 1930 ve 22 Mayıs 1931 tarihlerinde de Müfettiş Ali Rıza Bey tarafından teftiş edilmişti³⁸³. Faaliyeti hakkında doyurucu bilgilere sahip olunamasa da Kangal kazasına bağlı Yellice nahiyesinde de bir Hilal-i Ahmer şubesinin bulunuyor olması oldukça dikkat çekicidir. Çünkü ulaşılabilen kaynaklarda Sivas'ın diğer nahiyelerinde kurulmuş başka bir Hilal-i Ahmer şubesine rastlanmamıştır.

3.3. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'taki Diğer Faaliyeti ve Sivas Sıhhi

Müesseselerinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki Durumu

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Sivas'taki çeşitli kuruluşlara gerek deneyimli personel tedarik etme gerekse eşya satma gibi faaliyetlerde de bulunuyordu. Mesela, Eylül 1924 itibarıyla Sivas Askerî Merkez Hastanesinde hemşire hizmetinde istihdam edilmiş hasta bakıcı hanımlar mevcuttu. Ancak işin gerçeğinde bu hanımlar hemşirelik vasıflarına ve hemşirelikle ilgili gerekli bilgilere sahip değildi. Bu durumda Hastane Başhekimi, 13 Eylül 1924'te Dersaadet'te Hilal-i Ahmer Cemiyetine yazmıştı. Başhekim; iâşe ve iskânları hastaneye ait olmak üzere aylık 21 lira ücretle 3 hemşireye, bunlardan başka

³⁸² KA, 1236/104; 1236/104 lef: 1.

³⁸³ KA, 1429/3; 1429/3 lef: 1.

4.000 kuruş ücret-i maktua ile ayrıca 1 başhemşireye ihtiyaç bulunduğunu belirtmiş, ileride maaşları artırılmak üzere şimdilik bu ücretlerle çalışmayı arzu edenler varsa bu kişilerin hastaneye gönderilmelerini rica etmişti³⁸⁴.

Başhekimin bu yazısının üzerinden altı ayı aşkın bir süre geçtikten sonra bu defa Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi Reisi Mirliya Süleyman Emin Paşa, benzer bir taleple cemiyete başvurmuştur. Süleyman Emin Paşa, İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyetine Ankara'dan gönderdiği 31 Mart 1925 tarihli yazısında başhemşireye kırk lira maaş ve diğer hemşirelere otuzar lira maaş verilmek ve harcırahı olmak şartıyla Sivas Askerî Merkez Hastanesi için 1 başhemşire ile ikinci sınıftan 3 hemşireye ihtiyaç görüldüğünü belirtmiş, ilgili kişilerin seçilerek Sivas'a gönderilmelerini rica etmiştir. Süleyman Emin Paşa'nın bu yazısı, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 4 Nisan 1925'te Hilal-i Ahmer Hasta Bakıcı Mektebine iletilmiştir. Hilal-i Ahmer Hasta Bakıcı Mektebi ise konunun basınla ilanı ve talip olanların imtihanları yapılmak üzere mektebe başvurmaları lüzumunun ilana eklenmesi için cemiyetten müsaade istemiştir³⁸⁵. Cemiyet de 15 Nisan 1925'te buna müsaade etmiştir³⁸⁶.

Aynı hastaneye altı ay arayla iki farklı kişi tarafından 3 hemşire ile 1 başhemşire talep edilmesi akla bazı sorular getirmektedir. Acaba Sivas Askerî Merkez Hastanesi Başhekimi'nin 13 Eylül 1924 tarihli talebi aradan geçen zaman zarfında cemiyet tarafından dikkate alınmamıştı da Süleyman Emin Paşa Başhekim'in bu talebini mi yinelemişti? Ya da Başhekim'in 13 Eylül 1924 tarihli talebi cemiyet tarafından karşılanmıştı da aradan geçen zaman zarfında bu hastanede tekrar 3 hemşire ile 1 başhemşireye mi ihtiyaç duyulmuştu? İki senaryo da ihtimal dâhilinde olmakla birlikte kesin olan bir şey vardır ki o da cemiyetin bu hastaneye deneyimli personel tedarik etme konusunda önemli bir aktör olduğudur.

Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'taki bazı kuruluşlara eşya sattığı da görülmektedir. Nitekim Sivas Polis Mektebi için gerekli olan 70 adet karyola, 1926 yılının başlarında İstanbul Polis Mektebi aracılığıyla İstanbul'da Hilal-i Ahmer Cemiyetinden satın

³⁸⁴ KA, 590/422, Sivas Askerî Merkez Hastanesi Sertabibi Kaymakam'dan Dersaadet: Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 13 Eylül 1340/Miladi 13 Eylül 1924).

³⁸⁵ KA, 1394/240, Sıhhiye Dairesi Reisi Süleyman Emin Paşa'dan İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyyesine (Rumi 31 Mart 1341/Miladi 31 Mart 1925).

³⁸⁶ KA, 1394/240 lef: 1.

alınmıştır. Bunun için 315 lirası 70 adet karyolanın bedeli ve 36 lirası bu karyolaların ambalaj bedeli olmak üzere toplamda 351 lira para harcanmıştır³⁸⁷.

Görüldüğü üzere Cumhuriyet Dönemi'nde Sivas'ta cemiyet faaliyetleri genel olarak Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bu merkeze bağlı şubeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubeleri, çeşitli suretlerle elde ettikleri gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunarak onu maddi anlamda desteklemişlerdir. Bu dönemde Sivas, vilayat-ı şarkiye mültecilerine hâlâ ev sahipliği yapmakta ve kuvvetle muhtemel özellikle Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi tarafından bu insanlara yine yardım edilmeye çalışılmaktadır. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ile Divriği, Darende, Hafik, Gürün ve Kangal şubeleri; 1928'de İzmir depremzedelerine yardım toplamak için seferber olmuşlardır. Bu konuda bunlar arasında en fazla yardımı ise Kangal Şubesi toplamıştır. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Sivas'ta iskân edilen mübadillere ise yardımların bizzat Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi tarafından yapıldığı görülmektedir. Mübadele harici olarak Sırbistan'dan gelerek Şarkışla'ya yerleşen Müslüman muhacirlere Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesi tarafından yapılan yardımlar da ayrıca göze çarpmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nde Sivas Askerî Merkez Hastanesinin deneyimli sağlık personeli temin edebilmek için zaman zaman Hilal-i Ahmer Cemiyetine başvurmuş olması da oldukça anlamlıdır. Sivas'taki kuruluşların ihtiyaç duydukları eşyanın bazen Hilal-i Ahmer Cemiyetinden satın alınması da dikkat çeken bir diğer husustur. Sivas Polis Mektebinin ihtiyaç duyduğu karyolaların Hilal-i Ahmer Cemiyetinden satın alınması gibi.

Sivas Sıhhi Müesseselerinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki durumuna gelince, buranın Millî Mücadele Dönemi'nde Ankara'da Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletinin kurulmasıyla birlikte artık bu Vekâlete bağlı olarak faaliyetini sürdürdüğünden ve zaman zaman yardım talebiyle Hilal-i Ahmer Cemiyetine başvurduğundan bu çalışmanın ikinci bölümünde bahsedilmişti. Cumhuriyet Dönemi'nde ise Sivas Sıhhi Müesseseleri ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında kurulan herhangi bir temasa rastlanmamıştır. Bununla birlikte Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Sivas Sıhhi Müesseselerinin çalışmalarını ilgiyle takip etmekteydi. Nitekim Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nın 15

³⁸⁷ KA, 350/353 lef: 1, İstanbul Polis Mektebi Müdüriyetinin Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine Gönderdiği 10 Ağustos 1926 Tarihli ve 831 Numaralı Tahrirat Sureti.

Mayıs 1925 tarihli sayısında I. Dünya Savaşı esnasında ordu ve Hilal-i Ahmerin yardımlarıyla tesis edilen Sivas Daülkelp Tedavihanesinin de İstanbul Daülkelp Tedavihanesinin tarz ve usulü ile faaliyette bulunduğu belirtilmekte, Türkiye'nin genişliği ve nakliye araçlarının dört bir yanda ilkel bir hâlde bulunması dolayısıyla özellikle Doğu Anadolu'da daha birkaç küçük kuduz tedavihanesine ihtiyaç bulunduğu kaydedilmektedir³⁸⁸. Mecmuanın bu haberini takip eden yıllarda kuduz hastalığıyla mücadelede hizmet vermek amacıyla 1926'da Diyarbakır'da, 1927'de Konya'da, 1930'da İzmir'de ve 1953'te Elâzığ'da birer hastane açıldığı görülmektedir³⁸⁹.

Sivas Sıhhi Müesseselerinin Cumhuriyet Dönemi'nde artık Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle bağının çoktan kopmuş bulunduğunu ve hatta ulaşılabilen kaynaklara göre bu dönemde ikisi arasında yardım bağlamında kurulan bir temasın bile söz konusu olmadığını tekrar belirtmekle birlikte, hem sağlık alanında verdiği önemli hizmetleri hem de akıbetini naçizane gözler önüne sermek adına burada, çalışmanın sonunda Sivas Sıhhi Müesseselerinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyetine de değinmek yerinde olacaktır. Buna göre Sivas Sıhhi Müesseseler Müdürü Mustafa Hilmi Bey, Şubat 1926'da seroloji ve aşılar hakkında bilgi ve görgüsünü artırmak üzere altı ay süreyle Paris'e gönderilmiştir³⁹⁰. O, buraya Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından gönderilmişti ve gönderildiği yer Paris Pasteur Enstitüsü idi³⁹¹. Mustafa Hilmi Bey, burada öğrendiklerini Sivas Sıhhi Müesseselerinde başarıyla uygulamıştır. Onun müdürlük dönemine denk gelen 1925 ila 1929 yıllarında Sivas Daülkelp Tedavihanesinde tedavi edilen hastalara ait istatistik şu şekildedir:

³⁸⁸ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 4. Sene, 45. Sayı, Rumi 15 Mayıs 1341/Miladi 15 Mayıs 1925, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1341, s. 340.

³⁸⁹ *Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri 1923-1983 ve 1982 Yılı Çalışmaları*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 505, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1983, s. 32.

³⁹⁰ Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, s. 93.

³⁹¹ Dr. İrfan Tuna, "Dr. Mustafa Hilmi Sagun'u Kaybettik", s. 134.

Sene	Erkek	Kadın	Asker	Toplam	Vefat	Şifa	Devir
1925	76	29	12	117	0	116	1
1926	64	36	6	106	4	103 ³⁹²	0
1927	49	9	2	60	2	57	1
1928	21	6	4	31	0	30	1
1929	64	29	2	77 ³⁹³	0	77	0
Toplam	256 ³⁹⁴	109	26	391 ³⁹⁵	6	388 ³⁹⁶	3

Tablo 52: Sivas Daülkelp Tedavihanesinin Mesaisi (1925 ila 1929)

Kaynak: Dr. Hasan Tahsin, *Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, s. 298.

Sivas Daülkelp Tedavihanesine 1925 yılı zarfında başvuran 117 kişinin 60'ı Sivas'ta ikamet eden insanlardı. Sivas'ta ikamet edenlerin dışında 16 kişi Amasya'dan, 11 kişi Tokat'tan, 4 kişi Kayseri'den, 1 kişi Yozgat'tan, 6 kişi Kırşehir'den, 11 kişi Elâziz'den (Elâzığ), 1 kişi Erzurum'dan, 5 kişi Malatya'dan, 1 kişi Aksaray'dan, 1 kişi de Erzincan'dan gelerek tedavihaneye başvurmuştu. Bu 117 vakanın 109'u köpek, 2'si kedi, 2'si insan, 3'ü inek, 1'i de at ısırığından kaynaklanmıştı. Isırılanların 32'si 1-12, 35'i 12-20, 50'si de 20-70 yaş grubundandı³⁹⁷.

Tedavihaneye 1926 yılında başvuranların çoğunluğu yine Sivas'ta ikamet eden insanlardan oluşuyordu. Ancak tedavihaneye Kayseri, Elâziz, Malatya, Amasya, Karahisar-ı Şarki, Erzincan ve Siverek'ten gelenler de olmuştu. 1926'daki vakaların

³⁹² Eserde 1926 yılında şifa bulan hasta sayısı 103 olarak yazılmışsa da gerçekte 102 olmalıdır. Çünkü 1926 yılında toplam hasta sayısı 106'dır. Bunlardan 4'ü vefat ettiğine göre şifa bulan hasta sayısı 102 olmalıdır.

³⁹³ Eserde 1929 yılında toplam hasta sayısı 77 olarak yazılmışsa da 64+29+2 işlemine göre 1929 yılında toplam hasta sayısının gerçekte 95 olduğu görülmektedir.

³⁹⁴ Eserde 1925 ila 1929 yıllarında tedavihaneye kabul edilen toplam erkek hasta sayısı 256 olarak yazılmışsa da 76+64+49+21+64 işlemine göre toplam erkek hasta sayısının gerçekte 274 olduğu görülmektedir.

³⁹⁵ Eserde 1925 ila 1929 yıllarında tedavihaneye kabul edilen toplam hasta sayısı 391 olarak yazılmışsa da 1929 yılında toplam hasta sayısının gerçekte 95 olduğu ve 1925 ila 1929 yıllarında tedavihaneye kabul edilen toplam erkek hasta sayısının gerçekte 274 olduğu hatırlanacak olursa 1925 ila 1929 yıllarında tedavihaneye kabul edilen toplam hasta sayısının gerçekte 409 olduğu görülmektedir.

³⁹⁶ Eserde 1925 ila 1929 yıllarında toplam şifa bulan hasta sayısı 388 olarak yazılmışsa da 1926 yılında toplam şifa bulan hasta sayısının gerçekte 102 ve 1929 yılında toplam hasta sayısının da gerçekte 95 olduğu hatırlanacak olursa 1925 ila 1929 yıllarında toplam şifa bulan hasta sayısının gerçekte 400 olduğu görülmektedir.

³⁹⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından: 2, s. 432-433.

çoğu yine köpek ısırığından kaynaklanmıştı. Sayıları az olmakla birlikte kurt, insan, at, merkep ve kedi ısırığından kaynaklanan vakalar da bulunuyordu³⁹⁸.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye Cumhuriyeti 1928-1929 Devlet Yıllığı'nda yukarıdaki tabloda yazanlardan farklı olarak 1927 yılı zarfında Sivas Daülkelp Tedavihanesine 68 hastanın geldiği ve bunlardan 59'unun tedavilerinden sonra taburcu edildiği kaydedilmektedir³⁹⁹.

Bu hususu da belirttikten sonra yukarıdaki tabloda yer alan bilgilerden hareketle ifade edilecek olursa 1925 ila 1929 yıllarında Sivas Daülkelp Tedavihanesine 274'ü sivil erkek, 109'u sivil kadın, 26'sı asker olmak üzere toplam 409 hasta kabul edilmiştir. Bu hastalardan 400'ü şifa bularak sağlıklarına kavuşurken 6'sı vefat etmiştir. 3 hasta ise tedavileri sürerken başka sağlık kuruluşlarına devredilmiştir.

Sivas Daülkelp Tedavihanesinde 1930 yılında ise 54'ü erkek, 18'i kadın olmak üzere toplam 72 kişinin tedavisiyle ilgilenilmiştir. 51'i erkek 17'si kadın olmak üzere toplam 68 kişi, tedavilerinin ardından sağlıklarına kavuşarak taburcu edilmiştir. 1 erkek hasta ise vefat etmiştir. 2 erkek ve 1 kadın hastanın tedavileri ise bir sonraki seneye devretmiştir. Tedavihanede, kuduz hastalığıyla ilgili araştırma ve aşı geliştirme işlerinde kullanılmak üzere muhafaza edilen tavşanlar da bulunuyordu. 1930 yılında buradaki mevcut tavşan sayısı 55'ti⁴⁰⁰.

Görüldüğü üzere Sivas Daülkelp Tedavihanesi, yalnız Sivas'taki insanların değil çevre şehirlerden gelen insanların da kuduz tedavisi ihtiyacına cevap vermiştir. 1925 ila 1930 yıllarında tedavihaneye askerlerden ziyade siviller başvurmuştur. Tedavihaneye başvuranların çoğunun sağlıklarına kavuşarak taburcu edilmiş olmaları da tedavihanenin etkililiğini göstermesi bakımından kayda değer bir husustur.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul'un dışında çiçek aşısı üretiminin yapıldığı tek yer olan Sivas Sıhhi Müesseselerinin Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılan biriminde ise 1925'te 507.550 cm³, 1926'da 574.405 cm³, 1927'de 486.965 cm³, 1928'de 542.050

³⁹⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından: 3, s. 316-317.

³⁹⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929*, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından: 4, İstanbul-Devlet Matbaası 1929, s. 170.

⁴⁰⁰ BCA, Siyasi Partiler (490-0-0-0) Cumhuriyet Halk Partisi (490-1-0-0), Kutu: 1464, Gömlek: 3, Sıra: 2, lef: 18.

cm³, 1929'da 407.500 cm³ çiçek aşısı üretilmiştir⁴⁰¹. Burada üretilen çiçek aşılarının da etkisiyle 1925 ila 1929 yıllarında Sivas vilayetinde çiçek vakalarının düşük seyrettiği görülmektedir. Nitekim 1925 yılında özelde Gürün kazasında olmak üzere Sivas vilayetinde 19 çiçek vakası görülmüştür. 1926 yılında ise yine özelde Gürün kazasında olmak üzere Sivas vilayetinde yalnız 1 çiçek vakası görülmüştür. 1927 yılında çiçek vakasına rastlanmayan Sivas vilayetinde 1928 yılında ise özelde Sivas Merkez kazasında olmak üzere yalnız 1 çiçek vakası görülmüştür. 1929 yılında ise özelde Zara kazasında olmak üzere Sivas vilayetinde yine yalnız 1 çiçek vakası görülmüştür⁴⁰². Kısaca Sivas vilayetinde beş yılda (1925-1929) toplam 22 çiçek vakası görülmüştür.

Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılan birimde üretilen çiçek aşıları yalnız Sivas'ın değil başka şehirlerin de çiçek aşısı ihtiyacını karşılıyordu. 1926 yılında buradan ilgili yerlere sevk edilen çiçek aşısı miktarları şu şekildedir:

Sevk Olunan Mahal	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam
Elâziz Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetine	3.000	10.020	0	0	10.020	0	0	10.020	0	10.020	0	0	43.080
Aksaray Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetine	5.010	0	3.000	0	5.010	0	6.000	0	0	6.000	0	6.000	31.020
Amasya Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetine	2.010	3.000	0	0	5.010	2.010	1.005	0	0	1.005	2.010	0	16.050
Tokat Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetine	1.020	6.000	10.005	0	2.505	0	2.015	2.010	3.000	0	2.010	3.000	32.550 ⁴⁰³
Çorum Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetine	0	0	10.020	5.010	5.010	10.020	0	0	10.020	10.020	0	0	50.100

⁴⁰¹ Süleyman Tekir, "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)", *Belgi Dergisi*, C. 2, S. 18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1301-1326, s. 1314.

⁴⁰² Dr. Hasan Tahsin, *Sivas Vilâyeti Sıhî ve İçtimai Coğrafyası*, s. 337-341.

⁴⁰³ Doğrusu 31.565'tir.

Toplam	57.075 ⁴⁰⁵	56.270	63.865	48.075	61.605	26.070	34.065 ⁴⁰⁶	28.275	26.070	54.105	20.070 ⁴⁰⁷	40.575	516.120 ⁴⁰⁸
---------------	-----------------------	--------	--------	--------	--------	--------	-----------------------	--------	--------	--------	-----------------------	--------	------------------------

Tablo 53: Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarından Yapılan Çiçek Aşısı Sevkiyatı (1926)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928, s. 318.

Görüldüğü üzere 1926 yılı zarfında Sivas Sıhhi Müesseselerinin Sivas Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılan biriminden gerekli yerlere toplam 516.035 adet çiçek aşısı gönderilmiştir. Bu yıl içinde en fazla çiçek aşısının gönderildiği yer, 109.175 adet ile Sivas Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti olmuştur. Onu, 50.100 adet ile Çorum Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti takip etmiştir. 1927 yılı zarfında ise 64 danadan 428.680 kişilik çiçek aşısı elde edilerek yine vilayetlere sevk edilmiştir⁴⁰⁹. Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılan birimde 1925 ila 1929 yıllarında çiçek dışında üretilen diğer aşılardan miktarları ise şu şekildedir:

Aşılar	Miktar (cm ³)				
	1925	1926	1927	1928	1929
Kolera	59.250	68.500	113.650	60.750	53.500
Dizanteri	75.100	58.800	63.200	50.700	48.500
Tifüs	115.100	114.800	210.100	174.500	102.000

Tablo 54: Çiçek Aşısı Darülistihzarında Çiçek Dışında Üretilen Aşılar (1925 ila 1929)

Kaynak: Süleyman Tekir, “Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)”, s. 1314.

Başka bir kaynakta, Türkiye Cumhuriyeti 1928-1929 Devlet Yıllığı’nda ise 1927 yılı zarfında buradan Sivas, Kayseri, Çorum, Tokat, Yozgat, Aksaray, Elâziz, Şebinkarahisar (Karahisar-ı Şarki), Malatya, Niğde ve Kırşehir vilayetlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlükleri ile Sivas Fırka Hastanesi ve Askerî U.J. Kumandanlığı

⁴⁰⁵ Doğrusu 56.085’tir.

⁴⁰⁶ Doğrusu 34.070’tir.

⁴⁰⁷ Doğrusu 20.970’tir.

⁴⁰⁸ Doğrusu 516.035’tir.

⁴⁰⁹ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929, s. 170.

emrine toplam 150 kilo 150 gram kolera, 190 kilo 850 gram tifo, 55 kilo 700 gram dizanteri aşısı gönderildiği yazmaktadır⁴¹⁰. Bu bilgiler, buranın, çeşitli vilayetlerin yalnız çiçek aşısı ihtiyacına değil diğer aşılar ihtiyacına da cevap verdiğini göstermektedir.

Tüm bunların yanı sıra Sivas, sıtma ile mücadelede de önemli bir rol oynuyordu. Sıtma, Cumhuriyet'in ilk yıllarında en ufak ferdinden devletin en tepesindeki isimlere kadar Türk toplumunu istila eder bir hâl almıştı. Eylül 1924 başlarında Başbakan İsmet (İnönü) de sıtmaya tutulmuştu. Dahası, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk) de tersiyana sıtmasından muzdaripti. İşte bu noktada, Sivas Sıhhi Müesseselerinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal için hazırlanan sıtma ilaçları da muhafaza ediliyordu⁴¹¹. Bu durum, Sivas'ın sıtma ile mücadelede önemli bir aktör olduğunu göstermektedir.

17 Mayıs 1928 tarih ve 1267 sayılı Kanun ile Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi" kurulmuştur⁴¹². Bu müessesenin çekirdeğini teşkil eden Ankara Bakteriyolojihanesi Müdürlüğüne ise 27.10.1929'da Sivas'tan Dr. Mustafa Hilmi (Sagun) Bey atanmış⁴¹³, Sivas Bakteriyolojihanesi de Ankara'daki Merkez Hıfzıssıhha Müessesesine nakledilmiştir⁴¹⁴. Bu gibi gelişmelerle birlikte Daülkelp Tedavihanesi ile aynı binada faaliyet gösteren ve aşı üretiminin gerçekleştirildiği Çiçek Aşısı Darülistihzarı birimi artık Frengi Mücadele birimi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Daülkelp Tedavihanesi ise Dr. Sami Bey'in idaresinde 1930'lu yıllarda hizmet vermeye devam etmiştir.

Öte yandan 1917'de III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey tarafından kurulması önerilen Sıhhat Memurları Mektebi ise 1930'lu yıllarda Sivas Sıhhi Müesseseleri binasının bahçesine yapılan iki yeni binada faaliyete başlamıştır. Bu okulun müdürlüğünü Dr. Ziya Bey yapmaktaydı. Günümüzde bu mektebin yerinde Verem Savaş Dispanseri faaliyet göstermektedir. Sivas Sıhhi Müesseseleri binası ise 1940'lı

⁴¹⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929*, s. 170.

⁴¹¹ *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 4. Sene, 38. Sayı, Rumi 15 Teşrinievvel 1340/Miladi 15 Ekim 1924, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1340, s. 64.

⁴¹² Hikmet Sami Türk, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Simgesi: T.C.", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 109, Yıl: 26, Kasım-Aralık 2013, Şen Matbaa, Ankara 19.12.2013, s. 396.

⁴¹³ Dr. İrfan Tuna, "Dr. Mustafa Hilmi Sagun'u Kaybettik", s. 134; Mustafa Hilmi Bey'in bu göreve atanma tarihi başka bir kaynakta ise 27.10.1930 olarak verilmektedir. Bkz. Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, s. 93.

⁴¹⁴ Nuran Yıldırım, "Türkiye'de çiçek aşısı üretimi, 1840-1980", *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, Cilt 80, Sayı 3, 2023, ss. 387-406, s. 400; <https://www.haber7.com/saglik/haber/94046-hifzissihha-muessesi-78-yasinda> Erişim Tarihi 03/12/2022

yılların sonlarında tamamen tahliye edilmiştir. Bina, bakımsızlık ve aşırı kar yağışı nedeniyle Şubat 1954'te yıkılmıştır⁴¹⁵.

Kısaca Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin ortaklığında I. Dünya Savaşı sırasında Nisan 1917'de Sivas'ta tesis edilen ve “Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi” diye anılan müessesenin ismi Millî Mücadele Dönemi'nde “Sivas Sıhhi Müesseseleri”ne çevrilmiş, aynı dönemden itibaren Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlı olarak uzun yıllar hizmet verdikten sonra müessesenin binası Cumhuriyet Dönemi'nde Şubat 1954'te yıkılmıştır.

⁴¹⁵ Murat Aksu, “Sivas Telkihhanesi ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi”, s. 263.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı öncesinde Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'tan genellikle yardım toplamakla yetindiği, burada ciddi bir teşkilatlanmaya gitmediği görülmektedir. I. Dünya Savaşı yıllarında ise cemiyet Sivas'ta hızlı bir teşkilatlanmaya gitmiş ve Kasım 1914'te Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin kurulmasından sonra Sivas'ın çeşitli idari birimlerinde de Sivas Hilal-i Ahmer Merkezine bağlı şubeler bir bir açılmıştır. 1915 yılı sonu itibarıyla Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi üyelerinin çoğunlukla Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. Gayrimüslim üyeler varsa da bunların sayısı birkaç ile ifade edilecek kadar azdır. Bunda, savaş sırasında Osmanlı Hükûmeti tarafından uygulamaya konulan tehcir ile bölgeden Ermeni unsurların uzaklaştırılmış olması da etkili olmuş olabilir.

Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'ta en yoğun faaliyette bulunduğu dönem, buranın Kafkas Cephesi'ne yakın olmasının etkisiyle I. Dünya Savaşı yılları olmuştur. Nitekim cemiyetin I. Dünya Savaşı'nda Sivas'taki faaliyetinin incelendiği bölüm, bu tez çalışmasının en uzun bölümünü oluşturmuştur. Cemiyet, savaş yıllarında Sivas'taki faaliyetini buradaki merkez ve şubelerinden ziyade kendi bünyesinde hizmet veren sağlık kuruluşları vasıtasıyla sürdürmüştür. Cemiyetin savaş yıllarında Sivas'taki faaliyetini Kafkas Cephesi'ndeki gelişmeler şekillendirmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin savaşa katılımını takip eden ilk günlerde, 1 Aralık 1914 tarihinde Sivas vilayet merkezinde bir Hilal-i Ahmer Hastanesi kurulmuştur. Kafkas Cephesi'nin hemen gerisindeki bu hastane; savaş yıllarında Sivas Merkez Vilayet Öksüz Yurduna yardımlarda bulunmuş, sivillere, Türk askerine ve Sivas'a getirilen esirlere sağlık yönünden önemli hizmetler vermiştir. 1915 yılı sonuna gelindiğinde bu hastaneden şifa bularak birliklerine kavuşmuş 902 Türk askeri bulunmaktadır.

1 Aralık 1914'te kurulan bu Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin dışında, 1915'te Sivas vilayetinin Tokat ve Karahisar-ı Şarki sancakları ile Suşehri, Şarkışla ve Zile kazalarında da birer Hilal-i Ahmer Hastanesi kurularak insanların tedavi ihtiyaçlarına cevap verilmeye çalışılmıştır.

Savaş sırasında Sivas'ın önemini daha da artıran ve cemiyetin buradaki faaliyetini daha da yoğunlaştırmasına sebep olan asıl önemli gelişme ise Kafkas Cephesi'nde 1916'da Erzurum, Trabzon, Erzincan gibi yerlerin işgal edilmesi olmuştur. Bu durumda Sivas, Kafkas Cephesi'ne en yakın ve işgale uğramamış şehir konumuna erişmiştir. Öyle ki

Sivas'a işgal bölgelerinden çok sayıda Müslüman muhacir (vilayat-ı şarkiye mültecileri) gelmiş ve bu muhacirler Sivas'ta cemiyet için bir meşguliyet oluşturmuştur.

İşgal bölgelerinden birçok sağlık kuruluşu da Sivas'a nakledilerek burada hem sivillere hem de askerlere yönelik önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Mesela Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde Kasım 1914'te Kafkas Cephesi'nde Erzurum'da teşkil edilen Hilal-i Ahmer Hastanesi, buranın 1916'da Rus işgaline maruz kalması üzerine önce Erzincan'a ve takip eden süreçte Erzincan'ın da Rus işgaline maruz kalması üzerine Temmuz 1916'da bu kez Sivas'a nakledilerek Mart 1918 ortalarına kadar burada faaliyet göstermiş ve kaynaklarda Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi olarak anılmaya başlanmıştır. Bu noktada 1 Aralık 1914'te Sivas'ta kurulan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesine ne olduğu sorusu akla geliyor. Bu dönemki çalışmalarıyla ilgili bilgilere ulaşamadıysa da hastane muhtemelen faaliyetini sürdürüyordu. Belki de Erzincan'dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi ve sıhhi heyeti, Sivas'ta faaliyet göstereceği süre boyunca 1 Aralık 1914'te Sivas'ta kurulan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi ve sıhhi heyeti ile birleşmişti. Eldeki bilgilere göre bu konuda kesin bir şey söylemek zor.

Erzincan'dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi; savaş yıllarında Sivas'taki vilayat-ı şarkiye mültecilerine, savaşın vurduğu dul ve yetimlere, çeşitli kurum ve kuruluşlara yardımlarda bulunmuş, iane toplamak, cemiyete mahsus müzeyyenat eşyası satmak ve şehirdeki Hilal-i Ahmer menfaatine işletilen sinemayı kullanmak suretiyle gelirler elde etmiş ve elde ettiği bu gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine göndermelerde bulunmuş, ihtiyaç duyduğu maddeleri elde edebilmek için kimi zaman müzayedelere katılmış, insanlar ve hatta hayvanlar arasındaki salgın hastalıklarla mücadele etmiştir.

1915'te Erzurum Gureba Hastanesinde kurulan aşı darülistihzarı da aynı şekilde Erzurum'un işgali üzerine önce Erzincan'a, Erzincan'ın da işgali üzerine Temmuz 1916'da Sivas'a nakledilmiş ve Erzincan'dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi bünyesinde faaliyete başlayarak savaş şartlarının kısıtlı imkânlarıyla sivil ve askerler için çeşitli aşılar üretmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında ordu ve ahali arasında ağır tahribata neden olan lekeli humma (lekeli tifo/tifüs) mücadelesinde ise Erzincan'dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey'in öncülüğünde, 1917 yılının başlarında tıp tarihine geçecek bir ilke imza atılmıştır. Hastalığa yakalanmış hayvanlardan elde

edilecek serumlarla hastalığın tedavisine çalışmak amacıyla, hastalık, tifüslü hasta kanı enjekte etmek suretiyle keçilere nakledilebilmiştir. Hastalığın tifüslü hasta kanı enjekte etmek suretiyle çeşitli hayvanlara nakledilebileceği o zamanlar bilinen bir şeydiyse de keçilere nakledilmesi dünyada ilktir. Hastalığın keçilere naklinde başarılı olunması, tifüsün mağlup edilmesi yolundaki ümitleri yeşertmiştir. Savaş sırasında, III. Ordu mıntıkasında keçilerden elde edilen serum ve tifüslü insan kanlarından üretilen aşılar vasıtasıyla tifüsle mücadele edilmeye çalışılmıştır. Ancak tifüse karşı ortaya konulan bu serum ve aşılarda aslında tifüsle mücadele konusunda onaylanmış serum ve aşılar olmadığı, savaş sırasında tifüsle mücadele konusunda asıl etkili yöntemin temizlik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1917 yılı içinde Sivas'ta da 115.840 kişi, bu hastalıkla mücadele kapsamında etüvhanelerde temizlenmiştir.

Yukarıda bahsedilen ve Erzincan'dan nakledilen aşı darülistihzarının dışında, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede görülen lüzum üzerine, Erzincan'dan nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Sıhhi Heyeti ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin ortaklığında Nisan 1917'de Sivas'ta "Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi" diye anılacak yeni bir müessese tesis edilmiştir. Buranın tesis edilmesinden itibaren müessesenin Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılan biriminde belirli bir zamana kadar baskın bir şekilde çiçek aşısı üretilirken kolera, dizanteri ve tifo gibi diğer aşılar ise Erzincan'dan nakledilip de hastane bünyesinde çalışan aşı darülistihzarında üretilmiştir. Ancak Çiçek Aşısı Darülistihzarında Haziran 1918'de çiçek aşısının yanı sıra kolera ve tifo aşılarının da üretildiği tespit edilmiştir. Sivas Daülkelp Tedavihanesi biriminin faaliyete geçirilmesiyle ise o ana kadar ülkede tek kuduz tedavi kuruluşu olan İstanbul Daülkelp Tedavihanesine bir alternatif oluşturulmuş ve ülkenin özellikle doğu kesimlerinde kuduz hastalığına yakalanan kişilerin tedavi için İstanbul'a kadar gitmelerine gerek kalmamıştır. Hem Çiçek Aşısı Darülistihzarı hem de Daülkelp Tedavihanesi birimi, savaş yıllarında yalnız Sivas'ın değil asker ve sivillere yönelik olarak bölgenin ihtiyacına cevap vermiştir. Savaş yıllarında Çiçek Aşısı Darülistihzarında sadece ordunun ihtiyacı için 1.169.810 kişilik çiçek aşısı hazırlandığını söylemek bile müessesenin önemini vurgulamak için yeterlidir.

I. Dünya Savaşı yıllarında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'taki faaliyetini Kafkas Cephesi'ndeki gelişmelerin şekillendirdiği önceki satırlarda belirtilmişti. Nitekim Şubat 1918'de cephede Türk ordusunun ileri harekâtı başlayınca bu defa Sivas sıhhi önemini

yitirmiş ve Temmuz 1916'da Erzincan'dan nakledilmiş olan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi, Mart 1918'de Samsun'a nakledilerek Kasım 1918 sonuna kadar burada faaliyet göstermiştir.

Temmuz 1916'da Erzincan'dan nakledilmiş olan Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin Mart 1918'de Samsun'a nakledilmesiyle Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'taki faaliyetinde eskiye oranla bir azalma olduğu görülse de cemiyetin buradaki faaliyetini tümüyle sonlandırdığı söylenemez. Nitekim Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubeleri, Millî Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet Dönemi'nde Sivas'ta faaliyetlerine devam etmiştir. İlk kez I. Dünya Savaşı sırasında kurulan Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bu merkeze bağlı şubelerin neredeyse tamamının, zamanla faaliyetlerini durdurarak Millî Mücadele yıllarında tekrar kuruldukları görülmektedir. Şarkışla, Divriği, Gürün ve Darende şubeleri ise Millî Mücadele yıllarında ilk kez kurulmuşlardır. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubeleri; faal oldukları yıllarda genel olarak ahaliden iane toplama, cemiyete mahsus müzeyyenat eşyası ve kendilerine bağışlanan kurban derilerini satma ve müsamere tertip etme gibi yöntemlerle gelirler elde etmiş ve elde ettikleri bu gelirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi ve/veya Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığına göndermelerde bulunmuşlardır.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubelerinin Millî Mücadele ve bu çalışmaya konu olan yıllar dâhil olmak üzere Cumhuriyet Dönemi'nde sadece o veya bu ad altında yardım olarak topladıkları net olarak tespit edilebilen tutarın toplam 323.794 kuruş olduğu görülmektedir. Bu tutara bunların başka çeşitli suretlerle elde ettikleri gelirler dâhil değildir. Üstelik toplanan yardım miktarı toplamı da muhtemelen yukarıda zikredilen tutardan çok daha fazladır. Çünkü bunların hesap özetlerinde gelirlerinin ne kadarının toplanan yardımlardan oluştuğu her zaman net olarak belirtilmemektedir. Bununla birlikte aynı zaman zarfında Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubelerinin sadece Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine yukarıda yardım olarak topladıkları zikredilen tutarın en az iki katından fazlasını gönderdikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda kesin bir tutar zikredilememesinin nedeni, Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ve bağlı şubelerinden herhangi birisinin ortak zaman dilimini kapsayan farklı hesap özetlerinin bulunmasıdır. Örneğin, Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği tutarı gösteren hem 1927 yılı genel hesap özeti hem de 1 Temmuz 1927-30 Haziran 1928 arasını gösteren hesap özeti ayrı ayrı mevcuttur. Bu

gibi durumlar, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderilen toplam tutarın net olarak zikredilmesini güçleştirmektedir.

Sivas Hilal-i Ahmer Merkezi ile Divriği, Darende, Hafik, Gürün ve Kangal şubelerinin 1928’de merkez üssü Torbalı olmak üzere İzmir’de meydana gelen depremde etkilenen depremzedeler için de seferber olarak ahaliden bu felaketzedeler için özel olarak yardımlar topladıkları görülmektedir.

I. Dünya Savaşı yıllarında vilayat-ı şarkiye mültecilerinin sığındığı yerlerden biri olan Sivas, bu insanlara Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi’nde de ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. Sivas Hilal-i Ahmer Merkezinin de bu insanlar için elinden geleni yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Sivas, Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi meselesinde de iskân mntıkları arasındaydı. Sivas’ta sadece 1 Ocak 1924-12 Ocak 1925 tarihleri arasında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından sevk, iaşe ve tedavi edilen ve Selanik ve Kayalar’dan gelen 4.404 mübadil iskân edilmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi, Sivas’ta iskân edilen mübadillere ecza, battaniye ve çeşitli giyecek eşyası yardımında bulunmuştur.

1 Aralık 1914’te kurulan ve Eylül 1919 itibarıyla faal olduğu tespit edilen fakat bu tarihten itibaren çalışmaları hakkında bilgi edinilemeyen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin de zamanla faaliyetine son verdiği ve mübadele sürecinde tekrar kurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak hastanenin mübadele sürecindeki faaliyetine ve ne zamana kadar faal olduğuna dair herhangi bir tarihî kayda rastlanamamıştır.

Sivas’ta mübadele harici olarak gelen Müslüman muhacirler de iskân edilmiştir. Nitekim Şarkışla’da iskân edilmek üzere sevk edilip de 21 Ocak 1924’te buraya varan 80 Sırbistan muhacirine Şarkışla Hilal-i Ahmer Şubesi tarafından yardımlarda bulunulmuştur.

Hilal-i Ahmer Hasta Bakıcı Mektebi aracılığıyla Sivas Askerî Merkez Hastanesine sağlık personeli tedarik etmek ve Sivas Polis Mektebine ihtiyaç duyduğu karyoları satmak, cemiyetin Cumhuriyet Dönemi’nde Sivas’a yönelik diğer faaliyetlerini oluşturmuştur.

“Çiçek Aşısı Darülistihzarı ve Daülkelp Tedavihanesi”nin adı ise Millî Mücadele Dönemi’nde “Sivas Sıhhi Müesseseleri”ne dönüştürülmüştür. Sivas Sıhhi Müesseseleri, Mayıs 1920’de Ankara’da Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulunca artık bu

Vekâlete bağı olarak çalışmalarına devam etmiştir. Bununla birlikte Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Millî Mücadele Dönemi'nde Sivas Sıhhi Müesseselerinin ihtiyaç duyduğu malzemenin satın alınmasında aracı olmak ve bu malzemenin bir kısmını bedava temin etmek suretiyle bu müesseseye yardımlarda bulunmuştur. Ancak Cumhuriyet Dönemi'nde Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Sivas Sıhhi Müesseseleri arasında kurulan herhangi bir temasa tesadüf edilmemiştir.

Haziran 1918'de çiçek aşısının yanı sıra kolera ve tifo aşılarının da üretildiği tespit edilen Çiçek Aşısı Darülistihzarı biriminde Millî Mücadele yıllarında çiçek aşısı üretiminin yanında diğer aşılarda üretiminin daha yaygın bir şekilde yapılmaya başlandığı görülmektedir. Nitekim burada 1921 yılı içinde 3 milyon kişilik çiçek aşısı, 1922 yılı içindeyse 5 milyon kişilik çiçek aşısı, 537 kilogram kolera aşısı, 477 kilogram da tifo aşısı üretildiği tespit edilmiştir. Miktarı net olarak bilinemesi de burada bir ara ordu Söke'ye girerken veba aşısı da üretilmiştir.

Sivas Sıhhi Müesseselerinin Çiçek Aşısı Darülistihzarı diye anılan biriminde üretilen çiçek aşılarının da etkisiyle 1925 ila 1929 yıllarında Sivas'ta çiçek vakaları düşük seyretmiştir. Bu zaman zarfında Sivas vilayetinde sadece 22 çiçek vakasına rastlanmıştır. Çiçek Aşısı Darülistihzarında Cumhuriyet Dönemi'nde üretilen çiçek, kolera, dizanteri, tifo gibi her türlü aşı; sadece Sivas'ın değil diğer çeşitli vilayetlerin de aşı ihtiyacına cevap vermiştir.

Sivas Sıhhi Müesseselerinin Daülkelp Tedavihanesi biriminin Millî Mücadele Dönemi'ndeki çalışmalarıyla ilgili bilgilere rastlanamadıysa da burası, aynı dönemde Ankara'da da bir daülkelp müessesesinin kurulmasıyla artık İstanbul Daülkelp Tedavihanesine alternatif teşkil eden tek daülkelp tedavihanesi olma özelliğini yitirmiştir. Sivas Daülkelp Tedavihanesi, Cumhuriyet Dönemi'nde ise çoğunluğu siviller olmak üzere asker ve sivillerin tedavileriyle ilgilenmiştir. Burası, I. Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nde de sadece Sivas'taki insanların değil başka şehirlerden gelen insanların da kuduz tedavisi ihtiyacına cevap vermiştir.

1928'de Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi" kurulunca bu müessesenin çekirdeğini teşkil eden Ankara Bakteriyolojihanesi Müdürlüğüne 1929'da Sivas Sıhhi Müesseseleri Müdürü Mustafa Hilmi Bey atanmış, Sivas Bakteriyolojihanesi de Ankara'ya nakledilmiştir. Bu gibi gelişmelerle birlikte Türkiye'nin en önemli aşı üretim merkezlerinden biri olarak çalışan Çiçek Aşısı

Darülistihzarı biriminin artık Frengi Mücadele birimi olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Daülkelp Tedavihanesi biriminin ise 1930'lu yıllarda da Sivas'ta faal olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli aşı üretim merkezi olan Ankara'daki T.C. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin tecrübe yönünden beslendiği en önemli kuruluşlardan birinin de kuruluşunda Hilal-i Ahmer Cemiyetinin büyük katkıları olan Sivas Sıhhi Müesseseleri olması oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Belgeleri

Başbakanlık (30-0-0-0) Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30-18-1-2).

Siyasi Partiler (490-0-0-0) Cumhuriyet Halk Partisi (490-1-0-0).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU.)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti (DH.EUM.MTK.)

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI.)

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR.SYS.)

İrade Dosya Usulü (İ..DUİT)

Zaptiye Nezareti (ZB. Zabtiye)

Kızılây Arşivi (KA)

Meclis-i Mebusan ve TBMM Zabıt Cerideleri

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Şubat 1334 (1918) Pazartesi, Devre: 3, Cilt: 2.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27.II.1337 Pazar (27 Şubat 1921), Devre: I, Cilt: 8.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1.3.1339 Perşembe (1 Mart 1923), Devre: I, Cilt: 28.

Salnameler (Yıllıklar) ve Raporlar

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, (t.y).

Sivas İl Yıllığı (1967), Sivas Valiliği Yayınları, Doğu Matbaası, Sivas.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından: 2.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından: 3.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından: 4, İstanbul-Devlet Matbaası 1929.

Türkiye Hilal- i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilal- i Ahmer Meclis- i Umumisine Takdim Edilen (1335- 1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339.

Gazete ve Mecmualar (Dergiler)

Ceride-i Resmiye, Pazartesi (Hicri 28 Cemazeyilevvel 1339-Rumi 7 Şubat 1337), Numarası: 1, Sene: 1.

Kızılırmak.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası.

Servet-i Fünun.

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası.

Ansiklopedi, Kitap, Makale ve Tezler

Acun, Fatma, “Şebinkarahisar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2010, ss. 393-395.

Ada, Hüsnü, *İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

Ada, Hüsnü, *Osmanlı Devleti’nin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

Akkor, Mahmut, *I. Dünya Savaşı’nda Anadolu’daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları Kralın Esir Askerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

Aksu, Murat, “Sivas Telkihhanesi ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi”, *VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği)*, Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul 2006, ss. 259-264.

Arslan, Nebahat Oran, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer’e Dair Konferans*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1330.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı, Cilt II/II, İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

- Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.
- Bostan, İdris, “Ba‘lebek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 1992, ss. 9-11.
- Ceylan Dumanoglu, Sevim, “Aziziye (Pınarbaşı) Rüştîye Mektebi ve Aziziye İbtidai Mektepleri”, *Kayseri Eğitim Tarihi Araştırmaları*, Editörler: Aziz Altı, Serpil Sevim Kartal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ağustos 2021, ss. 231-254.
- Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri 1923-1983 ve 1982 Yılı Çalışmaları*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 505, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1983.
- Çapa, Mesut, “Kızılay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25. Cilt, TDV Yayınları, Ankara 2022, ss. 544-546.
- Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.
- Demirel, Ömer, “Sivas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss. 278-282.
- Güner, Zekâî, “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Bildiriler: Tarih ve Medeniyetler Tarihi, (10-15.09.2007, Ankara-Türkiye), III. Cilt, Yayına Hazırlayanlar: Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Salim Cöhlce, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın, Ankara 2012, ss. 1453-1466.
- Hasan Tahsin (Sivas Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Müdürü/1931), *Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İçtimaî Coğrafyası*, T.C. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatından No 32, Hilâl Matbaası, İstanbul 1932.
- Hilâl-i Ahmer Mecmû‘aları*, Yayına Hazırlayanlar: İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Kızılay, İstanbul 2020.
- İşildak, Sinan, R. 1330/M. 1914 Tarihli Sivas Kızılırmak Gazetesinin 52-77. Sayıları (Günümüz Türkçesine Aktarımı ve Değerlendirmesi), Yüksek Lisans Tezi, T.C. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Sivas Haziran 2014.
- İlter, Aziz Samir, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Yayına Hazırlayanlar: Zekeriya Türkmen, Elmas Çelik, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Karadeniz, Vedat, *Koyulhisar'ın Coğrafi Etüdü*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.

- Karatepe, Mustafa, “I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Tifüsle Mücadele”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 8, 2002, ss. 107-162.
- Karatepe, Mustafa, *I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Tifüsle Mücadele*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul 1999.
- Kesbiç, Kerem, *Kadıköy Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019.
- Kesimoğlu, İsmail Muhammet, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Aydın ve Çevresindeki Faaliyetleri (1912-1939)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2023.
- Kıran, Kemal, *Çorum’da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1932)*, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019.
- Köse, Osman, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Canık’ın İaşe Durumu (1914-1918)”, *Belleten*, Cilt: 63, Sayı: 238, Aralık 1999, ss. 775-812.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım II, Cilt 2, Çeviren: Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 348, Ankara 28/12/2018.
- Okşar, Büşra, *Bursa Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Faaliyetleri (1912-1927)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar Haziran 2022.
- Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Yayına Hazırlayanlar: Murat Uluğtekin, M.Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı, Ankara 2013.
- Öğün, Tuncay, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004.
- Özbay, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 1. Cilt, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.
- Özbay, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 3. Cilt, 2. Kitap, Yörük Basımevi, İstanbul 1981.
- Özkaymak, Nida, *İstanbul Kadıköy Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Tarihçesi ve 1921-1922 Yılları Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Polat, Mehmet, “*Hilal-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*”, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2007.
- Sağlam, Tevfik, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, Askerî Matbaa, İstanbul 1941.

- Sarı, Buket, “*Hilal-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*”, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2010.
- Sarı, Mustafa, “*Milli Mücadele ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Amasya’daki Faaliyetleri (1919-1925)*” 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi*, 12-15 Kasım 2019, Amasya 2021, ss. 1453-1481.
- Sarı, Mustafa, “*Milli Mücadele Dönemi’nde Antep ve Çevresinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri (1919-1923)*”, *Türkistan’dan Anadolu’ya Tarihin İzinde Prof. Dr. Mehmet Alpargu’ya Armağan*, Cilt: 2, Editörler: Zeynep İskefiyeli, Muhammed Bilal Çelik, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, ss. 1168-1184.
- Sarı, Mustafa, *İzmit’te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.
- Sarı, Mustafa – Doğan, Coşkun, “*I. Dünya Savaşı’nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti’nin Sivas’taki Faaliyetleri*”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, ss. 163-186.
- Server Kâmil, *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma*, Sivas Matbaası, 1333 (1917).
- Söğütödere, Tuğba, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kütahya Şubesi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2012.
- Şener, Mahmut, *20. Yüzyılın İlk Çeyreğindeki Göçler ve Anadolu’nun Sosyo-Kültürel Yapısına Etkileri: Sivas Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021.
- Taşcı, Furkan, *Kayseri’de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Mayıs 2022.
- Tekin, Gürkan, *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nden Sağlık Bakanlığı’na (1920-2000)*, Doktora Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.
- Tekir, Süleyman, “*Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)*”, *Belgi Dergisi*, C. 2, S. 18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1301-1326.
- Tepealtı, Fahrettin, “*Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskânı*”, *Coğrafya Dergisi-Journal of Geography*, 39. Sayı, 2019, ss. 89-98.
- Tuna, İrfan, “*Dr. Mustafa Hilmi Sagun’u Kaybettik*”, *Türk Hijyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, Cilt: XXVII, Sayı: 2-3 (1967), Gürsoy Basımevi, Ankara 1968, ss. 133-136.

- Türk, Hikmet Sami, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Simgesi: T.C.”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 109, Yıl: 26, Kasım-Aralık 2013, Şen Matbaa, Ankara 19.12.2013, ss. 385-400.
- Türkman, Sayim, *I. Dünya Savaşı’nda Doğu (Kafkas) Cephesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Temmuz 2022.
- Unat, Ekrem Kadri, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- Üçer, Müjgân, “1900 Yılından Cumhuriyet’e Sivas’ta Tıbbî Kuruluşlar”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 17, Yıl: 2011, ss. 31-42.
- Yıldırım, Cevriye, “Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti İzmir Merkezi’nin Kuruluş ve Faaliyetleri (1911-1945)”, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2013.
- Yıldırım, Nuran, “Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII/2 (2006), ss. 55-86.
- Yıldırım, Nuran, “Türkiye’de çiçek aşısı üretimi, 1840-1980”, *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, Cilt 80, Sayı 3, 2023, ss. 387-406.
- Yücel, Ahmet, *Eskişehir Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri (1915-1923)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2022.
- Zamacı, Ayşe, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Doktora Tezi, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2015.
- Zengin, Rıfat, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Ertuğrul Sancağı’ndaki Faaliyetleri (1912-1930)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2020.

Genel Ağ

<http://lugatim.com/s/NEVL> Erişim Tarihi 01/08/2022

<http://lugatim.com/s/SALAPURYA> 01/08/2022

<https://nisanyanyeradlari.com/?y=Devekse&lv=&t=&cry=TR&ua=10> Erişim Tarihi 31/12/2023

<https://nisanyanyeradlari.com/?y=Meryemana&lv=&t=&cry=TR&ua=10> Erişim Tarihi 31/12/2023

<https://nisanyanyeradlari.com/?y=Piredede&lv=&t=&cry=TR&ua=10> Erişim Tarihi 31/12/2023

<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 17/11/2022

<https://www.haber7.com/saglik/haber/94046-hifzisiyhha-muessesi-78-yasinda> Erişim Tarihi 03/12/2022

<https://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihcemiz> Erişim Tarihi 24/12/2023

<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi 01/02/2024

<https://twitter.com/kizilayistmd/status/927908512205824002> Erişim Tarihi 17/02/2024

EK

Ek 1: Sivas Valisi Muammer Bey

Kaynak: Sinan Işıldak, *R. 1330/M. 1914 Tarihli Sivas Kızılırmak Gazetesinin 52-77. Sayıları (Günümüz Türkçesine Aktarımı ve Değerlendirmesi)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Sivas Haziran 2014, s. 139.

Ek 2: Kafkas Cephesi Hilal-i Ahmer Heyet-i İmdadiyesi Reisi Doktor Server Kâmil Bey

Kaynak: *Servet-i Fünun*, Perşembe Rumi 9 Şubat 1332-Hicri 29 Rabiulahir 1335 (Miladi 22 Şubat 1917), Cilt: 52, Numara: 1337, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, s. 143.

Ek 3: Server Kâmil Bey'in Eşi Reyhan Hanım; I. Dünya Savaşı Harp Madalyası, Şefkat Nişanı ve Hilal-i Ahmer Madalyası ile Sivas'ta Gururla Poz Verirken

Kaynak: <https://twitter.com/kizilayistmd/status/927908512205824002> Erişim Tarihi 17/02/2024

Ek 4: Sivas Asker Hastanesine Bağlı Erzincan'dan Nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinde Yapılan Tıbbi Msamerelelerden Birisine Katılan Hekimler. Sağdan n Sıra: Sıhhiye Reisi Miralay Tevfik Salim (Sağlam) Pağa, Mntıka Bağshekimi Binbaşı Fikri Bey, Menzil Mfettişı Operatör Kemaleddin Cemil ve Sol Arkasında Nazım şakir ve Hastane Hekimleri (1917)

Kaynak: Kemal zbay, *Trk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 3. Cilt, 2. Kitap, Yrk Basımevi, İstanbul 1981, s. 225.

Ek 5: Erzincan'dan Nakledilen Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesi Doktorlarından Zeki Nasır Bey

Kaynak: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 4. Sene, 47. Sayı, Rumi 15 Temmuz 1341/Miladi 15 Temmuz 1925, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1341, s. 409.

Ek 6: Sivas Daülkelp Tedavihanesi ve Çiçek Aşısı Darülistihzarı

(Sivas Sıhhi Müesseseleri)

Kaynak: Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, s. 52.

Ek 7: Sivas Sıhhi Müesseseleri kadrosundan bazıları. [Solda oturan kalpaklı kişi, Dr. Tevfik İsmail (Gökçe) Bey'dir]

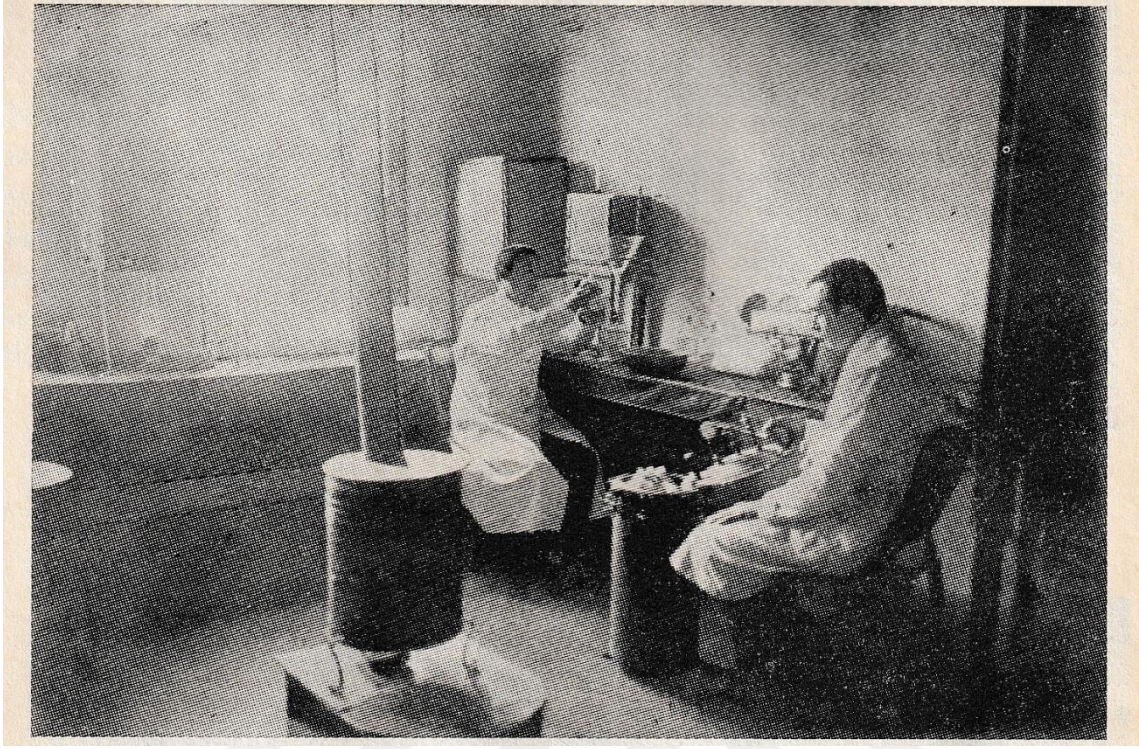
Kaynak: Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, s. 53.

Ek 8: Sivas Sıhhi Müesseselerinde Bir Laboratuvar

Kaynak: Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, s. 53.

Ek 9: Sivas Sıhhi Müesseselerinde Laboratuvar

Kaynak: Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, s. 54.

Ek 10: Kuduz Tedavihanesinde Laboratuvar

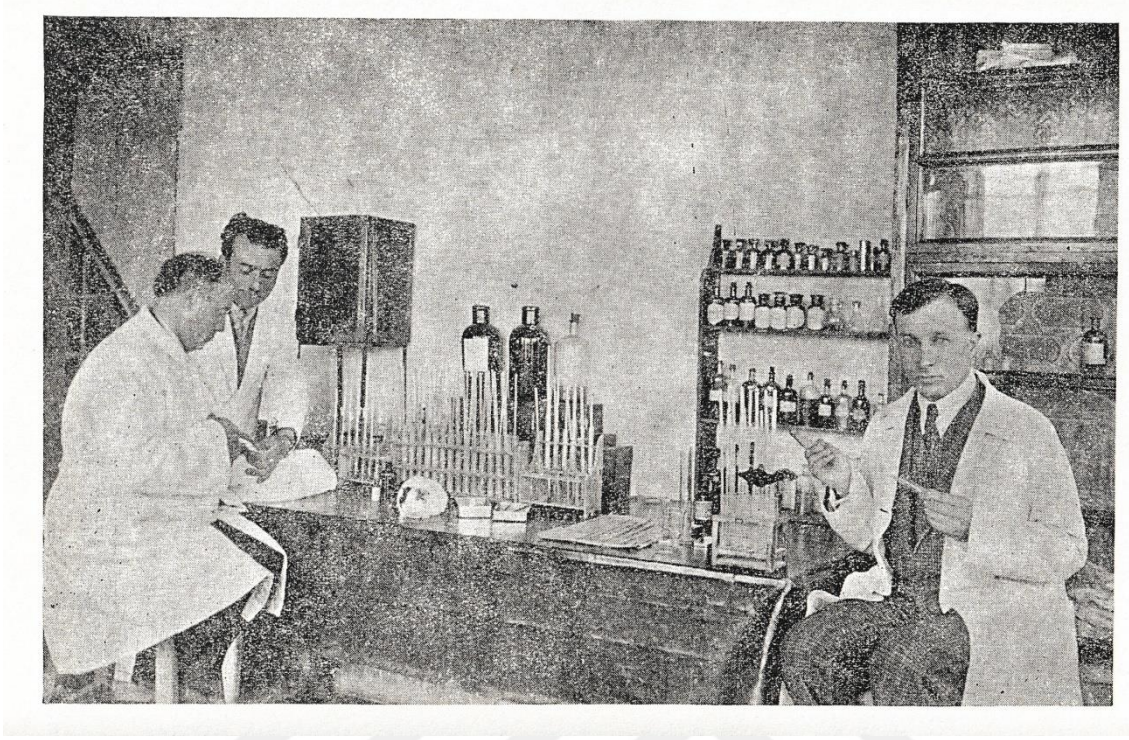
Kaynak: Dr. Hasan Tahsin, *Sivas Vilâyeti Sıhî ve İctimâî Coğrafyası*, s. 299.

Ek 11: Frengi Mücadele Teşkilatı ve Kuduz Tedavihanesinin Cepheden Görünüşü

Kaynak: Dr. Hasan Tahsin, *Sivas Vilâyeti Sıhhî ve İctimaî Coğrafyası*, s. 300.

Ek 12: Frengi M¼cadele Laboratuvarında Mesai Eshnasında

Kaynak: Dr. Hasan Tahsin, *Sivas Vilâyeti Sıhhî ve İctimaî Coğrafiyası*, s. 302.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Coşkun DOĞAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	T.C. Düzce Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Makale ve Bildiriler	
1. Mustafa SARI, Coşkun DOĞAN, “I. Dünya Savaşı’nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti’nin Sivas’taki Faaliyetleri”, Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı:33, Cilt: 17, Aralık 2023, ss. 163-186.	